

SIK DOROTTYA

EGY GYERMEKJÓLÉTI KOMPLEX PROGRAM A GYERMEKVÉDELMI TÖRVÉNY ELŐFUTÁRAKÉNT

A JÁTSZÓHÁZ SZEREPE A CSALÁDSEGÍTÉSben RÉSZESÜLŐ
CSALÁDOKBAN NEVELKEDŐ HÁTRÁNYOS HELYZETŰ
GYERMEKEK ÉLETÚTJÁBAN

Sik Dorottya

EGY GYERMEKJÓLÉTI KOMPLEX
PROGRAM A GYERMEKVÉDELMI TÖRVÉNY
ELŐFUTÁRAKÉNT

*A JÁTSZÓHÁZ szerepe a családsegítésben
részesülő családokban nevelkedő
hátrányos helyzetű gyermekek életútjában*

Budapest, 2020

Sik Dorottya – egyetemi adjunktus, ELTE Társadalomtudományi Kar

© Sik Dorottya, 2020

ISBN 978-963-489-260-1

A kötet az ELTE tankönyv- és jegyzetámogatási pályázatán elnyert forrás felhasználásával készült.

Felelős kiadó: az ELTE Társadalomtudományi Karának dékánja

Projektvezető: Urbán László

Kiadói szerkesztő: Tihanyi Katalin

Borítótervező: Csele Kmotrik Ildikó

Műszaki szerkesztő: Kardos Gábor

TARTALOM

Bevezetés	5
I. A kutatás módszertana: A jelen horizontjából feltáruló múlt	7
2. A gyermekvédelem elmélete, a prevenció szemlélet megjelenése	11
2.1. Gyermekjólét – gyermekvédelem	12
2.2. A gyermekvédelem hazai története a gyermekjóléti prevenció munka megjelenése szempontjából	23
2.2.1. A gyermekvédelem korai időszaka Magyarországon	25
2.2.2. A nevelési tanácsadók kora (1968–1985)	29
2.2.3. A családsegítők korszaka	30
2.2.4. A Gyvt. megszületése	32
2.3. A <i>Játszóház</i> gyermekcsoport elhelyezése a gyermekvédelem kontextusában	41
3. Társadalmi környezet, a családok és a gyermekek jellemzői	43
3.1. A társadalmi környezet	43
3.2. Szegénység	49
3.3. Lakáshelyzet	55
3.4. A VII. kerület	57
3.5. Veszélyeztetettség, gyermekjólét, gyermekvédelem az adatok alapján	62
4. A <i>Játszóházba</i> járó sokproblémás családok és gyermekek jellemzői	67
4.1. Az élet krízisről krízisre	67
4.2. A gyermekcsoport intézményi kontextusa	70
5. A <i>Játszóházban</i> végzett csoportmunka elméleti kerete	77
5.1. Csoportmunka, csoportokkal végzett szociális munka	77
5.2. Csoportok, csoportmunka-modellek	80
5.2.1. Csoportmunka-modellek	82
5.3. A csoport kialakításának szempontjai	83
5.3.1. Csoportfejlődés	84

5.4. Szerepek	87
5.5. Szabályok és normák	89
5.5.1. Normaelsajátítás a csoportban	91
5.6. Csoportvezetés	94
5.6.1. A vezetők szerepmegosztásai	94
5.6.2. Vezetői stílusok	97
5.7. A játék szerepe a csoportban	98
6. A Játzóház története, céljai, a résztvevő szakemberekkel történt fókuszcsoportos beszélgetés alapján	106
6.1. Első szakasz: Kialakulás (1995–1999)	106
6.2. Második szakasz: Életkor szerinti szétválás, párhuzamos csoportok (1999–2001)	111
6.3. Harmadik szakasz: Szétválás, újraszerveződés (2000–2003)	114
6.4. Negyedik Szakasz: A Játzóház kifutása (2003–2006)	118
6.5. Táborok (1994–2005)	119
6.6. A Játzóház célja és gyermekvédelmi jelentősége – ahogy a vezetők látják	121
6.6.1. Élmények – hagyományok – ünnepek	121
6.6.2. A gyermekekhez kapcsolódó nehézségek kezelése	122
6.6.3. „Holding” funkció	123
6.6.4. A realizálható világ	124
6.6.5. Csoportvezetők személyisége, a „burok”	125
7. A Játzóház a résztvevő gyermekek perspektívájából: Visszaemlékezések	127
7.1. Biztonság – stabilitás – jelenlét	127
7.2. Tudás – készség – kreativitás	128
7.3. Programok – tábor – élmények	130
7.4. Közösség	131
7.5. Váltás: Csomópont Ifjúsági Klub	132
8. A kutatás eredményei	134
Összegzés	138
Felhasznált irodalom	142
Melléklet	152

BEVEZETÉS

A könyv célja egy gyermekjóléti komplex program értékelő elemzése, az 1997. évi XXXI. számú *A gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról* szóló (továbbiakban Gyvt.) törvényt megelőző, családsegítésre alapozó időszakból. A program jelentőségét az adja, hogy egy olyan időszakban nyújtott prevenciót csoportos foglalkozás keretében hátrányos helyzetű gyermekek számára, amikor a Gyvt.-vel hatályba lépett gyermekvédelmi rendszer még nem alakult ki, nem határolták be a program működését a jogszabályi keretek, a családsegítő szolgálat keretében működő szolgáltatást szabadon lehetett alakítani a gyermekek és családok igényeihez. A csoportmunka mint technika alkalmazása a gyermekekkel folytatott szocializációs, prevenciók segítő tevékenység során lehetőséget adott a csoportot vezetőknek, hogy a gyermekeket ne egyénileg, hanem csoportban támogassák. A könyvben ennek a folyamatnak a bemutatására kerül sor, mára már felnőtt gyermekekkel, illetve a szolgáltatásban dolgozó szakemberekkel készített interjúk alapján – visszatekintve az akkori életükre és eddigi életútjukban a csoport működésének a szerepére. Tehát a könyv (1) egy prevenciók szolgáltatás (2) gyermekekre gyakorolt hatásának vizsgálatára irányul, (3) kvalitatív módszertanra építve, (4) retrospektív jelleggel.

A rendelkezésre álló adatok, dokumentumok másodelemzésével, illetve interjúk segítségével a könyv célja bemutatni a csoport működésének hatását a gyermekek és családok életére, a jelenlegi életük pozíciójából visszatekintve. Rámutat arra, hogyan látják ezt a csoportot mai felnőtt fejükkkel, annak hatását az életükre. Valamint ismerteti azon szakembereknek, akik a csoport vezetői voltak, a csoport céljáról, feladatáról, beágyazottságáról, prevenciók funkciójáról kialakított álláspontját.

Az első, módszertani fejezet után a második fejezetben a gyermekvédelem hazai és nemzetközi elméleti megközelítései kerülnek bemutatásra, melyek fókuszában a prevenció, a megelőzés, a gyermekvédelem céljai és funkciói állnak. A harmadik fejezet a társadalmi környezet hazai kontextusának áttekintésére törekszik. A rendszerváltás utáni Magyarország társadalmi és gazdasági változásai jelentős mértékű szociális problémát, nehézséget hoztak a felszínre az 1990-es években. A csoport

működése erre az időszakra tehető, egy olyan budapesti kerületben, ahol fokozottan jelentek meg a rendszerváltás okozta társadalmi és gazdasági változások negatív hatásai. A negyedik fejezetben a gyermekcsoportba járó csoporttagok családjára jellemző elméleti háttér, valamint a csoportot körülvevő intézményi kontextus segíti a csoport működésének és hatásának megértését. Az ötödik fejezetben a szociális csoportmunka hazai és nemzetközi irodalmát részletezzük, a konkrét elemzés tárgyát képező gyermekcsoport példáján keresztül. A csoportmunka-elméletek legfontosabb elemei – a csoportokban megjelenő szerepek és normák, a csoportdinamikai folyamat – mellett a csoportvezetést és annak csoportra gyakorolt hatását vizsgálja ez a fejezet. A hatodik és a hetedik fejezetben a csoportvezetőkkel és csoporttagokkal készített egyéni, illetve csoportos interjúk kutatási eredményeit ismertetjük, a vezetők szakmai nézőpontjának és a gyermekcsoport tagokra gyakorolt hatásának elemzésével, a megkérdezett csoporttagok visszaemlékezése alapján. A kutatás összegző eredménye: a kutatási tapasztalatok és az elméleti háttér összefűzésével megalkotott, a hátrányos helyzetűekkel foglalkozó (komplex) csoportmodell.

A könyvben elemzett gyermekcsoport, a *Játszóház* története bővebben a kutatás eredményeit ismertető fejezetben szerepel. A *Játszóház* Budapesten, a VII. kerületben működött tíz évig, 1995–2005 között. A tíz év alatt 8 vezető és körülbelül 50 gyermek vett részt heti rendszerességgel a foglalkozásokon és a táborokban. A csoport feladata heti egy délutánon, másfél órában olyan szabadidős foglalkozás megtartása volt, amely kézműves tevékenységekre, csoportos és gyermekdráma elemeket tartalmazó játékokra épített. Célja közösségi formában megerősíteni, megtartani a kerületi családsegítővel kapcsolatban álló családok gyermekeit. Az évek alatt stabil összetétel, egyfajta „kemény mag” alakult ki, sok testvérpár évekig járt a foglalkozásokra és a nyári táborokba. A csoport életében a tíz év alatt történtek változások, sikeresebb és kudarcosabb időszakok követték egymást. Saját helyszín hiányában a csoport többször kényszerült költözésre a kerületen belül, a helyszínek különböző mértékben voltak ideálisak a csoport működése szempontjából. A *Játszóház* vezetői a tíz év alatt különböző mértékben álltak kapcsolatban a családsegítővel, de a gyermekekkel kapcsolatban a kommunikáció, kapcsolat folyamatos volt a csoportvezetők és az intézmény között.

1. A KUTATÁS MÓDSZERTANA: A jelen horizontjából feltáruló múlt

A könyv elméleti keretének ismertetése, a téma szempontjából releváns elméletek bemutatása előtt a könyv módszertani keretének és háttérének ismertetése az első fejezet célja. A kutatás során alapvetően különböző kvalitatív módszerek ötvözetét alkalmaztam. Megkerestem azt a gyermek- és családsegítéssel foglalkozó intézményt, amely jelenleg jogutódja a vizsgált időszakban működő családsegítőnek. Adatvédelmi okokra hivatkozva elzárkóztak attól, hogy kutatásom számára az érintett időszakra, illetve csoportos tevékenységben résztvevő családokra vonatkozó esetenaplókba, dokumentációkba betekintést nyerhessek. Így országos adatokkal mutatom be az érintett időszakban megjelenő szociális problémákat, illetve az akkor fennálló és kialakulóban lévő gyermekvédelmi struktúrát. Adatok hiányában a rendelkezésemre álló dokumentumok, illetve a megkérdezett csoporttagok és szakemberek interjúira tudok csak támaszkodni. A meglévő adatok a még kialakulóban lévő gyermekvédelem tekintetében nem elengedhetetlenek a csoport jelentőségének, hatásának megítélésben és elemzésében – tekintettel arra, hogy egy mai gyermekvédelmi értelemben véve nem létező struktúráról, és nem beágyazott tevékenységről van szó, ahol még visszatekintve sincs mód az összehasonlításra, bemeneti vagy kimeneti mérések készítésére. Ez a szempont csökkenti a hiányzó dokumentumok másod-elemzéséből fakadó hiányt, bár szerencsés lett volna, ha hozzáférhetőek lettek volna ezek az anyagok.

A kutatási kérdés jellege egyértelműsítette, hogy kvalitatív módszer alkalmazása a célravezető. A résztvevőkkel félig strukturált interjúk készültek, valamint egy fókuszcsoportos felmérés. Az egyéni interjúk jellege átmenetet képez a strukturált, illetve a narratív interjúk technikák között. Solt (1998) szerint a mélyinterjú kvázi pszichológia, hiszen meg kell nyerni az interjúalanyt, szem előtt kell tartani az asszociációk és emlékek szabad áramlását. A szabad áramlás szempontjából az a jó, ha nem avatkozunk be: „hagyni kell” az alanyt (Solt 1998: 32). Ezen megközelítésből, az interjú készítése során az elkészített inter-

júvázlat mellett az interjúalanyok terepet kaptak, hogy asszociációik, emlékeik szabadon megjelenhessenek. A tematikus vezérfonal mint a beszélgetés törzse adta az interjú fókuszát, az interjúalanyok alakították ki az abból leágazó irányokat, ágakat. Az interjúk szorosan a témára koncentráltak. A visszaemlékezések, felidézett élmények, érzések kapcsán az interjú alatt teret kellett adni a narratív szemléletben alkalmazott technikáknak, amelyek segítségével olyan események, élmények tudtak megjelenítődni, amelyek az egyének életében a csoport nyújtotta hatások feltérképezésére voltak alkalmasak. „Az interjú az interjúkészítő és az interjúalany interakcióinak sorozatában születik meg, az interjúkészítő arra törekszik, hogy olyan információkat, reflexiókat is felszínre hozzon, amelyek egy esetleges memoár, autobiográfia megírásánál nem kerülnének napvilágra” (Károlyi 2007: 2).

Az *oral history* nem egyszerűen a narrátor elbeszélése, hanem olyan forrás, amely megmutatja a megkérdezett strukturált válaszait, és ez az eredmény egy interaktív folyamat révén jön létre. Így az interjúalanyok nem egyszerűen ismereteket közlők, hanem az adott kérdéskör elemzői is egyben (Gyarmati 2005). A visszaemlékezésekben – ebben a kutatási műfajban – tények és érzelmek keverednek, a múlt és a jelen állandó kölcsönhatásban van. Az interjú során az emlék újra átélt élménnyé válik, és a folyamat során a megkérdezettek tudásukra, érzelmeikre, élményeikre hagyatkozva alkotják újra múltira vonatkozó reflexiójukat (Károlyi 2007). A legkülönbözőbb interjúkészítési és -elemzési technikák segítségével értelmezhetjük az interjúkon keresztül gyűjtött információkat múltbéli eseményekről és életmódról. Az interjúkra jellemző, hogy személyes hangúak, s ezzel a személyes emlékezet révén nyújtanak elemzést egy múltbéli eseményről, történelmi helyzetről. Az *oral history* fontos kiindulópontja, hogy emlékezetünkben a korábbi élményeket a jelen perspektívájából szelektáljuk, újra meg újra interpretáljuk, vagyis nem az egykori „objektív” valóságot (végeképp nem az igazságot) idézzük fel a kutatás során, hanem a mostani élethelyzetből adott reflexiót egy múltbéli történésre, történésekre (Kovács 2007).

Bemeneti és kimeneti mérések hiányában ez a módszer nem alkalmas hatásvizsgálatra, nem ad választ, hogy a csoport 10 éves műkö-

dése milyen hatással volt a gyermekek és a családok életére. Sokkal inkább arra ad választ, hogy most, visszanézve, hogyan látják az érintettek, mit nyújtott számukra ez a csoport; valamint azt, hogyan látják ezt a kérdést a szakemberek, és hogyan helyezkedett el ez a csoport az akkori szolgáltatási palettán; illetve, hogy a prevenciónak ez a fajta megközelítése mit tudott akkor nyújtani a családoknak, és milyen módon releváns ez napjainkban.

A kutatás erőssége és egyúttal gyengesége az a fajta kutatói pozíció, hogy a csoport életében résztvevő csoportvezető is voltam. Csoportvezetői szerepem, a hozzám való kötődés torzíthatja az eredményeket, ugyanakkor e nélkül a kötődés-kapcsolat nélkül nem tudtak volna megvalósulni az interjúk. A cél a pozitív hatások megfogalmazása, hatások, eredmények kitapintása volt az élettörténetek alakulásában. A kutatás gyengeségének, hátrányának kell tekinteni, hogy érintettségem okán pártatlannak nem tekinthető kutatói álláspontom. A résztvevők, akik hajlamosak voltak válaszolni a kérdésekre, a nagyon elkötelezett, csoporthoz nagyon ragaszkodó, a csoportot életükben fontos pontként definiáló csoporttagok közül kerültek ki. Nyilván az válaszol szívesen, akinek pozitív érzelmi kötődése van, szerette a csoportot, nem érte csalódás. Ugyanakkor a kedvező hatások elemzése azoknál a csoporttagoknál érdekes, akik számára ez pozitívumot jelentett – főleg akkor, ha a gyermekvédelmi rendszer működését akarjuk megérteni, és abban a prevenciók megoldások jelentőségét vizsgáljuk. A csoport működésének bemutatásához Köhler Kata és Palotai Ilona 1999-ben készült szakdolgozatát; a családsegítőben folyó komplex segítő munka elemzéséhez pedig Polyák Bence *ESÉLY családsegítő*ről készült szakdolgozatának interjút másodelemezttem. Ezenkívül egy 1988-ban készült VII. kerületi kutatás, illetve az *ESÉLY családsegítő* által készített szóróanyagok elemzésére volt még lehetőségem.

Posztmodern megközelítésben a pluralitás, a jelenségek komplexitásának és relativitásának tudomásulvétele, valamint e jelenségek társadalmilag konstruált jellegének felismerése alapvető, így a világ megismerése, ezen belül a kutatás elemzése is csak kontextustól, kultúrától, időtől függően lehetséges. Ebben a felfogásban a nyelv nemcsak reflektál a tárgyra, hanem részt is vesz annak megkonstru-

álásában. Diskurzusok alkotják a tudás, a megértés, a magyarázat, az érvelés struktúráit. A csoport működésének elemzése, az emlékek, történetek megértése a kutatás fő célkitűzése.

Az érintettekkel készült interjúk mellett a szakemberekkel félig strukturált interjúk, illetve egy fókuszcsoport készült. A téma szenzitív, múltbeli történésekre reflektáló jellege miatt volt szükség olyan megközelítésre, amely kellően érzékeny és személyes. Az *oral history* egy sajátos látásmód és kutatási módszer, egy tudatos interjú technika, amelynek célja a múltbeli események felidőzésén túl a produktív interakció, ahol az interjúalany és a kérdező a dialógus során kvázi közösen gondolkodnak, tisztáznak ellentmondásokat, emlékek részleteit közösen pontosítják. Hasonlóan a narratív módszerekhez, az *oral history* nem kiegészíti, hanem újraalkotja, elemző módon beszél el a múlt eseményeit. Ebben a megközelítésben kifejezetten előny, ha az interjú készítője érintett a témában, ismeri azokat az eseményeket, történéseket, amelyek a kutatás tárgyát képezik (Károlyi 2007).

A fókuszcsoportos beszélgetésben a 10 év alatt csoportot vezető 8 szakemberről 5 vett részt, továbbá tagja volt a fókuszcsoportnak a *Játszóház* kereteit biztosító családsegítő intézményvezetője is. A fókuszcsoport lényege a *Játszóház* történetének felidőzésén túl annak a szakmai közegnek, szakmai céloknak, a beszélgetés alatt „buroknak” elnevezett jelenségnek a megértése volt, amely lehetőséget adott rá, hogy a csoportba járó gyerekek hosszú éveken keresztül részt vegyenek ezeken a foglalkozásokon. Egyéni interjú készült az ifjúsági klub vezetőjével és 6 csoportba járó gyermekkel.

A módszertani keretek ismertetése után a következő fejezetben a gyermekvédelem elméleti megalapozása és a gyermekvédelmi prevenció szemlélet bemutatása következik, történeti perspektívában, a főbb nemzetközi és hazai szakirodalmak áttekintésével.

2. A GYERMEKVÉDELEM ELMÉLETE, A PREVENCIÓS SZEMLELET MEGJELENÉSE

A XX. századot a gyermekek évszázadainak tartják, kérdés: valóban az-e. A gyermekfogalom mint konstrukció sokat változott a XVIII–XIX. századhoz képest (Ariés 1987). A gyermeki jogok kialakulásával, a gyermeki fejlődéslelektan, a biológiai és pszichológiai tudás fejlődése nyomán a gyermekkor más, speciális szükségletekkel és igényekkel bír, mint 100–150 éve. Vajda szerint a XX. század változásai a „gyermekek évszázadában” távolságot teremtettek a gyermekkor és felnőttkor között, komplex gazdasági és társadalmi folyamatok eredményeként. A XXI. század, a posztmodern világ, ahol a fejlett világban a születendő gyermekek száma csökken; az iskolai problémák, a gyermekszegénység és a gyermeki speciális szükségletek nőnek, komoly kihívás elé állítja a társadalmakat, és megkérdőjelezi a „gyermekek évszázadának” a századforduló után kialakult eredményeit (Vajda 2000).

A gyermekkor változása, a gyermekekre vonatkozó jogok fejlődése, a gyermeki szükségletek észlelése és erre való reagálás igénye a gyermekekkel foglalkozó segítő hálózat kialakulását hozta magával. A gyermekvédelem területén a szolgáltatások, segítségnyújtási formák létrejötte és megvalósulása terén a gyermekek védelme, gyermeki szükségletek biztosítása a cél. A gyermekvédelemben a preventív szemlélet, a megelőzés mint gondolkodásmód, illetve az erre alapozott gyakorlat, a bevált módszerek rendszerbe foglalása a gyermekvédelem szerves része kell, hogy legyen. A gyermekvédelem hazai és nemzetközi fejlődésében is megfigyelhető, hogy ez a preventív ág nem kapott elegendő teret a gyermekvédelmi rendszerekben. A gyermekjogokból kiindulva arra ráépült egy struktúra: a gyermekjólét fontos célkitűzés elvi szinten, de a preventív sosem tudott elterjedni és megerősödni a gyakorlatban. Amikor a gyermekről mint társadalmi konstrukcióról gondolkodunk, a gyermekkorról alkotott kép gyakran további szociális problémakörökkel is együtt jár, amilyen a szegénység, kirekesztés,

menekülés, szökés, bántalmazás és elhanyagolás. Etikai dilemmák szempontjából vizsgálva az érdeemes/érdemtelen, értékes/értéktelen ellentétpárok mentén gondolkodik a szakma a gyermekvédelem kapcsán. A gyermeki szegénység, a gyermekek kiszolgáltatottsága terén történtek ugyan változások, még sok szempontból szükség van további erőteljesebb beavatkozásokra (Wiley 2019).

A magas esetszám, a szűkülő erőforrások a szociális ellátások – különösen a gyermekvédelem és iskolai oktatás – területén azt eredményezik, hogy a gyermekek érdekei a szociális ellátások igénybevétele közben, a folyamat során sérülnek. A szakmailag nem eléggé felkészült szakemberek, nem megfelelő színvonalú vagy nem létező szolgáltatások, a hosszú várakozás mind rendszerszinten sérti, bántja a gyermekek érdekeit. Éppen ezért, a gyermekek jogainak és szükségleteinek érdekében kell a gyermekkorhoz kapcsolódó jó gyakorlatok, bevált módszerek kapcsán a gyermekek hangját az eddiginél sokkal jobban meghallani, megérteni, felerősíteni, és annak megfelelően cselekedni (Wiley 2019).

2.1. Gyermekjólét – gyermekvédelem

Minden megértésnek körkörös tényállásokkal van dolga, olyanokkal, amelyek önmagukban saját magukra utalnak vissza (...) Klasszikus terminológiában kifejezve – a rész az egészhez, az egész a részhez – utal az egyik a másikra és vissza önmagára. A megértés minden elméletének ez a kiindulópontja. (Luhmann 2005: 294)

Lévén minden társadalmi intézmény konstruált szabályrendszer, maga a rendszer formálja az emberek kapcsolatát. Parsons szerint minden rendszernek négy funkciója kell, hogy legyen: (1) alkalmazkodás a környezeti feltételekhez, (2) célélérés, a célok kijelölése és megvalósítása, (3) integráció, a társadalom különféle alkotóelemeinek összefogása és normatív szabályozása és (4) mintafenntartás (Domszky 2011). Domszky szerint a gyermekvédelem társadalmi intézmény, mert létezik elkülönített köznyelvi fogalma – azaz a 'gyermekvédelem' mint kifejezés egyrészt egyértelmű rendszert jelent, másrészt kialakult szer-

vezeti formákkal, szabályokkal rendelkezik. Harmadrészt a társadalom tagjai számára funkcióval bír: a gyermekvédelem fejlődését meghatározó fogalom pár a veszélyeztetettség és a fejlődés. Negyedrészt, funkcióit tudás és szabályok útján érvényesíti (Domszky 2011: 3). Kialakulása óta, azaz az elmúlt mintegy száz évben két cél határozza meg a gyermekvédelem működését. A társadalmi integráció, társadalmi kohézió elősegítése és a gyermek harmonikus fejlődésének segítése. A gyermekvédelem tehát olyan társadalmi intézmény, amely ezt a két funkciót, a társadalmi integrációt és a személyes fejlődés szempontjait egyszerre, egymást kiegészítő módon érvényesíti (Domszky 2011). Ez a típusú szemléletmód nem tud máshogy megvalósulni a gyakorlatban, csak értékalapú formában. Az értékterheltség a szociális munkára mint professzióra általában is igaz.¹ A gyermekvédelem, mint szociális intervenció szakmai közegben való megítélése különböző szempontok mentén zajlik (Domszky 2011). Révész szerint két megközelítést kell figyelembe venni. Az egyik a gyermekek általános védelme, azaz, hogy a gyermeki lét mint olyan, védelemre szorul. Másik megközelítésben az egyes gyermekek képezik a gyermekvédelem tárgyát, akik (mint alanyok) védelemre szorulnak. A kettő szemlélet összehangolása Révész szerint a Gyvt.-ben is megjelenő általános, illetve speciális gyermekvédelem (Révész 2007).

Az UNICEF „gyermekvédelmi rendszer”-definíciója szerint minden formális és informális struktúra ide sorolható, amelynek célja a gyermekeket érő erőszak, abúzus, elhanyagolás és kizsákmányolás meg-

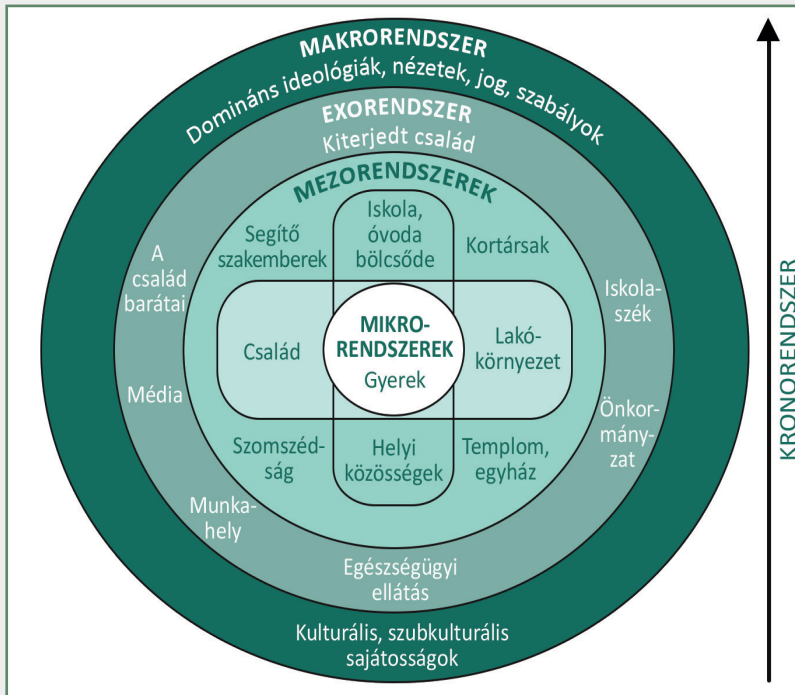
¹ „A szociális munka olyan gyakorlat alapú szakma és tudományág, amely elősegíti a társadalmi változást és fejlődést, a társadalmi összetartozást, valamint az emberek hatalommal való felruházását és felszabadítását. A társadalmi igazságosság, az emberi jogok, a közös felelősségvállalás és a különbözőségek tiszteletének elvei központi helyet foglalnak el a szociális munkában. A humán- és társadalomtudományok elméleteivel, valamint a helyi tudásokkal felvértezve a szociális munka embereket és rendszereket aktivizál, hogy választ adjon az élet kihívásaira és előmozdítsa a jólétet. A fenti definíció egyes részei a nemzeti és/vagy helyi szinteken nagyobb jelentőségűek lehetnek.” (vö. a Szociális munka globális definíciója, In: *ESÉLY*, (6), 96. http://www.esely.org/kiadvanyok/2014_6/2014-6_3-1_szocialis-munka_globalis_definicioja.pdf)

előzése. Alapvető összetevői a gyermekvédelmi rendszernek a jog- és szakmapolitikai rendszerek, de ide tartozik az adatgyűjtés és a kutatás, emellett a gyermekvédelmi szolgáltatások, a formális és nem formális ellátások, segélyek is (Wessels 2015). A gyermekvédelem komplex folyamat: a családi érzelmi kötelékek miatt a szakembereknek nehéz megtalálni az egyensúlyt a családdal való együttműködés és a gyermekek védelmének érdekében történő beavatkozás között (Cossar et al. 2013). Az állam, a törvényalkotók, a családok és a szociális munkások közötti komplex kapcsolat képezi a gyermekvédelem mindig változó kontextusát, amelyben a gyermekvédelmi rendszert működtetni kell (Stanley 2005). A helyi és országos hatóságok felelőssége elsősorban a gyermekek védelme, ugyanakkor a lokális társadalmi szereplők, aktorok felelőssége és részvétele – a hatóságok és az állami szervezetek mellett – elengedhetetlen eleme a gyermekvédelemnek. A gyermekvédelmi rendszerek multidiszciplinárisak és interszekcionálisak:

A kutatások a gyermekek és fiatalok értelmes és őket megerősítő részvételének komplex feladatára hívják fel a figyelmet. Ehhez a szakembereknek a gyermeki jogokon kívül mozgósítaniuk kell a fejlődéslélektani és családdinamikai ismereteiket, tudásukat, valamint a gyermekekkel való hatékony kommunikáció készségeit kell alkalmazniuk. (Darvas 2018: 66)

A gyermekcentrikus és családi fókuszú szemlélettel átitatott gyermekjóléti munkában a szülők bevonásával, az esetben érintett, társintézményekben dolgozó szakemberekkel, valamint a gyermekekkel foglalkozó intézmények tágan értelmezett körével valósul meg az együttműködés (Darvas 2018). Tágan értelmezve nemcsak a szociális ellátások, gyermekvédelmi szolgáltatások és hatóságok, hanem az oktatás, egészségügy stb. is a gyermekvédelem része. Emiatt a gyermekeket körülvevő különböző társadalmi aktorok összefogása és aktív részvétele szükséges a hatékony gyermekvédelemhez (Wessels 2015). Bronfenbrenner humánökológiai modellje a gyermekeket, gyermeki szükségleteket meghatározó társadalmi aktorok összességét rendszerezi, és a gyermekekre gyakorolt összefüggő hatásukat vizsgálja (Dar-

vas 2018). A gyermekeket érintő érdemi változások sikeres megvalósulásának feltétele, hogy a változás ezen társadalmi aktorok bevonásával és együttműködésével történjen.

I. ábra. Bronfenbrenner humánökológiai modellje

(Forrás: Danis et al. 2011: 94)

A különböző gyermekcsoportokkal folyó csoportmunka nyújtotta lehetőségek az utóbbi években az iskolai szociális munka keretében, iskolákon belül pedagógiai módszerekkel együttműködve vannak jelen. Magyarországon az iskolai munka újbóli előretörésével ebben a formában lehet megtalálni a csoportos módszerek alkalmazását.² Az iskolai

² Az iskolai szociális munka bevezetésének hatására kialakuló, iskolákban végzett, iskolák bevonásával megvalósuló szociális csoportmunka keretében zajló programokról átfogó kutatás, bővebb ismeret nem áll rendelkezésre.

hátrányok leküzdése, az iskolai problémák feldolgozása, illetve megelőzése miatt sok iskolában indultak el csoportok az utóbbi években Magyarországon is. A gyermekcsoportok célja mindenhol egyértelmű és hasonló: a beilleszkedés segítése és a hátrányok csökkentése. A hatékonyság, sikeresség, eredményesség mérése mindenhol kérdéses. Rövid és hosszú távú eredményeket vizsgálni – kiszűrve a gyermekeket ért egyéb hatásokat – szinte lehetetlen, mégis különböző eljárásokkal próbálják az egyes módszerek alkalmazásának a sikerességét megítélni és mérni.

Partona és Manbyb (2009) szerint a különböző gyermekcsoportok hatékonyságmérésének egyik nehézsége, hogy a különböző szociális, érzelmi és viselkedési készségekre használt terminológiák nem egységesek, így összehasonlításuk sem lehetséges. Grizenko és társai (2000) szerint több kutatás is alátámasztja a gyermekek számára kialakított csoportok rövid távú pozitív hatását, többek között az agresszió és a társadalmi kirekesztettség csökkenésében, de nem találtak megbízható, erős bizonyítékot a hosszú távú hatások tekintetében.

Grizenko és társai (2000) 41 gyermeket vizsgáltak, akiknek a tanáraik szerint impulzív és bomlasztó viselkedése, magatartási problémái voltak. A gyermekek egy része hagyományos készségfejlesztő programokon vett részt, másik része csoportfoglalkozáson. A csoportfoglalkozásokon résztvevők saját érzelmeiket kifejezni és azokra reflektálni jobban tudtak, illetve mások érzéseit sokkal jobban megértették, mint a hagyományos készségfejlesztőn részt vett gyermekek. A vizsgálat eredménye szerint rövid távon a gyermekek önmegértése, érzelmeik értelmezése kognitív és pszichikai szinten javult, de hosszú távon e hatás nem volt mérhető. Grizenko szerint az értékeléseknél törekedni kell rá, hogy az elemzéshez speciális megközelítéseket, szempontokat határozzunk meg, ezt ő aktív összetevőként definiálja (Grizenko 2000). Csoportos szociális készségfejlesztés esetében a rövid távú eredményt számos más vizsgálat is megerősítette, szignifikáns változást kimutatva a résztvevők érzelmi állapotában és viselkedésében (Hepler 1994; Spence 2003, idézi: Partona és Maymb 2009: o. n.). McArdle és társai (2002) és Raynor (2006) tanulmányai drámacsoportok, gyermekdrámát alkalmazó csoportok esetében jutottak ugyanerre a következtetésre (idézi: Partona

et al. 2009: o. n.). Tierney és Dowd (2000) kutatásában olyan gyermekcsoport-tevékenység hatását vizsgálták, amelyet kisiskolás lányoknak tartottak, akik érzelmi nehézségekkel küzdöttek. A csoport hatására a kislányok magabiztossága és boldogsága nőtt a kutatás eredményei szerint (Tierney et al. 2000). Fox és Boulton (2003) 9–11 éves *bullying* áldozatoknak létrehozott csoport esetében állapította meg, hogy a csoport hatására a tagok önbecsülése nőtt, viktimizációjuk (esélye annak, hogy kortárs csoportban *bullying* által kipécézett személy legyen) csökkent (Partona et al. 2009). Delgado szerint a különböző gyermekkel, fiatalokkal végzett csoportoknál nincs jobb út arra, hogy a hátrányos helyzetű fiataloknak energiát, reményt, álmokat és elkötelezettséget mutassunk (Delgado 2011: 8).

A Viselkedésfejlődés Programokat értékelő bizottság tanulmányában Hallam megállapítja, hogy a rövid és hosszú távú eredményeket csak kvalitatív adatokkal lehet vizsgálni, így a hatásvizsgálatok eredményeit főként az iskolai eredmények és viselkedésbeli változások alapján lehet megítélni (Hallam 2007). Morrison és Matthews (2006) kutatása szerint ahol csoportmunkára került sor iskolai keretek között, ott a tanulóknak lehetőségük volt fejleszteni szociális és érzelmi képességeiket, és így csökkentek az osztályon belüli konfliktusok (Matthews 2006, idézi: Partona et al. 2009: o. n.). Az ilyen csoportok kis létszáma minden hasonló típusú kutatás esetében kétséggé teszi az értékelés, elemzés lehetőségét, illetve annak minőségét. Ugyanakkor a hosszú távú hatást vizsgáló (résztevőkkel készített) interjúk alapján született eredmények a módszer eredményessége tekintetében ígéretesek voltak: az interjúalanyok emlékeztek a szereplőkre, dolgozókra, jó élményekre. Nincs ugyan egyértelmű bizonyíték, hogy milyen hatással voltak rájuk a csoport aktív összetevői, de az interjúk alapján a csoport egyértelműen hozzájárult a projekt sikerességéhez. Az összetevők, amelyek az ilyen jellegű programok, csoportok sikerességéhez hozzájárulnak: képzett munkatársak egyéni figyelme, a gyermekek bevonása a programtervezésbe, a szülők és az iskolai környezet támogatása, a csoportvezetők képességei és készségei, az iskolai szociális munka jelenléte (Partona et al. 2009). Gyermekek, illetve fiatalok részére létrehozott szolgáltatások értékelésénél óvatosan kell eljárni

Delgado (2011) szerint. A rövid, illetve hosszú távú hatások alapján alakított változások a szolgáltatás működésében kihatnak a szolgáltatást igénybe vevő fiatalok mindennapjaira, életére és magának a szolgáltatást biztosító szervezetnek a működésére, valamint a közösségére, ahol a szolgáltatás működik. Az érintettek bevonása az értékelési folyamatokba ezt a folyamatot elmélyíti, és hatékonyabb eredményeket hoz (Delgado 2011).

A Kutnick és Blatchford (2003) által létrehozott csoportmunkatechnikákat kutató munkacsoport célja az volt, hogy a csoportos módszereket az iskolákkal megismertesse, hogy a rendelkezésre álló jó gyakorlatok elérhetőek legyenek a felhasználók számára. Olyan csoportos technikák elterjesztése volt a project célja, amely iskolai kereteken belül támogatja a tanárokat és a szociális munkásokat csoportos eszközök, módszerek alkalmazásában, illetve elősegíti, hogy ezek a programok beépüljenek a közoktatás minden szintjére. Kontrollcsoportok segítségével bizonyították az ilyen típusú csoportos módszerek sikerességét és eredményességét, a szociokulturális hátrányok esetén akár városi, akár vidéki környezetben, vegyes és homogén korcsoportok esetén is (Kutnick et al. 2003). A tapasztalatok alapján a gyermekek készségeinek fejlesztése érdekében a következő tevékenységeket emelték ki: társas kapcsolódást segítő tevékenységek, amelyek az együtt dolgozást, kooperációt erősítik, bizalmat, toleranciát és egymás tiszteletét adják át a csoporttagoknak. Kommunikáció fejlesztése: kérdezés, egymás meghallgatása, csoportban való megnyilvánulás, javaslattevés, konszenzusra törekvés, kompromisszumkötés képességének erősödése, csoporton belüli szerepek tanulása. Ehhez szorosan kapcsolódik a problémamegoldási képesség fejlesztése a közös tevékenységeken keresztül. A csoportos tevékenységek eredményeképpen javultak az iskolai eredmények, jobban tudtak kooperálni és együtt dolgozni a résztvevők, és javult az iskolához, tanuláshoz való hozzáállása a gyermekeknek (Kutnick et al. 2003).

A nemzetközi szakirodalomban megjelenő aktív összetevők (Grizenko 2000), eredményességi szempontok (Kutnick et al. 2003) egyértelműen párhuzamba állíthatóak a *Játsszóházban* kitűzött célokkal, illetve a kutatás során vizsgált hosszú távú hatás mérésével. A *Játsszó-*

ház működése nem kapcsolódott iskolához vagy iskolai szociális munkához. A Gyvt. előtt (és a 2000-es évekig az iskolákban) még, egy-egy kísérlettől eltekintve, nem volt jelen a szociális munka. Azok a célok, amiket a nemzetközi szakirodalom alapján a csoport céljaiként azonosíthatunk (norma- és szabályközvetítés, közösségformálás, megtartás, tudásátadás, élményszerzés stb.), a kutatásban elemzésre kerülő *Játszóház* esetében mind fellelhetőek. A szociális csoportmunka iskolákban való alkalmazását megelőző időszakban a *Játszóház* csoport be tudta teljesíteni a felsorolt célkitűzéseket, tudott segíteni és változtatni az érintett gyermekek nehézségein.

A gyermekvédelmi rendszer szolgáltatások széles spektrumát fogja össze, helyi vezetők, civilek és egyházak segítségével. A hatékony szociális munkában a fejlesztéshez a következő elemekre van szükség: a különböző jó gyakorlatok, szolgáltatások (*evidence-based programmes*), különböző módszerek és megközelítések, különböző eljárások összegyűjtése; és a szakmai munkát biztosító keretek, illetve a munkaerő differenciált fejlesztésének (képzések, támogatás, készségfejlesztés) biztosítása. A gyermekvédelem egy olyan komplex társadalmi rendszer része, amely nehezé teszi az értékelést. Amennyiben a családok komplex, sokrétű és egymással összefüggő problémák halmazával küzdenek, bizonyos, hogy a különböző segítségnyújtási formáknak is egy integrált, átfogó rendszerbe kell beágyazódniuk. A beavatkozásnak és a megelőzésnek is komplexnek kell lennie, nemcsak a gyermek, hanem a család, ezen belül a szülők megerősítésére és támogatására kell összpontosítania (Molloy et al. 2017). A beavatkozás sikere Molloy és munkatársai szerint legfőképpen a gyermek, a család, a szülő és a segítő szakember közötti terápiás/segítő kapcsolat minőségén múlik. A gyermekek érdekében a különböző beavatkozásoknak, megelőző stratégiáknak a család igényeire és a gyermeki szükségletekre kell reagálniuk, a gyermek életkorát figyelembe véve. Kutatási eredményeik alapján felhívják a figyelmet, hogy az egyik esetben sikernek minősülő beavatkozás nem biztos, hogy általánosítható, egy-az-egyben átültethető más helyzetekre. Kutatásaik alapján az effektív szociális munkagyakorlat, esetmunka a következő tényezők esetében tud megvalósulni: nagyon pontosan körbejárt célokkal és megcélzott

résztevőkkel a különböző társszolgáltatások és intézmények igénybevétele, az érintettek bevonása már a tervezési szakaszban és határozott, erőteljes/asszertív esetmenedzselés támogatása (Molloy et al. 2017). A beavatkozás, a gyermekvédelmi munka sikerét gyakran egyfajta „kulturális paternalizmus” akadályozza meg. A kulturális paternalizmus minden olyan helyzetben megjelenik, ahol a szakember egyfajta fölrendelt pozícióból (miszerint ő szakemberként tudja, mit kell tenni, az ő dolga megmondani, mi a feladat) áll hozzá családhoz és problémáikhoz, hogy ő mint szakember tudja, mit kell tenni, neki kell elvárásokat támasztania a család felé (vö. *The Signs of Safety* 2011: 5). Konstruktív szociális munkára, reflektív praxisra van szükség ahhoz, hogy a családokkal folyó gyermekvédelmi munka kiindulópontja legyen. Az egyéni problémákra reflektáló, ráhangolódó, a kliensek problémáit valóban megértő és ezen kliensekkel közösen dolgozó szakmai munka tud valós változást elősegíteni, és a családokat ténylegesen megerősíteni a számukra szükséges változások elérésében. A reflektív praxis lényege, hogy nem előre meghatározott sablonok, minták, megoldási csomagok mentén dolgozik a szociális munkás a családokkal (Jones et al. 1995). A szakmai munka folyamatos reflektáláson alapul – a kliensekkel való találkozások alatt és utána is. A tapasztalatok beépítése a szakmai munkába, a tapasztalatokra való reflektálás mentén az egyénnel, családdal végzett munka így valóban a kliensek egyéni igényeire tud reagálni, tiszteletben tartva az ő igényeiket. Így elkerülhető az a fajta paternalista attitűd, amely a halmozottan hátrányos helyzetű családok esetében (de általánosan nézve is) gyakran megjelenő probléma szociális munkás és kliens között. A segítő hajlamos ugyanis azokra a mintákra, készségekre építeni és azt is várni el ügyfeleitől, amelyek saját középosztályi megoldási stratégiáinak részei. Nem megkerülhető az érintettekkel való közös problémafeldolgozás, közös megoldáskeresés a sikeres munka érdekében. Az elköteleződés folyamata szükséges ahhoz, hogy olyan bizalmi kapcsolat alakuljon ki a családokkal, ahol a közösen megértett problémákból közösen kialakított célok és a gyermek támogatására irányuló közös elhatározás segítik a családot, hogy megvalósítsa ezen célokat, s azokat fenn is tudja tartani egy pozitív változás irányába. Az effektív el-

köteleződéssel jól működő, sikeres, pozitív, együttműködő, hatékony kapcsolatot alakít ki a szociális munkás és a család között, a gyermek érdeke és biztonsága érdekében (*Practice Paper* 2013). Az elköteleződésnek köszönhetően a család megérti a folyamatot, amiben benne foglalt, arról visszajelzést kap, hiszen a körülmények ezekben az esetekben kihívást jelentenek a család számára, és nagyfokú stresszrel járnak. Az elköteleződés, a hatékony segítői munka erősíti a kötelezettségeket és kapcsolatokat a családi struktúrában (*NSW Interagency Guidelines* 2012). Az elköteleződés nem szinonimája a bevonódásnak, több annál. Az elköteleződés a bevonáson felül a családok képessé tétele, megerősítése és motiválása, hogy felismerjék saját szükségleteiket, erőforrásaikat, erősségeiket és aktív szerepet vállaljanak helyzetük alakításában (Steib 2004; hivatkozva: *Practice Paper* 2013). A konstruktív szemlélet jelentősége a gyermekvédelemben, hogy a szociális munka fókuszja, módszere a kötelezett kliensekkel való hatósági munka helyett egy együttműködésen alapuló segítő tevékenység legyen (Stanley 2005). Célja, hogy segítse az ügyfelet abban, hogy megértse saját és környezetének azon problémáit, amelyek nehézséget, elakadást jelentenek az életében. Segít a klienseknek elérni a kijelölt célokat, ehhez a folyamathoz szükséges tudások, eszközök megszerzésében erősíti ügyfeleit. A döntések meghozatalakor a szociális munkásnak törekednie kell arra, hogy az érintett család működésének megértésére koncentráljon, ne a családról az ő fejében élő percepcióra. Holisztikus és szisztematikus megközelítés szükséges a gyermekes családokkal való munkában: nem magára az elhanyagolásra, bántalmazásra kell fókuszálnia a szociális munkásnak, hanem az odavezető útra, azon kell változtatnia a családnak, segítő közreműködésével (Jonher et al. 2017: 33). A szociális munkásoknak össze kell dolgozniuk a gyakorlatból származó ötleteiket és technikáikat a szociális munka más aspektusával, tudásával, felelősségével, hogy reagálni tudjanak ügyfeleik szükségleteire, és fel tudják mérni a gyermekeket érintő kockázatokat (Payne 2008: 4). A szociális munka lényege a kölcsönös elköteleződés a családtagokkal, nyitott, egymás iránti tiszteletre alapuló viszony kialakítása. Az erőforrásokra, az ügyfelek képességére alapozó konstruktív szociális munka az érintetteknek ható kockázatok figyelembe-

vételével és a kockázatok megszüntetésével halad kitűzött célok irányába (Payne 2008). A konstruktív szociális munka a klienssel való dialógusra épít: megérteni egymást, és közösen létrehozni, konstruálni a probléma definícióját, majd az arra vonatkozó megoldási alternatívákat, stratégiákat. Kiemelkedően fontos a konstruktív irányzatban a klienssel való partneri és egyenrangú viszony. A konstruktív irányzat azokat a folyamatokat emeli ki, ahol az ügyfelek meghatározzák saját identitásukat és környezetüket. Az emberek közötti kapcsolat és kommunikáció során folyamatosan jelentéssel ruházzuk fel ezeket a viszonyokat, és e jelentésstruktúra alapján értelmezzük a minket körülvevő világot. A társadalmi valóság konstrukciója az emberek mindennapi életének és kapcsolatainak folyamatos aspektusa és értelmezése (Parton et al. 2006).

A nemzetközi gyermekvédelmi rendszereket, intézményi struktúrákat elemző tanulmányok mind rendkívül kritikusak a gyermekvédelem céljaihoz képest megvalósuló gyakorlatokkal kapcsolatban. A magyar gyermekvédelemmel foglalkozó szakirodalom hajlamos a hazai rendszer anomáliáit kivételnek, egyedi problémának, hibának tekinteni. Tény, hogy a hazai gyermekvédelmi rendszer 1997 óta küzd forrás- és szakemberhiánnyal, megfelelő eszközök és tárgyi feltételek hiányával, magas esetszámmal és dolgozói fluktuációval. Ezek a hiányosságok valóságok, és alapvetően határozzák meg a magyar gyermekvédelmi rendszer működését. Ugyanakkor a nemzetközi kutatások azt mutatják, hogy a gyermekvédelmi rendszerek működése, célkitűzésekhez mért megvalósulása komoly kihívást jelent nemzetközi szinten is – nem kis mértékben a gyermekvédelem átfogó, komplex jellege miatt. A gyermekek és családok igényeire és szükségleteire fókuszáló, nem paternalista, partneri viszonyra törekvő, prevenciót hangsúlyozó gyermekvédelem kialakítása és működtetése nemcsak a magyar gyermekvédelem számára jelent kihívást.

2.2. A gyermekvédelem hazai története a gyermekjóléti prevenció munka megjelenése szempontjából³

„Gyermekvédelmi módszertan: a problémák megoldása érdekében szervezett, céltudatos reakciók kodifikált tapasztalati rendszere.” (Domszky 2001: 9).

Domszky szerint a gyermekvédelem átalakulásának törvényszerűségei részben a gyermekvédelem reaktív jellegéből következnek. A gyermekvédelem különböző szakmai területeinek fejlesztése a gyermekvédelemhez kapcsolódó társszakmák fejlesztésével párhuzamosan valósítható meg. Domszky szerint a gyermekvédelem fejlődése Magyarországon egyenetlen, változó súlypontokkal. A gyermekvédelemben a strukturális változások és a társadalmi folyamatok természete eltérő: a strukturális változások tervezhetőek, de a változások hatása a társadalmi magatartásra csak kis lépésekben kiszámítható. Azaz a struktúrák könnyebben és gyorsabban lebonthatóak, mint a társadalmi magatartásban elérhető változások üteme. „A társadalmi magatartás végül saját képére alakítja a társadalmi intézmények szabá-

³ A gyermekvédelem történetét sokan dolgozták fel, ebben a könyvben a prevenció szemlélet kialakulása szempontjából fontos szakirodalmak kerülnek bemutatásra. Kiemelt figyelmet kapnak az alábbiak:

Czirják Attila (2008): *A gyermekvédelem története. A Gyvt. megszületéséhez vezető út.* http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2013/09/22987_czirjakattila_gyvtortenete_ujabb.pdf; Vajda Zsuzsanna (2005): *Gyermekvédelem.* In: Kósa Éva, Vajda Zsuzsanna (2005): *Neveléslelektan,* Osiris Kiadó, Budapest; Rácz Andrea (2010): *A hazai gyermekvédelem fejlődése a nemzetközi tendenciák tükrében.* *ESÉLY,* (6). http://www.esely.org/kiadvanyok/2010_6/01_racz.indd.pdf; Pukánszky Béla – Németh András (1996): *Neveléstörténet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest; Herczog Mária (2001): *Gyermekvédelmi kézikönyv.* KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest; Gergely Ferenc (1997): *A magyar gyermekvédelem története (1867–1991).* Püski Kiadó, Budapest; Révész Magda (2007): *A gyermekvédelmi alapellátás intézménytörténete.* *KAPOCS,* 6(4–6). 31–33. Vajda Zsuzsanna – Pukánszky Béla (szerk.) (1998): *A gyermekkor története.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

lyozott működését, azaz az emberek belakják az intézményeket” (Domszky 2011: 8).

„A Gyvt. célja egy olyan átfogó törvény készítése, mely képes a rászoruló gyermekek esélyegyenlőségét növelni, amelyben a családokat támogató, illetve ha kell, helyettesítő ellátások egymásra épülnek a gyermekjogi alapelvek és értékek alapján” (Herczog 2001: 25). Már a törvény életbelépésekor megjelent az a szakmai kritika, hogy nincs elég forrás, szakember és speciális szakismeret, hogy a törvény elveit a gyakorlatban megjelenítse, alkalmazza. „A törvény kialakításakor fontos célkitűzés volt a magasszámú, anyagi okokból családjából történő kiemelés gyakorlatának a visszaszorítása, illetve megelőzése” (Herczog 2001: 28). Herczog megkülönböztet különböző megelőzési szinteket:

Az elsődleges megelőzés az univerzális alapellátások köre, amelyre minden gyermek jogosult. A másodlagos megelőzés a célzott segítségnyújtást jelenti, definiálva a rizikófaktorokat, a veszélyeztetett csoportokat. A harmadlagos megelőzés a speciális ellátások köre, ha a család vagy ellátó intézmény nem a gyermek szükségleteinek megfelelően működik, cél az ártó magatartás megszüntetése. (Herczog 2001: 34)

A Gyvt. legfontosabb eleme az új szolgáltatási típusok bevezetése volt, ami pénz- és szakemberigényes. Az új alapellátásban megjelenő szolgáltatások hatása csak áttételesen mutatkozott meg a helyi önkormányzat számára, nem pedig direkt módon (Szöllősi 2001). A jól működő alapellátás a társadalmi költségeket hosszú távon csökkenti, az adott településen élők életminőségét javítja. A gyermekjóléti szolgálatok mint kialakuló új intézményi hálózat kialakításakor nem egy párhuzamos szolgáltatás kiépítése volt a cél, azaz nem párhuzamos rendszerként tervezték a már létező családsegítő szolgáltatások mellett. Az alapelv a gyermekek elsődleges érdeke volt, így az ellátások fókuszába a gyermekes családok kerültek. A rendszer felállása után nagyon hamar megjelent a kötelezett kliensekkel való együttműködés dilemmája a gyermekjóléti szolgálatok működésében. „Az alapelgon-

dolás az volt, hogy a gyermekjóléti szolgálatok elterjedésével párhuzamosan azokon a településeken, ahol korábban nem működött családsegítő, ott azok kialakulnak, így a nem gyermekes családok sem kerülnek hátrányba, nem maradnak ellátatlanul” (Gönczöl 2000: 12). „A család egészére irányuló politikák (a családpolitika, illetve a szociálpolitika) nem biztosítják ab ovo minden családtag problémájának megfelelő kezelését, ezért szükség van a gyermekekre irányuló gyermekkor-politikára, illetve a gyermekek speciális csoportjára irányuló gyermekvédelmi politikára is” (Szöllősi 2000: 40). A gyermekjóléti szolgáltatás ennek a szemléletnek az egyik legfontosabb eszköze. A törvény lapján Szöllősi szerint a gyermekjóléti szolgáltatásnak komplex feladatot kell ellátnia: egyrészt a gyermekek családban történő nevelésének elősegítése, másrészt a családban élő gyermekek veszélyeztetettségének megelőzése és megszüntetése, valamint a családjukból kiemelt gyermekek hazakerülésének támogatása a gyermekjólét feladata (Szöllősi 2000). A gyermekjóléti szolgáltatások törvényi/törvényileg szabályozott bevezetése paradigmaváltást jelentett a magyar gyermekvédelemben. Az állam, a szülők és a gyermek közötti viszony újrastrukturálása, a gyermekvédelemhez sorolt helyzetek körének kibővítése és új szolgáltatási paletta alapjaiban változtatta meg a magyar ellátórendszert (Szöllősi 2000).

„A gyermekvédelmi rendszerek problémaértelmezése és megoldási módozatainak köre kontextusfüggő, korhoz kötött társadalmi tevékenység” (Domszky 2013: 3). Révész három szakaszt különböztetett meg: a nevelési tanácsadók előtti időszakot 1968-ig, a nevelési tanácsadók korát 1968–1988 között és a családsegítők korszakát 1988–1997 között (Révész 2007).

2.2.1. A gyermekvédelem korai időszaka Magyarországon

Révész tanulmányában egészen az 1880-as évekig visszamenően vizsgálja a gyermekvédelmi szemlélet szervezeti gyökereit (Révész 2007). Ha az Ariés (1987) által megállapított szemléletet követjük, a magyar oktatási rendszer kialakításának folyamata, illetve a gyermekmunka

tilalmának elterjedése a két első jele a „gyermekkor”-koncepció magyarországi megjelenésének. „A társadalomból indulnak ki a különös súllyal és jelentőséggel bíró változások” (Esztergár 1936). Az 1800-as években felbukkanó első lelenházak, illetve azon felelősség megjelenése, miszerint gyám hiányában az állam feladata a gyermekekről gondoskodni, szintén mutatja, hogy az újfajta felelősségvállalás, a gyermekkorról való gondolkodás megváltozása a gyermekvédelem kiindulásának előszobája, csírája. Varga tanulmányában a törvénytelen gyermekek helyzetén keresztül mutatja be a századfordulón megformálódó Gyvt. mentén a szociálpolitika alakulásának folyamatát. A törvényesítés jogrendszerbe való fokozatos beépülése során megfigyelhető, hogy az informális szociálpolitika már nem elegendő egy probléma kezelésére, a formális szociálpolitika pedig még nem tudja kezelni a problémát (Varga 2018). Az 1800-as évek végére a Fehérkereszt Egyesület már rendszeres támogatást kapott az államtól (Révész 2007). „Nem szenved kétséget az a tény, hogy a gyermek és ifjúság javának előmozdítását célzó tevékenység főleg a világháború idején és az azt követő súlyos években nyert különös fontosságot azáltal, hogy e zavaros viszonyok alatt a fiatakorúak nagyfokú veszélyeztetettsége, halandósága és züllése ellen alkalmas eszközökkel kellett védekezni” (Csorna 1929: 8).

Az első egységes jogszabály, az 1901-ben megjelenő, Széll Kálmán nevéhez fűződő VIII. és XXI. törvénycikk úttörő jellegű, hiszen kimondja az állam felelősségét. Az első gyermekvédelmi törvény életbelépése előtt a neveléstudomány XIX. századi fejlődése mentén az iskolarendszer fejlődése, a tankötelezettség egyre szélesebb körűvé válása, az első bölcsődék, óvodák és javítóintézetek megalakulása, az egészségügy fejlődése, a csecsemőhalandóság csökkenése mind a változó gyermekfogalommal együtt kialakuló gyermekvédelem előfutárának tekinthető (Czirják 2008). Czirják szerint a gyermekek rossz egészségügyi helyzete és a fiatakorú kriminalizáció növekvő mértéke volt a két legfontosabb előzmény, így 1908-ig nagyszabású intézményfejlesztés keretében számos intézet jött létre a gyermekek és fiatalok számára (Czirják 2008). Az 1901-es VIII. törvénycikkben megjelenik az az szemlélet, hogy a gyermek társadalmi érték, jogai és a vele való bánásmód más, mint ami felnőttekre vonatkozik. A két világháború

között az árván maradt gyermekek védelme mellett az anya- és cse-
csemővédelem jelent meg mint fontos cselekvésre okot adó téma
a korai gyermekvédelemben (Révész 2007).

Az informális szolidaritást (azaz elsősorban családi gondosko-
dást) a XIX. századtól kezdődően fokozatosan váltotta fel az
intézményesült szolidaritás. Ennek során viszont új „munkameg-
osztás” alakult ki a család és az állam között. Ennek a folyamat-
nak egyik fontos állomása volt az, amikor az állam még csak
a magánjellegű szolidaritási viszonyok szabályozását, kikényszer-
ítését tekintette állami feladatnak, nem pedig jövedelemtransz-
fer biztosítását. Olyan folyamatról van szó, amely fokozatosan
vezetett el az intézményesült szociálpolitika kialakulásához.
(Varga 2017: 8)

A második világháború utáni újjraépítkezés, újjáépítés idején a gyer-
mekvédelem feladata volt megtalálni a szülő nélkül csellengő gyermeke-
ket és gondoskodni a biztonságukról. A gyermekvédelmi átalakulás –
a kor ideológiájának megfelelően – a korábban működő nevelőszülői
hálózatot elsorvasztotta, és az 1952. évi IV. törvény a házasságról,
a családról és a gyámságról (továbbiakban Csjt.) értelmében minden
gyermek, aki valamilyen okból nem tudott a saját családjában nevelkedni,
intézményi ellátás keretében nevelkedett. Az állam megítélhette és meg
is ítélte a szülők viselkedését, és ez alapján dönthetett a gyermek sorsá-
ról. A kiindulópont nem a gyermek érdeke, hanem ez a megítélés volt
(Révész 2007). A szocializmus időszakában a két világháború alatt kiala-
kult nevelőszülői hálózatot leépítették, a kor szellemének megfelelő
gyermekotthonokban és gyermekvárosokban kerültek elhelyezésre az
érintett gyermekek (Czirják 2008).

A gyermekvárosok kialakulását az 1945 utáni gyermekvédelmi
konceptióváltás tette lehetővé. A konceptióváltást az egyszek-
torúság jellemzi, államosítottak, illetve állami intézményeket
hoztak létre. A háború után megszűntek a menhelyek, az egyhá-
zak által fenntartott intézmények. Helyüket, szerepüket ne-

velőotthonok vették át. Leépítették a nevelőszülői hálózatot. (Czirják 2008: 24)

A Zöldkereszt 1952-es megszüntetése, illetve átszervezése, és a védőnők egészségügybe való átirányítása visszavetette a gyermekek egészségügyi ellátását.

A gyámhatóságokhoz került az igazgatás is, emiatt sokszor összekeveredett a szakmai és a hatósági tevékenység. Az OGYIT (Országos Gyermekek- és Ifjúságvédelmi Tanács) volt a korszak koordinációs intézménye, és egy korszerűbb struktúra és szemlélet felé mozdították el a gyermekvédelem rendszerét. Gyermekvédelmi körzeteket alakítottak ki, szervezni kezdték az iskolai gyermekvédelmet, nevelési tanácsadókat, javaslatot tettek egy GYES-szerű támogatás bevezetésére stb. (Czirják 2008: 26)

1959-ben az állami gyermekvédelemben a következő alapelvek jelentek meg: a gyermek különleges védelme, hátrányos helyzetűek számára speciális ellátások kialakítása. Megjelentek a gyermekek alapvető jogaiból következő kötelezettségek: gyermekeknek joguk van a nevükre, állampolgárságra, társadalombiztosításra, ingyenes és kötelező oktatásra (Czirják 2008). „A személyiségük teljes és harmonikus fejlődésének érdekében a gyermekeknek szeretetre van szüksége, amely leginkább családi környezetben kapható meg, ám ha ez nem tud teljesülni, akkor az államnak kötelessége védelmébe venni a gyermeket” (Czirják 2008: 26). Prevenációs szempontból fontos mozzanat volt az ötvenes években a nevelési tanácsadó intézményének felállítása, hiszen a kiemelések megelőzésének érdekében kialakuló új szolgáltatás feladata éppen a prevenció volt.

A gyermekintézmények – bölcsőde, óvoda, iskola, hetes otthon, kollégium –, a gyermekorvosi ellátás fejlesztése, a gyermeknyaraltatás, táborszervezés eredményeit azért nem soroljuk ebben a rendszerezésben a gyermekvédelem körébe, mert nyilvánvaló a korabeli felfogásból és írásokból, illetve ezek hiányából, hogy

ezek döntően nem prevenciók, családvédelmi célzattal jöttek létre, hanem egyrészt tehermentesítendő a munkába álló nőket, hogy ugyanis többet és jobban tudjanak dolgozni. Másrészt, mert a cél deklaráltan a gyerekek közösségi „szocialista emberré” nevelése, amelyben ellensúlyozni szándékoztak a családok és a múlt visszahúzó hatásait. (Czirják 2008: 26)

1968-ban indult a Nevelési Tanácsadó hálózat kiépülése, és az iskolapszichológusi hálózat felállítása:

A nevelési tanácsadó a 3–18 éves gyerekek és fiatalok mentálhigiénés ellátásában közreműködő – az oktatásügy keretében tevékenykedő – gyermekpszichológiai, pszichopedagógiai szakintézmény. A családgondozás csak később került be az intézmény feladatkörébe. A családgondozók az ifjúságvédelmi felügyelői munkakörből átvették az iskolák, óvodák rendszeres látogatásának és a gyermekvédelmi problémák felderítésének feladatát. (Czirják 2008: 27)

2.2.2. A nevelési tanácsadók kora 1968–1985

Az 1960-as évek végétől mintegy két évtizeden át a gyermek- és ifjúságvédelem hatékonyságának növelése és a tevékenységek differenciálása volt a nevelési tanácsadók feladata (Révész 2007). A gyermekekkel kapcsolatos problémák szakpedagógusok és pszichológusok általi vizsgálata új dimenziót nyitott a gyermekekkel kapcsolatos munka, gondolkodás tekintetében. A nevelési tanácsadóknál dolgozók az egyéni pszichés, tanulásbeli nehézségek megoldásában segítettek. Az 1980-as évekre egyre nyilvánvalóbbá vált az ott dolgozók számára, hogy a tanulásbeli, magatartásbeli zavarok mögötti okok között élesen jelentek meg a szociális problémák, amelyekre nem tudott reagálni a nevelési tanácsadók profilja.

Révész szerint ebben az időszakban (1968–1985 között) a nevelési tanácsadóknál kétfajta munka honosodott meg: egyrészt a pszichoterápia, másrészt a családgondozás. „A terápiás munka a páciens

motivációját, változni és változtatni akarását használja fűtőanyagként. A munka a *mintha*-térben zajlik. A segítő (pszichológus) azzal az alapanyaggal, azokkal az információkkal dolgozik, melyeket a páciens elmond... A pszichológia *mintha*-teréből a terápiás munka elvezette a nevelési tanácsadókat a valóság terébe” (Révész 2007: o. n.). A terápiás munka során rádöbbenek az intézményekben dolgozók, hogy sokszor a tünethordozó gyermek problémái mögött, a pszichés nehézségek hátterében egyértelműen anyagi és/vagy szociális okok állnak. „A *mintha*-térhez szokott pszichológusok újra és újra beleütköztek a valós tér anyagi gondjaiba, konfliktusaiba és lassan jártasságra tettek szert ennek kezelésében, illetve megismerték a lehetőségek korlátait” (Révész 2007: o. n.). A magyar szociológia és pszichológia rehabilitációja és fejlődése, a szegénységkutatások, a társadalmi, beilleszkedési zavarokra irányuló kutatások hatására elindult gondolkodás eredményeképpen felmerült egy új intézménytípus bevezetésének a lehetősége: a családgondozás meghonosodásának a kezdete a 1980-as évek második felében (Révész 2007). 1982-ben megalakult a Gyermek- és Ifjúságvédelmi Felügyeleti és Továbbképzési Önálló Osztály, majd 1986-ban indultak meg kísérleti jelleggel a Családsegítő Központok. Ez az első olyan családszemléletű, családtámogató szervezetegyüttes, amely szellemiségében is a kliensközpontúságot és az érdekvédelmet tartja szem előtt. „A korábban nemlétező (vagy Magyarországon régóta nem gyakorolt) szociális segítő munka, a (nevelési tanácsadók egy részében korábban már végzett) komplex családgondozás gyakorlata és gyakorlatának kidolgozása, a helyi szociális helyzet feltérképezése, a társintézmények összefogása és ellenőrzése, segélyezés, szaktanácsadás” (Czirják 2008: 27).

2.2.3. A családsegítők korszaka

A gyerekvédelmi törvény létrejötte előtti időszak 1997-ig a családsegítők időszaka volt. Ez az időszak a rendszerváltással összefüggő gazdasági recesszió időszaka, a magyar gazdaság és társadalom egyaránt súlyos válságot élt meg az 1989–1999 közötti tíz évben. A társadalmi

egyenlőtlenségek növekedése miatt a védőnői és nevelési tanácsadói hálózat mellett szükség volt egy új, társadalmi egyenlőtlenségekre és szociális problémákra reflektáló intézményrendszer kialakítására. Nem véletlen, hogy a családsegítő szolgálatok úttörői sokan a nevelési tanácsadóktól érkeztek. „A kutatók, javaslattevők számára maga a gyakorlat rajzolta ki tehát a létező segítő szolgáltatások védőhálójából strukturálisan hiányzó intézménytípus körvonalait” (Révész 2007: o. n.). 1985-ben II intézmény kezdte meg működését, nagyon vegyes tudású és végzettségű emberekkel – szakképzés hiányában az első időszakban végzettség nélkül is el lehetett helyezkedni ezekben az intézményekben. „Amiben az őscsaládsegítősek nagyon is különböztek egymástól, az a háttértudás, ez is oka volt annak, hogy a családsegítőkből nagyon intenzív volt a teammunka” (Révész 2007: o. n.). A családsegítő feladatkörének ekkori meghatározása az eseti gondozás, felderítő munka, tanácsadás, döntés-előkészítés, rászoruló eseti segélyezése volt (Révész 2007). Révész szerint a felderítés, döntés-előkészítés nem, vagy nagyon kevés helyen tudott megvalósulni. A családsegítő szolgálatok kezdetétől a „tűzoltás vs. prevenció” dilemmája erőteljesen megjelent. A családsegítők munkatársai, mielőtt elkezdtek volna klienseket fogadni, megismerkedtek a térséggel, társintézményekkel. Miután megnyitották kapuikat, rövid idő után már nem az eredeti elképzelések, hanem kliensek igényei határozták meg a működést (Révész 2007).

Az első kliensek, akik a családsegítőhöz fordultak, nagyrészt nem csupán húsbavágó gondokat hordoztak, hanem túlnyomórészt sértett, a hatóságokkal (és más hivatalos személyekkel) nehezen kommunikáló, sokszor nehezen kezelhető emberek voltak. Ellátatlan, rossz körülmények között élő emberek keresték meg az új intézményt, reménykedve abban, hogy helyzetük jobbra fog fordulni. A szociális munkások megpróbálták segíteni, így hamar összeütközésbe kerültek a hivatalok munkatársaival. Az elosztható segítség objektíve nem volt elegendő, ez újabb összeütközést generált: miért támogat a segítő olyat, aki nem viselkedik megfelelően, szemtelen, nem kezelhető, önhibájából került nehéz helyzetbe stb. (Révész 2007: o. n.)

Ebben az időszakban alapvetően az önkéntesség elve határozta meg a családsegítők működését. Bár lett volna igény arra, hogy a családokkal kapcsolatos védő-óvó intézkedéseket vegyék át ezek az intézmények, a családsegítők ellenállása miatt ez ekkor nem valósult meg. A családsegítők fő érve az volt, hogy a kliens–szociálmunkás kapcsolat önkéntes együttműködésre épül, nem lehet köze a hatósági kötelezéshez (Révész 2007). Az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról (továbbiakban Szoc.tv.) által kialakított intézménystruktúra célja egyfajta stratégiaváltás is volt, az intézményrendszer kialakítása mellett. A karitatív segítyezés helyett a mozgósító, képessé tevő szociális munka került előtérbe. Nem minden intézmény tudott lépést tartani ezzel a változással, így a kialakuló ellátórendszerben marginalizálódott az ellátás, és 1996-ban a Szoc. tv. módosításakor (a szakma egy részének támogatásával) az addig szigorúan védett önkéntesség elve a jövedelempótló támogatások kapcsán megsérült, hiszen az érintetteknek együtt kellett működniük a családsegítőkkel a segély folyósításához. Révész szerint az esetkezelés mellett ebben az időszakban jelentek meg a különböző csoportok, klubok, speciális szolgáltatások. A megváltozott szolgáltatási fókusz mentén egyre erőteljesebb hangsúly került a gyermekes családokra – különösen a rendszerváltás után, a gyermekszegénység növekedésével. A Gyvt. megszületéséig a családsegítők dolgozói láttak bele a családon belüli élethelyzetekbe – sokszor borzalmakba – és szembesültek a gyermekvédelmi alapellátás hiányával, illetve próbáltak tenni valamit ezekben a helyzetekben (Révész 2007).

2.2.4. A Gyvt. megszületése

A Gyvt. a gyermeki jogokból indul ki, ehhez társít ellátásokat, intézményeket és szolgáltatásokat. A törvény megszületésekor alapvető cél volt a hatósági munka elválasztása a segítő szolgáltatásoktól. Az önkéntesség alapértéket jelentett a kialakulóban lévő szociális ellátórendszerben, így a gyermekvédelem kialakításáért küzdő szakembereknek is kiindulópontja volt (Domszky 2013).

Már az 1993-ban hatályba lépett Szoc.tv. is foglalkozott a gyermekvédelemmel, de nem önmagában nézte a gyermeket, hanem a család részeként. A törvény a rászorultak támogatása, a szociális segítségnyújtás és a szociális munka társadalmi szervezethez szemponyjából alapvető és egyértelműen pozitív változásokat hozott. A szegények anyagi támogatása, a munkahelyteremtés, a munkanélküliség elleni küzdelem, az időskorúak kiemelt támogatása, a hátrányos helyzetű gyerekek sokirányú segítése immár az egész társadalomra háruló szociálpolitikai feladatként deklaráltatott, melyben a családsegítő a szociális, szolgáltatói tevékenységet folytatni hivatott egyik szervezetté vált. (Czirják 2008: 31)

A törvény megszületése előtti vita a családsegítés és gyermekjóléti alapellátás együttes vagy különálló működéséről megosztotta a szakmát. A két szakterületre jellemző, hogy komplex ellátást nyújt családoknak, ugyanakkor az ellátás fókuszja mégis különböző (Révész 2007). Mára ez a vita eldőlt, az önálló családsegítők megszűntek, a 2016-tól életbe lépett legfrissebb változásokkal kialakult duális rendszerben a gyermekjóléti alapgondozás és családsegítés egyazon intézményben kapott helyet, ez a család- és gyermekjóléti szolgálatok szintje; járási szinten pedig a család- és gyermekvédelmi központok látják el a feladatokat.

Papp Krisztina (2000) kutatásában a gyermekjóléti szolgálatok helyzetét vizsgálta a Gyvt. életbe lépése utáni évben. E kutatás szerint a legtöbb település nem rendelkezett a gyermekjóléti szolgálatok működéséhez szükséges minimális tárgyi feltételekkel sem. Az 1998-ban készült felmérésben vizsgált 1365 gyermekjóléti szolgálatnak csupán 60%-a rendelkezett telefontal, 26%-uk használt a munkájához faxkészüléket és mindössze 38% volt ellátva számítógéppel. A gyermekjóléti szolgálatok 20%-a rendelkezett játékkal, könyvvel, 14%-uk játszódudvarral, 9%-uk játszószobával. Sok helyen előfordult, hogy önálló helyisége sem volt a gyermekjóléti szolgálatnak. A 2385 fő szakmai tevékenységet végzőből 611 fő csak középfokú végzettséggel rendelkezett. 1998-ban 908 egyszemélyes szolgálat alakult meg, mely a működő szolgálatok 58%-át tette ki. Ezek a szolgálatok sokszor

kényszermegoldásként jöttek létre. Védőnőket, pedagógusokat, családsegítő szakembereket foglalkoztattak, akik mellékállásként végezték a gyermekjóléti feladatok ellátását (Papp 2000).

Czirják szerint a Gyvt. szemléletének lényege a család többirányú támogatása. Fontos, hogy a hatósági gyermekvédelmet megelőzze az ellátások önkéntes igénybevétele. A gyermekvédelem célja Czirják szerint, hogy az önkéntesen igénybevehető ellátások legyenek az elsődlegesek, és a hatósági intézkedések kiegészítő jellegűek. Czirják kiemeli, hogy az intézménycentrikus szemléletet fel kell váltania a klienscentrikus szemléletnek (Czirják 2008):

A törvény szabályozása szerint a gyermekek érdekeit és jogainak érvényesítését kell előtérbe helyezni, ez azt jelenti, hogy elsődleges cél a gyermek családban történő nevelkedésének biztosítása. Ez a törvény sok tekintetben hozott alapvetően újat a korábbiakhoz képest, néhány tekintetben pedig a korábbiakban is meglévő (részben törvényen kívüli) gyakorlatot legitímálta. (Czirják 2008: 31)

Czirják szerint „a törvény fő pozitívuma, hogy a prevencióra is nagy hangsúlyt fektet, és ennek megfelelően a gyerekekkel foglalkozó szakemberek alapfeladatává teszi a gyerekek felvilágosítását jogaikról, illetve lehetőségeikről, és a széles értelemben vett prevenciót. A prevenció gyakorlati megvalósulása viszont elsősorban attól függ, hogy mennyi a mindenképpen szükséges tűzoltás után „megmaradt” pénz, erő és energia” (Czirják 2008: 35). A prevenció megvalósulása nagyban függ a gyermekvédelem gyakorlatában fennmaradó pénztől, időtől és energiától, amelyek sem a múltban, sem jelenleg nem elegendőek a célkitűzések megvalósulásához.

Pataki és Somorjai (2007) szerint közel 10 évvel a Gyvt. hatályba lépését követően a gyermekjóléti szolgálatok még mindig alul helyezkednek el a humán szolgáltatások hierarchiájában. A jelzőrendszer működése a mai napig nem zavartalan, legrosszabb az együttműködésük az egészségügyi szférával. Ennek oka Patakiék szerint a nem tisztázott kompetenciahatárok, a munkafeltételek adottságai, főképp hiányai, és a szakemberek fluktuációja. A gyámhivatal végrehajtóként

tekint a gyermekjóléti szolgálatokra (Pataki és Somorjai 2007). Takács szerint a gyermekjóléti szolgálatok kisebb részénél az önkormányzat próbált megszabadulni az általa biztosított szociális és gyermekvédelmi ellátásuktól, és civil, egyházi vagy akár magán fenntartású intézményekhez kiszervezni a szolgáltatást (azok működtetését felajánlva egyházaknak, civil szervezeteknek vagy magánvállalkozásoknak). Többségében viszont az volt megfigyelhető, hogy az önkormányzat rátelepedett az intézményekre, meghatározva az ellátandó feladatokat, célkitűzéseket, akár napi szintű kontrollal (Takács 2003). A Rubeus Egyesület (2015) kutatásának célja a gyermekjóléti szolgálatok működésének, a szakemberek véleményének felmérése volt. A kérdőíves felmérés alapján a megkérdezett szakemberek szerint a gyermekjólét olyan szolgáltatás, amelyet a családok önkéntesen, kényszerítés nélkül vehetnek igénybe, célja pedig a segítségnyújtás a szociális munka eszközeivel, nem pedig a hatósági ellenőrzés (Freisinger et al. 2015).

Elsősorban a szociális esetmunka eszközeivel végzett olyan személyes szolgáltatás, amely az érdekeiket egyáltalán nem, vagy csak korlátozottan képviselni tudó gyermek- és fiatalok számára nyújt közvetlen vagy közvetett szolgáltatást. Sajnos egyre inkább hatósági elemekkel tűzdelt eljárások összessége, (fél)hatósági szerepbe kényszerített, megfáradt és – számtalan esetben – a rendszerabúzust tehetetlenül és eszköztelenül szemlélő szociális munkások által végzett munka. (Freisinger et al. 2015: 50)

A kutatásból kitűnik, hogy – a prevenció szemlélettel összeegyeztethetetlen módon – a megkérdezettek szinte csak a veszélyeztetett gyermekekkel tudtak foglalkozni, hiába szól a törvény arról, hogy a területükhöz tartozó összes gyermek potenciális célcsoportja a gyermekjólétnek. A magas esetszám, a szakemberek eszköztelensége, az összehangolt jogszabályok hiánya és a szakemberek kiégettsége tartósan jellemzi a szektort. A magas esetszám tűzoltásra ad csak módot, alapos, intenzív családgondozásra, megelőzésre semmiképp. A kutatásban a megkérdezett szakemberek a prevenciót, a jelzőrendszer működtetését tartanák a gyermekjóléti szolgálatok feladatának, a hatósági ellenőrző feladatok helyett (Freisinger et al. 2015). „Egyes

esetek olyan kihívást jelentenek a családgondozók számára, melyhez nincsenek eszközök, és valószínűsíthető, hogy nem lesz eredményes a családgondozás, bármennyire is sokat dolgozunk benne és tesszük meg a lehető legtöbbet az ügyben. Az egyes törvények közötti szakadékok nem minden esetben tudják a gyermekek jogait előtérbe helyezni” (Freisinger et al. 2015: 52). Rácz Andrea és Czibere Ibolya (2005) szerint a gyermekjóléti alapellátásban el kell választani egymástól a szolgáltató és a hatósági jellegű feladatokat. A kutatás alapján a megkérdezett szakemberek saját munkájukat önkéntességen alapuló tevékenységnek tartják, és a rájuk erőltetett hatósági jelleget elítélik (Rácz et al. 2015). Ráczék szerint ezt az elválasztást úgy lehet elérni, ha a szabályozásban is bevezetünk egy új kategóriát, amelyet *gyermekvédelmi alapellátásnak* nevezünk.

Ez azt jelenti, hogy a gyermekjóléti alapellátás része a gyermekjóléti szolgáltatás-jelzőrendszerrel kapcsolatos, a prevenciós szolgáltatások tanácsadási, koordinációs feladatai és az alapellátás keretében történő gondozás, a speciális szolgáltatások, a napközbeni ellátás, az átmeneti gondozás önkéntes igénybevétele. A gyermekvédelmi alapellátás része pedig a hatósági kötelezésen alapuló családgondozás (védelembé vétel), valamint a védelembé vétel keretében kötelezően igénybe veendő napközbeni ellátás vagy átmeneti gondozás és a kötelezésen alapuló speciális szolgáltatások. (Rácz et al. 2015: 144)

A 2016. január 1-jétől életbelépő változások eredményeképpen kialakuló család- és gyermekjóléti szolgálatok ellátják a családsegítési és gyermekjóléti szolgáltatási feladatokat. A családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatások integrációja a szakmát megosztó folyamat volt. Kopasz Mariann (2017) szerint a szakma jó része által régóta várt fejlemény valósult meg a családsegítés és a gyermekjóléti szolgáltatás egységes szakmai folyamattá alakításával, a fő cél a párhuzamos ellátások megszüntetése volt. Emellett fontos érvként merült fel, hogy a változások nyomán minden egyes településen elérhetővé vált a családsegítés (korábban csak 2000 főnél nagyobb lélekszámú településen volt elérhető ez a szolgáltatás) (Kopasz 2017):

Az átalakulás gyakorlatilag a szakemberek minden csoportját jelentős kihívás elé állította, illetve alkalmazkodásra kényszerítette. A kétszintű intézményrendszer kialakulásával a szolgálatnál maradó gyermekjóléti munkatársak számára új feladatként jelent meg például az idősekkel, fogyatékossgal élőkkel való foglalkozás, miközben az új feladatleosztásban korábbi feladatkörük egy részét (a hatósági részt) elvesztették. A helyükön maradó családsegítő munkatársaknak pedig bele kellett tanulniuk a gyermekjóléti területbe. A szolgálatból a központba kerülő, esetmenedzserré váló korábbi családsegítő kollégáknak viszont gyermekjóléti tapasztalat nélkül kellett belevágniuk a hatósági feladatok ellátásába, magukra véve az azzal összefüggő nagyobb felelősséget (ha nem is ez volt a jellemző mintázat, de találkoztunk ilyen megoldással is). De még a központba kerülő gyermekjóléti szakemberek számára is kihívást okozott az esetmenedzseri szerephez való beleilleszkedés. (Kopasz 2017: 15)

Darvas, Mózer és Tánczos (2016) szerint a 2016. évi változások a gyakorlatban nagyon változatos képet mutattak, nem voltak szabványutak, a változás nem történt meg automatikusan, azaz minden intézmény saját képére formálta a helyzetet. „Az esetek többségében aktív hozzáállás, szakmai megfontolások, a módosítás helyi viszonyokhoz illeszkedő adaptálása vagy legalább annak kísérlete jellemezte az átalakulás tervezését és kezdeti megvalósítását” (Darvas et al. 2016: 26).

Ha megnézzük az 1997-es Gyvt. óta eltelt huszonöt év tapasztalatait, a szakmai ajánlásokat, a problémák tekintetében ugyanazokat a jelenségeket lehet megfigyelni. Egy-egy nagy botrányt vagy közfelháborodást kiváltó esetet leszámítva szakmai együttgondolkodásra, a rendszer átalakítására, megfelelő elemzések után a prevenció megerősítésére nem történt erőfeszítés 1997 óta. A törvényben megfogalmazott feladatoknak éppen az a része teljesíthetetlen és végrehajthatatlan, amelyek a megelőzést és a folyamatos, jó színvonalú gondozást szolgálják. Rácz szerint a gyermekvédelem fejlődésében, a nemzetközi trendeknek megfelelően, nagyon nagy szükség lenne a bizonyítékokon alapuló gyakorlatokra. A különböző jó gyakorlatok – kontextushoz alkalmazva, lehetőség szerint tudományos módsze-

rekkel mérve – tudnák a megfelelő szolgáltatást biztosítani az érintettek számára (Rácz 2010).

A Gyvt. megalakulása előtt még hiányzott a pontos fogalomhasználat, a szakmai kifejezések, definíciók épp kialakulóban voltak. A *Játószóház* működésének alapértékeit, a csoport szabályainak és kereteinek a jellemzőit azonban meggyökeresedett szakmai terminológiák nélkül is, a családi fókuszú, önkéntességen alapuló, hátrányos helyzetek okozta különbségeket megelőző/kompenzáló szemlélet határozta meg. Dilemmák, módszerek, értékátadás – örök szakmai kérdések, különösen egy olyan helyzetben, amikor a Gyvt. még nem készült el, a szociális munka alapjai képlékenyek, a rendszer maga alakulófélben, így folytonosan változóban van. A keretek definiálatlansága nehézség és szabadság is volt egyben. A családsegítő szemléletben a családi fókusz jobban érvényesült; a gyermekvédelmi szemlélet ezzel szakítva inkább a gyermekben gondolkodik. Bizonyos szempontból ez is okozza a gyermekvédelem válságát, hiszen így a szülővel való partneri viszony helyett a gyermek érdekei mentén beavatkozó álláspont kerül előtérbe, ami hamar magával hozza a hatósági szerepeket és feladatokat.

Szöllősi szerint a „veszélyeztetettség” mint fogalom társadalmi konstruálásával, a veszélyeztetettség tárgyát képező probléma a gyermekvédelmi beavatkozás tárgyává válik. Ugyanakkor a problémák a létező gyermekvédelmi rendszer feladatait, lehetőségeit is befolyásolják (attól függően, hogy mi kapja meg azt a minősítést, amely indokoltá teszi a gyermekvédelmi beavatkozást) (Szöllősi 2003: 93). Azaz, azok a helyzetek számítanak veszélyeztetőnek, amelyeket az adott társadalom annak minősít. A gyermekvédelmi rendszernek mai napig számtalan, a gyermekeket érő veszélyekkel kell megküzdenie: a családból való kiemelés, családon belüli erőszak, kizsákmányolás, fogyatékoság, iskolai erőszak, *bullying*, korai házasság, bűnelkövetés, hajléktalanság, gyermekmunka, szökés, migráció, betegségek (HIV), és az alapvető szükségletek kielégítetlensége (Wessels 2015). A szétaprózódó ellátások mellett a „gyermekvédelmi szektor a beavatkozásra való túlzott fókuszálása mellett nem fordít elég figyelmet a megelőzésre” (Wessels 2015: 4). Olyan korszerű gyermekjóléti szemlélet, ami családban gondolkodik, a jelenlegi gyermekvédelmi rendszer

működésében a rendszerszintű anomáliák miatt nem tud érvényre jutni. Darvas szerint a „gyermekjóléti szociális munka sajátossága, hogy egyszerre kell (meg)védenie a gyermeket és támogatnia a családot a gyermeknevelésben” (Darvas 2018: 65). A különböző tipológiákban megfigyelhető a gyermek- vagy család-fókusz, de a rendszerszintű, átfogó gyermekvédelemnek mindkét szempontot érvényesítenie kellene a szakmai gyakorlatban. Hiszen *a gyermek legjobb érdeke* elv mellett az az alapelv áll, hogy a család mint szocializációs közeg alapvetően a legmegfelelőbb érték közvetítő közeg a gyermekek számára (Darvas 2018). A családok sokfélesége, színessége, nyitottsága, kultúrája és szokásai, a családi rendszerek társadalomba való beágyazottsága adják a municiót, alapot a családokkal való megelőző szakmai munkához. „A szolgáltatások és szélesebb értelemben az állam feladata (különböző szakpolitikai beavatkozások segítségével) a családok megerősítése, képessé tétele feladataik ellátására, és meghatározott, illetve (elsősorban) krízishelyzetekben a gyermek alapvető biztonságának és szükségleteihez igazodó gondozásának, nevelésének biztosítása” (Darvas 2018: 65).

A gyermekjóléti, gyermekvédelmi rendszereknek fókuszról függetlenül minden esetben a gyermeki szükségletekből kell kiindulniuk, a szülői szükségletekre figyelve, hiszen az azokra adott válaszok visszahatnak a gyermekekre, a gyermekek sorsára (Darvas 2018). A hazai gyermekvédelmi szolgáltatások esetében ennek a fókuszváltásnak a gyermekekkel való közvetlen munka megerősítésével kell járnia. Vyvey és munkatársai (2014) szerint a segítő tevékenységet végző szociális munkások körében a félelem, a döntési felelősség hárítása a domináns. Egy-egy tragédiába forduló esetkezelés médiafelhangja miatt a szociális munkásokon eluralkodott a félelem, ez irányítja munkájukat. A kockázatok elkerülése a valós, jelentőségteljes, eredményes segítségnyújtást eltolta a kontrolláló–szabályozó eszményes irányba, ahol már nincs kapcsolat a klienssel, így elvész a szakma lényege. A cikk szerzői felhívják arra a figyelmet, hogy a segítő szakmáknak vissza kell találniuk klienseikhez annak érdekében, hogy eredményes és reflektív munkát végezzenek. A reflektivitás, a közös teamben gondolkodás kell, hogy a kockázatok elkerülésének a kulcsa legyen,

nem pedig a félelem és a kontroll (Vyvey et al. 2014). Az itt bemutatott tanulmányok alapján látható, hogy a magyar gyermekvédelem alakulása a Gyvt. óta folyamatos deficitet mutat, mind a szakemberek, mind a források tekintetében. Így marad a tűzoltás: az elméletben létező megfelelő szolgáltatásokat és természetbeni, illetve pénzbeli ellátásokat biztosító törvény és a valóság közötti szakadék. Hiába ír elő a törvény egy átfogó, egymásra épülő gyermekvédelmi struktúrát, ha a gyakorlatban ez – elegendő szakember és forrás hiányában – csak papíron létezik. Így a gyakorlatban megvalósuló segítő tevékenység sokszor nem is közelít a szociális munkához a beavatkozások minősége tekintetében. A magas esetszám miatt a találkozások gyakorisága, a találkozásokra fordítható idő mennyisége nem ad arra lehetőséget, hogy kialakuljon az a fajta bizalmi kapcsolat, amelyben nem paternalista módon, hanem partneri viszonyban, a kliens által megfogalmazott problémákra fókuszálva, a gyermekek és a család érdekeit és szükségleteit figyelembe véve lehetne közösen dolgozni a családtagokkal.

Darvas és munkatársai (2017) a családpolitikai támogatások hazai változását elemezve megállapítják, hogy leszámítva egy rövid időszakot, 2005 táján nem a gyermekek jólléte, hanem más szempontok (születésszám növelése, munkaerőpiaci beavatkozás stb.) határozták meg a családtámogatások rendszerét Magyarországon. A gyermekszegénység témája rövid ideig tudott a rendszerváltás utáni kormányzati gondolkodások fókuszába kerülni.

Az elmúlt 25 év gyereksegélyezési története hullámzó. Volt elmozdulás a jogok erősödése irányába: az eredetileg diszkrecionális döntéseket, amelyek még színvonalukban is az önkormányzatok forrásaitól és beállítottságától függtek, felváltotta a normatív szabályozás. Ugyanakkor az ellátás színvonala folyamatosan csökkent, és a támogatáshoz kötődő szolgáltatások köre is szűkült. Ezzel párhuzamosan nagyobb jelentőséghez jutottak a családok terheinek csökkentését célzó, költségvetési finanszírozású természetbeni támogatások és szolgáltatások, első renden a gyermekintézményi étkeztetés. (Darvas et al. 2017: 232)

A támogatási rendszerek sem a gyermekek jóllétét, a gyermekek-re veszélyként megjelenő anyagi, lakhatási problémák megelőzését célozzák, hanem a fennálló problémákkal kapcsolatos tűzoltást – hasonlóan a gyermekvédelmi rendszer diszfunkcionális működéséhez.

2.3. A Játszóház gyermekcsoport elhelyezése a gyermekvédelem kontextusában

Az 1990-es években elindult *Játszóház* gyermekcsoport működésének időszaka a családsegítők fénykora: a *Játszóház* gyermekcsoport működése alatt készült el a Gyvt., indult el a VII. kerületben a gyermekjóléti szolgálat, majd alakult át többször is (helyi és országos változásoknak köszönhetően) a helyi alapellátás rendszere. A gyermekjóléti szolgálat kialakulása, megszilárdulása nem zajlott zökkenőmentesen. A preventív szemléletet, a megalakuló és megszilárduló gyermekjóléti szolgálat megpróbálta áttemelni működésébe, de a családi fókuszú megközelítés – a túlterheltség, az állandó fluktuáció és a magas esetszámok miatt – nem fért bele a gyermekjóléti szolgálat szakmai életébe. A mai napig célkitűzése minden modellprogramnak, amely preventióban gondolkodik, hogy olyan programstruktúrát állítson össze, amely megcélozza a gyermekeket, a gyermekek érdekében a szülőket, és megelőzni igyekszik a különböző devianciákat és problémákat. A preventív szemléletnek és programoknak nem pályázati kiírásokhoz kapcsolódó rövid tartamban, hanem hosszú távon, az alapellátásba szervesen beilleszkedő módon kellene működnie, ahhoz, hogy eredményeket lehessen vele elérni. A *Játszóház* ilyen program volt. A csoport működése egy hosszú évekig tartó folyamatként zajlott, ugyanazoknak a gyermekek részvételével, nem feltétlenül abban a gondolkodási keretben és eszközökkel, amely a gyermekjóléti szolgálat sajátja. Önkéntes együttműködésen alapult, minden gyermek tágan értelmezve benne lehetett. Ez az önkéntes kapcsolatra épülő alapbizalom nem áll összefüggésben, sőt, rendkívül távol áll az ellenőrző, „menedzserista” gyermekvédelmi szemlélettől, amely (a különböző fentebb taglalt kutatások alapján) kevésbé a szakemberek, mint inkább a rend-

szer működésének sajátosságai alapján mégis áthatja a gyermekvédelem működését. A 2000-es évek elején ez a fajta alapbizalmi, önkéntes alapon nyugvó segítség még egyáltalán nem kérdőjeleződött meg, mondhatni klasszikus alapértékek mentén indult, változása párhuzamos a gyermekvédelem kialakulásával.

Az alábbi kutatásban elemzésre kerülő gyermekcsoport a családsegítők korszakának a gyümölcse, a párhuzamosan működő szolgálatok átalakulásával, az ellátási struktúra változásával párhuzamos szűnik meg a 2000-es években. A Révész (2007) által elemzett korszak problémái, fókuszai, lehetőségei egyértelműen megjelennek a *Játszóház* kialakulása és működésének jellemzői tekintetében. A gyermekcsoport működése, keretei, nehézségei, sikerei és kudarcai mind illeszkednek a Révész által jellemzett korszak leírásába. A *Játszóházba* járó gyermekek többsége hasonlóképp sokproblémás, krízisről krízisre élő családban nőtt fel. A gyermekcsoport és az őket körülvevő családsegítés komplex működésének elemzése rávilágít az átfogó, összefüggő szolgáltatásokon, önkéntességen alapuló, klasszikus értékekre építő szociális munka fontosságára és jelentőségére.

A fejezet célja volt a nemzetközi és hazai gyermekvédelmmel foglalkozó elméletek keretein belül elhelyezni az elemzés tárgyául választott intézményt, és bemutatni a gyermekvédelem hazai és nemzetközi irodalmában a vizsgált csoportjellemezők elméleti hátterét.

3. TÁRSADALMI KÖRNYEZET, A CSALÁDOK ÉS A GYERMEKEK JELLEMZŐI

A kutatásban elemzésre kerülő konkrét gyermekcsoport és szemlélet értelmezéséhez elengedhetetlen annak a társadalmi környezetnek a bemutatása, ahol ez a csoport megvalósult. „A gyermekszegénység, akár csak a szegénység általában, többdimenziós jelenség: a szegénység különféle dimenzióinak halmozódása jár együtt a gyermekek egészséges pszichés fejlődésének veszélyeztetettségével” (Darvas et al. 2004: 21). A fejezetben az országos, majd budapesti adatok után a csoportmunka terepeként szolgáló budapesti kerületet, a csoport konkrét társadalmi környezetét ismertetem. A rendszerváltás utáni Magyarországon hatalmas társadalomszerkezeti, jövedelmi, foglalkoztatásszerkezeti változások történtek, ebbe ágyazódtak be a *Játszóház* tevékenységekben részt vevő családok, az őket érintő problémaegyüttesek.

3.1. A társadalmi környezet⁴

A Magyar Háztartás Panel Vizsgálat (1992–1997) eredményei szerint a magyar társadalom foglalkozásszerkezetében a rendszerváltást követő drámai változások 1993 végéig lezajlottak (Sik et al. 1997). A rendszerváltás nagymértékben megváltoztatta a magyar társadalom jövedelemszerkezetét az 1990-es években. Az átalakuló gazdaság és a gazdasági válság hatására Magyarországon átalakult a magyar társadalom jövedelemszerkezete, és a jövedelmi egyenlőtlenségek ugrászerűen megnöttek (Sági 2009). Az 1995. évben megfigyelhető egyenlőtlenség-növekedésnek különleges sajátossága, hogy a társadalmi különbségek lényegesen és folyamatosan nőttek, a családok gyermek-

⁴ A társadalmi környezet változását 1997-ig, a Gyvt. életbelépéséig vizsgálom, ahol indokolt, ott 2000-es évek elejéig.

számától függően, és a többgyermekes családok egyre inkább leszakadtak az országos átlagtól (Vukovich et al. 2006).

A rendszerváltozást követő gazdasági változások – a gazdaság-szerkezet átalakulása, a kelet-európai piacok elvesztése, a gazdasági recesszió – az évtized első harmadában a munkanélküliség robbanásszerű növekedését idézték elő. A munkanélküliségi ráta 1993-ban emelkedett a legmagasabbra, amikor megközelítette a 12%-ot, azóta viszont folyamatosan csökkent, 2003-ban a férfiaknál 6,1%, a nőknél 5,6% volt. A mutató értéke a férfiak körében rendre nagyobb, és ez a tendencia meglehetősen tartósnak tűnik. Az 1990-es években a 15–19 éves népesség munkanélküliségi rátája végig messze meghaladta a többi korcsoportét: 1993-ban 33,3% volt, és csak 1998-ban csökkent 25% alá. A 20–24 évesek körében a mutató szintén viszonylag magas, bár kevésbé szakad el a többi korosztályétól. Az idősebb korcsoportok felé haladva csökkenő munkanélküliségi rátát az önként vállalt inaktivitással is magyarázhatjuk. Az idősebb munkavállaló a munkanélküliség helyett a még mindig több biztonságot nyújtó korengedményes vagy rokkantsági nyugdíjat választja. A kényszerítő körülmények elfogadása azonban más korosztályban sem ismeretlen: az alacsony iskolai végzettségű 15–19 éves fiatal meg sem kísérli, hogy munkahelyet keressen, hanem otthon marad; a gyermekgondozáson lévő nő legalább néhány évre szintén felhagy a próbálkozással. Mindazonáltal ezek az egyéni választások és életvezetési döntések általában a kényszerszülte élethelyzetre jellemzőek. (Bukodi et al. 2004: 8)

A munkanélküliség már a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban megjelent Magyarországon. Az állami vállalatok privatizációjával, a magánpiac kialakulásával és megerősödésével a munkanélküliségi ráta ugrásszerűen növekedett. A „tetőpontot” 1993-ban érte el, ekkor a gazdaságilag aktív népesség 17%-a volt munkanélküli. A munkanélküliség Magyarországon az 1992-es, 1993-as években volt a legmagasabb, amikor a gazdasági szerkezetátalakítás és a rendszerváltást

követő gazdasági válság negatív hatásai egymást erősítették. 1996-ra ez szám beállt egy 13–15%-os, viszonylag stabil szintre (Sági 2009). A munkanélküliség megjelenése, a tartós munkanélküliség jelenségének elterjedése a magyar társadalom széles rétegeit érintette, komoly anyagi és pszichés problémákat okozva. A munkanélküliség hazai megjelenése nem átmeneti strukturális jelenség, hanem tartós állapot lett. 1995-ben a munkanélküliek csupán bő egynegyede (29%) talált magának munkát egy éven belül, 1992 és 1993 között hasonló arányban tudtak visszatérni a munkaerőpiacra a munkanélkülivé válók, s csupán az 1994–1995-ös évek között mutatkozott e helyzet kedvezőbbnek (Sági 2009).

1. táblázat. A munkanélküliségi ráta alakulása 1990–1996 között (%)

	1990	1992	1993	1994	1995	1996
Munkanélküliek aránya	0,6	11,4	16,1	15,3	11,8	13,4

(Forrás: Sági 2009: o. n.)

Az átalakuló gazdasági viszonyok mentén az alacsony iskolai végzettségű, képzetlen munkaerő iránti kereslet egyre csökkent, így minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezett valaki, annál nagyobb esélye volt a munkája elvesztésére, az életkor csökkenésével pedig a munkanélkülivé válás esélye nőtt (Sági 2009).

2. táblázat. A munkanélküliség százalékos alakulása életkor és iskolai végzettség szerint 1996-ban (%)

	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív	Munkanélküliségi ráta
16–19 év	7	7	86	51,4
20–29 év	65	10	25	14,0
30–39 év	76	12	12	14,1
40–54 év	70	8	22	10,7
55– év	11	1	87	10,6

	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív	Munkanélküliségi ráta
8 általános, vagy kevesebb	20	7	73	25,9
Szaktanácsképző	59	11	30	15,7
Középiskola	60	6	34	9,6
Felsőfokú	80	1	19	1,7

(Forrás: Sági 2009: o. n.)

A szakképesítéssel nem rendelkezők körében a munkanélküliségi ráta az átlagot jóval meghaladta (26%-os), a szaktanácsképzők körében is valamivel magasabb volt az átlagnál (15,7%-os), míg az érettségizettek között a munkanélküliségi ráta „csupán” 9,6%-ot ért el, s a felsőfokú végzettségűek körében az átlagnál lényegesen kevesebb (1,7%) munkanélküli volt 1996 márciusában (Sági 2009).

A legrosszabb anyagi helyzetbe a munkanélküliek kerültek. Egyrészt, az aktív keresőből munkanélkülivé válók jövedelme egyik napról a másikra felére/harmadára csökkent átlagosan, másrészt pedig a munkanélküliek jövedelmének növekedése maradt le a vizsgált foglalkozási csoportok közül leginkább az árak emelkedésétől. Míg az 1996-os árszínvonal 135%-kal haladta meg az 1992. évit, addig a munkanélküliek jövedelme csupán 48%-kal növekedett ezen időszak alatt. A tartósan munkanélkülieknek különösen nagy megterhelést jelentett a hirtelen jött drágulás, ez a réteg reménytelenül leszakadt a rendszerváltás utáni évtizedben (Sági 2009).

A rendszerváltást közvetlenül követő időszakban a középső jövedelmi helyzetűek relatív jövedelmi pozíciója erőteljesebben romlott, mint a leggazdagabbak és a legszegényebbek jövedelmi helyzete. A rendszerváltás fő terheit tehát kezdetben leginkább a középrétegek viselték. 1995–1996-ra a középső jövedelmű csoportok jövedelme az átlagnál nagyobb ütemben emelkedett, sikerült visszanyerniük korábbi pozíciójukat. Következésképpen a rendszerváltást közvetlenül követő évtizedekben az átlagjövedelem jelentős mértékben csökkent, a legszegényebbek nem szegényedtek jobban, mint a társadalmi átlag, az 1995–1996-os időszakban viszont a szegények átlagtól való lemaradása erőteljesebbé vált. (Kolosi et al. 1997, idézi: Sági 2009: o. n.)

A lakosság jövedelmének reálértéken vett csökkenésével párhuzamosan csökkentek a nyugdíjak reálértékei. 1997 után lassú, majd a kétezres évektől gyorsuló növekedés eredményeként a lakossági jövedelmek 2004-re elérték a rendszerváltás előtti szintet (Bukodi et al. 2004).

A jövedelmek nagyságának változását szerkezetük és eloszlásuk radikális átalakulása kísérte. Az 1980-as évek második felétől egyre jelentősebb lett a társadalmi jövedelmek szerepe. Ez elsősorban a nyugdíjasok számának és össznépelességen belüli arányának a munkaerőpiac átalakulásával is összefüggő erőteljes növekedéséből fakad, de hozzájárult ehhez a munkanélküliség ugyanebből eredő megjelenése is. 1995-ben már élesen kirajzolóódik az az összefüggés, amely szerint minél alacsonyabb az egy főre jutó jövedelem, annál kisebb azon belül a munka-, illetve nagyobb a társadalmi jövedelmek aránya. 1985 és 1995 között az egyenlőtlenségi mutatók mindegyike a jövedelmek polarizálódását jelezte. Az 1980-as évek végén meginduló folyamat az 1990-es évek első felében felerősödött, majd az évtized végére stabilizálódott. (Bukodi et al. 2004: 25)

A rendszerváltás és a megváltozó gazdasági környezet radikálisan alakította át a háztartások fogyasztási szokásait, ugyanakkor a háztartások jövedelmük legnagyobb hányadát továbbra is élelmiszerre és lakásfenntartásra fordították (Bukodi et al. 2004).

A magyar iskolarendszer feladata lett volna az oktatás segítségével – a megfelelő képzettség és iskolai végzettség megszerzése révén – csökkenteni a munkanélküliséget. A rendszerváltás utáni iskolarendszer akkoriban nem (és azóta sem) tudta az egyenlőtlenségeket csökkenteni. Az iskolai végzettség meghatározó tényező mind a munkanélküliség, mind szegénység, mind a társadalmi helyzet szempontjából. A szülők iskolai végzettsége a mai napig az egyik meghatározó szempont a hátrányos helyzet meghatározásában.

1992–1997 között mind a teljes népességben, mind a gyermekes háztartásokban csökkent az aktív háztartásfők aránya. 1996-ban 10 kisgyermek közül 3 olyan családban élt, ahol nem volt aktív kereső (Sági 2009).

Ebben az időszakban a teljes népesség 6–8%-a élt olyan családban, ahol a háztartásfő munkanélküli volt, azaz sem aktív, sem pedig inaktív kereső nem volt a családban. A gyermekes családokat a válság az átlagosnál kétszer jobban sújtotta, a rendszerváltás után minden tizedik gyermek olyan családban élt, ahol a háztartásfő munkanélküli volt. 1996-ban a teljes népességnek már csak 3,6%-a élt olyan háztartásban, ahol munkanélküli volt a családfő (Sági 2009).

3. táblázat. A munkanélküli háztartásfőjű családban élő gyerekek aránya, 1992–1996 (%)

A háztartásfő munkanélküli					
Életkor	1992	1993	1994	1995	1996
7 évnél fiatalabb	11,9	12,2	8,7	9,0	7,7
7–14 éves	8,1	12,0	9,6	8,6	5,0
14 évesnél idősebb	5,2	7,7	5,3	3,4	3,2
Együtt	6,1	8,5	6,0	4,4	3,7

(Forrás: Sági 2009: o. n.)

Ennek oka Sági szerint, hogy a kisgyerekes családok esetében az anya sokszor GYES-en, GYED-en volt, és ha az apa elveszítette az állását, akkor a családban nem maradt aktív kereső (Sági 2009).

4. táblázat. Munkanélküliségi ráta (a munkanélküliek aránya a munkaerőpiacon részt vevők között) a gyermekes családok háztartásfőinek körében, 1992–1996 (%)

A háztartásfő munkanélküli					
Életkor	1992	1993	1994	1995	1996
7 évnél fiatalabb	13,1	13,9	10,0	10,4	9,9
7–14 éves	9,2	14,0	11,3	10,1	6,4
14 évesnél idősebb	8,3	12,9	9,2	5,9	5,4
Együtt	8,9	13,2	9,6	6,9	5,9

(Forrás: Sági 2009: o. n.)

Sági szerint 1996-ban Budapesten már alig akadt olyan háztartás, ahol a munkaképes korú családtagok egyikének sem volt munkája: a budapestiek csupán 1–1,5%-a élt olyan családban, ahol a háztartásfő munkanélküli volt, és Budapesten nem látható lényeges eltérés a gyermekek és a felnőttek családjában mutatkozó munkanélküliség között (Sági 2009). A gyermekcsoportban résztvevő családok ebbe az 1–1,5%-ba tartoztak, akiknek a rendszerváltást követő változások mélypontja után sem kezdett javulni az életük.

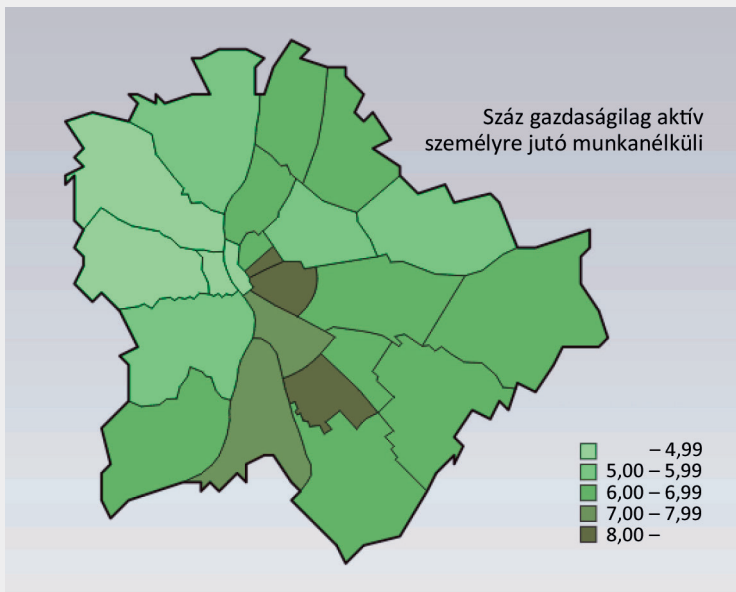
5. táblázat. Munkanélküli háztartásfők aránya Budapesten, életkori bontásban a teljes népesség százalékában, 1992–1996 (%)

A háztartásfő munkanélküli					
Életkor	1992	1993	1994	1995	1996
7 évnél fiatalabb	8,5	8,0	7,5	9,2	1,5
7–14 éves	2,5	1,1	1,3	0,7	1,0
14 évnél idősebb	1,5	2,9	2,1	1,7	1,3
Együtt	6,1	8,5	6,0	4,4	3,7

(Forrás: Sági 2009: o. n.)

3.2. Szegénység

A rendszerváltást követően a gazdaságban, foglalkoztatásban bekövetkezett változásokból, így a munkanélküliség növekedéséből következett a szegénység növekedése: az egész társadalom reáljövedelme és életszínvonala csökkent. A különböző hátrányos helyzetű csoportok nagy arányban ki voltak téve az elszegényedés veszélyének: az idősek, a gyermeküket egyedül nevelők, a fogyatékkal élők, a romák, a gyermekes családok, a kisebb, aprófalvas településeken élők, illetve az ország elmaradottabb régióiban élők. A rendszerváltás utáni évtizedben a jövedelmi olló szétnyílt, a társadalmi különbségek folyamatosan nőttek.

2. ábra. 100 gazdaságilag aktívra jutó munkanélküliek száma, 2001-es népszámlálási adat, kerületi bontásban, Budapesten (N)

(Forrás: KSH Népszámlálás 2001. <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotelek/06/01/data/kartogram.html>)

A 2. ábrán látható, hogy Budapest belső kerületeiben, így a VII. kerületben is 8%-nál magasabb a 100 gazdaságilag aktív személyre jutó munkanélküliek aránya (KSH Népszámlálás 2001). Andorka és Spéder kutatása szerint a rendszerváltás után a gyermekek minden életkori csoportjában az átlagnál nagyobb volt a szegények aránya. A gyermekek mellett az idősek voltak leginkább kitéve a szegénység kockázatának. Kutatási adataik megerősítik, hogy az iskolai végzettség hatása nagy a szegénység kialakulásának és kockázatának tekintetében, azaz minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy rossz anyagi helyzetbe kerüljön. A legveszélyeztetettebbek a jövedelemmel nem rendelkező háztartásbeliek és a munkanélküliek. Az adatok alapján szintén elmondható,

hogy minél tartósabban van valaki távol a munkaerőpiactól, annál nagyobb az esélye a tartós szegénységre (Andorka et al. 2006).

A háztartások nagyságát tekintve, és figyelembe véve a különböző szegénységi küszöböket, a háztartás mérete és a szegénység összefügg: a nagy (5 személynél több főből álló) háztartások az átlagosnál nagyobb arányban szerepelnek a szegények között; illetve bármely szegénységi-küszöb-mérést alkalmazva a gyermeküket egyedül nevelők, sokgyermekes családok magasabb arányban élnek a szegénységi küszöb alatt (Andorka et al. 2006).

A TÁRKI adatai szerint az 1990-es évek első felében a jövedelem-egyenlőtlenségek növekedésével egyszerre emelkedett a szegénységi ráta a teljes népességen belül. Gábos és Szivós (2004) tanulmánya alapján a szegénység 1995/1996-ban volt a legkiterjedtebb Magyarországon: a mediánjövedelem felénél megállapított küszöb mellett a lakosság közel 13%-át, az átlagjövedelem feleként definiált küszöb esetében pedig mintegy 18%-át tekintették szegénynek. 1996 után a szegénység kockázata csökkent Magyarországon. A 2003-as adatok szerint a 2000 utáni Magyarországon a szegénység mértéke alig változott (Gábos et al. 2004, 2006).

Az adatok alapján a szegénységi ráta a háztartásfő életkorával fordított arányban csökkent, így az átlagosnál nagyobb szegénységet mértek a fiatalabb, 40 év alatti háztartásfőjű háztartásokban (11–12%). A háztartásfő iskolai végzettsége is meghatározó tényező, az általános iskolával nem rendelkező háztartásfős családok közül legalább minden negyedik volt szegény. A gyermektelen háztartásokban a szegénységi ráta 5% alatt maradt, a három- és többgyermekes háztartásokban élőknel hatszor nagyobb volt a valószínűsége (29%) a szegénységnek. Minél több gyermek élt egy háztartásban, annak tagjait annál nagyobb valószínűséggel mondhatjuk a vizsgált időszakban szegénynek; három és több gyermekes családok szegénysége (26%), azaz négy és félszerese a két gyermekkel élő háztartásokénak (6%) (Gábos et al. 2004: 11). Megfordítva az állítást: minél több gazdaságilag aktív személy élt egy háztartásban, tagjai annál kisebb valószínűséggel éltek szegénységben (Gábos et al. 2004).

Kifejezetten gyermekszegénységet vizsgált Gábos és Szivós 2005-ben, ekkor adataik szerint Magyarországon a teljes népesség 12%-a volt szegény, a szegénység előfordulásának valószínűsége a négy- vagy többgyermekes kétszülős családok és az egyszülős háztartások esetében volt a legnagyobb. Adataik alapján a sokgyermekes családokban élő gyermekek majdnem fele volt szegénynek mondható, az egyszülős háztartások esetében ez az arány közel egyharmados (Gábos et al. 2006: 15).

6. táblázat. A relatív jövedelmi szegénység fő mutatóinak alakulása, 1992–2005 (%)

	1992	1996	2000	2003	2005
szegénységi ráta	11,9	14,2	12,9	13,5	12,0
szegénységi rés	15,0	16,8	19,1	18,9	22,0

(Forrás: Gábos – Szivós 2006: 5)

A TÁRKI kutatása alapján a rendszerváltás után a szegénységi küszöb alatt élők közül sokan és gyakran kényszerültek a vásárlás visszafogására, megjelent egy korábban kevésbé elterjedt (de létező) jelenség a fűtési költségek emelkedésével: a fűtés korlátozása és esetleges szüneteltetése (Bukodi et al. 2004).

7. táblázat. A legszegényebb 20%-ba tartozók aránya Budapesten, életkori kohorszonnként, 1992–1996 (%)

Az alsó jövedelmi kvintilisbe tartozók (%)		
Életkor	1992	1996
7 évnél fiatalabb	20,4	13,9
7–14 éves	11,8	7,6
14 évesnél idősebb	9,8	4,3

(Forrás: Sági 2009: o. n.)

Az adatok alapján elmondható, hogy négy év alatt erőteljesen csökkent a legrosszabb helyzetű ötödbe kerülés kockázata, illetve Budapesten minden korosztály alulreprezentált az alsó jövedelmi ötödben. A gyermekes családok esetében a szegénység esélyét a szülő(k) iskolai végzettsége, a család nagysága, valamint a család jövedelme határozta és határozza meg.

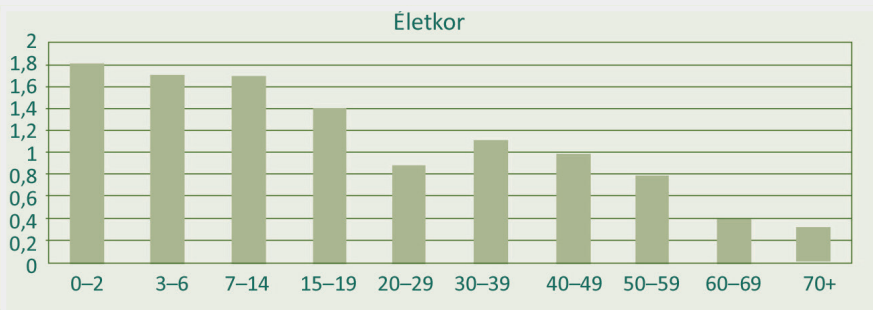
8. táblázat. A szegénységben élő gyermekek életkorának megoszlása (%)

Életkor	1992	1993	1994	1995	1996
7 évnél fiatalabb	32,6	33,3	29,4	37,0	42,9
7–14 éves	33,7	29,7	29,4	33,1	32,7
14 évesnél idősebb	17,8	17,3	17,9	18,4	19,2

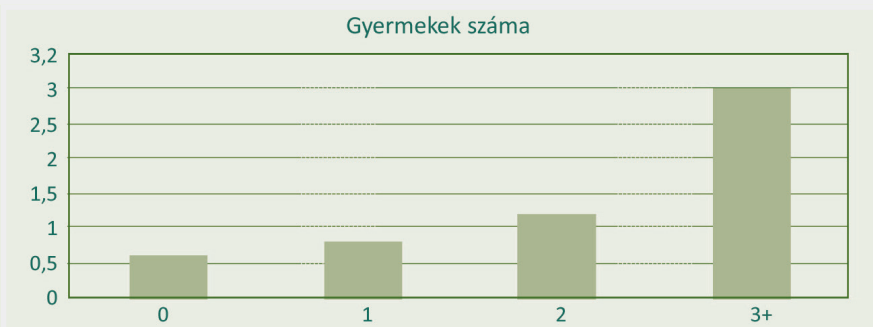
(Forrás: Sági 2009: o. n.)

A gyermekes családokban is megfigyelhetőek azok a polarizálódási folyamatok, amelyek a társadalom egészére jellemzőek voltak, így a családokon belüli különbségek növekedésével a gyermekek között is nőtték a jövedelmi különbségek (Sági 2009).

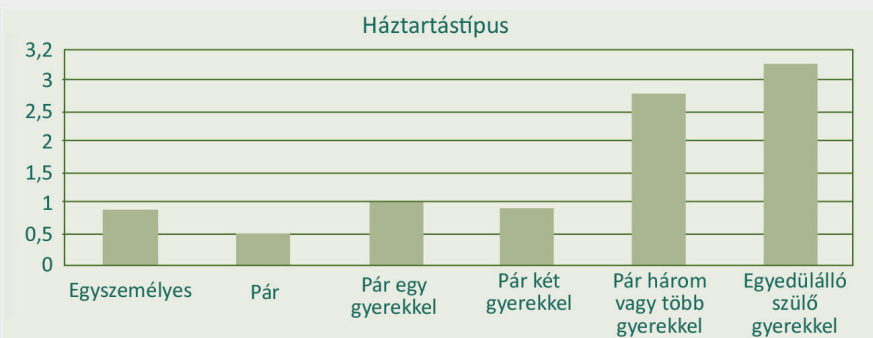
Darvas és Tausz (2002) szerint Magyarországon a rendszerváltás óta a gyermekszegénység folyamatosan nőtt, a gyermekek szegénységének kockázata 2002-ig nagyobb maradt a társadalmi átlagnál: „a gyermekes háztartások mintegy fele 2000-ben átlag alatti egy főre jutó nettó jövedelemmel rendelkezett” (Darvas et al. 2002: 2). A szegénységgel és a kirekesztődéssel összefüggő, az egészséges pszichoszociális fejlődést veszélyeztető kockázati tényezők közül fontos kiemelni a hátrányos szocio-demográfiai helyzetet, a jövedelmi szegénységet, az alapvető fizikai szükségletek kielégítéséhez nélkülözhetetlen – és a gyermekek számára fontos – javak hiányát (Darvas et al. 2002: 3).

3. ábra. A szegénységi kockázat mértéke életkor szerint (a teljes népesség szegénységi kockázata = 1) 2006-ban
(Forrás: Darvas et al. 2006: 15)

4. ábra. A szegénységi kockázat mértéke gyermekek száma szerint (a teljes népesség szegénységi kockázata = 1) 2006-ban
(Forrás: Darvas et al. 2006: 15)

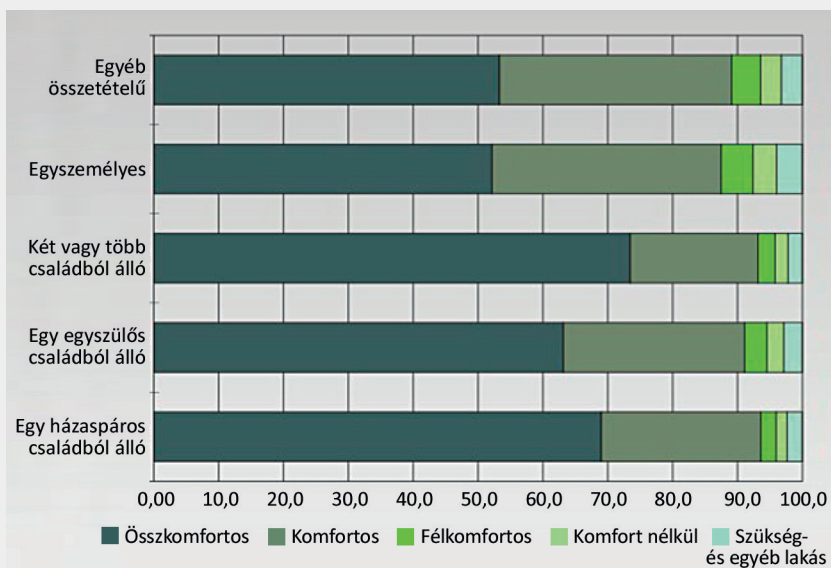
5. ábra. A szegénységi kockázat mértéke a háztartás típusa szerint (a teljes népesség szegénységi kockázata = 1) 2006-ban
(Forrás: Darvas et al. 2006: 15)

A rendszerváltás előtt meglévő egészségügyi állapotbeli, illetve jövedelmi különbségek okozta egészségi helyzetben lévő különbségek a rendszerváltással felerősödtek. Minél alacsonyabb társadalmi státuszú, anyagi helyzetű valaki, annál rosszabb az egészségügyi állapota. A nem megfelelő lakáskörülmények, a víz, áram, gáz hiánya jelentősen befolyásolják az egészséget. A helyzetet tovább rontja a nem megfelelő ellátórendszer, illetve az ellátási színvonalon belüli különbségek, amelyek hatását a rendszerváltás tovább erősítette (Bukodi et al. 2004). A különböző devianciák esetében csak közvetett indikátorok állnak rendelkezésre. Az öngyilkosságok száma az 1980-as évek közepéig folytonosan nőtt, 1988-tól 1998-ig csökkent, ezt követően némi emelkedés után tovább folytatódott a csökkenés. Az alkoholizmus tekintetében, Bukodi és munkatársai 2 hagyományos alkoholizmus-mutatót vizsgáltak. A májzsugorodás okozta halálesetek arányszámát és az 1 főre jutó alkoholfogyasztást: mindkettő 1989 óta eltérő tendenciát mutatott. A májzsugorodás okozta halálesetek száma 1995-ig nőtt, azóta kisebb hullámzást követően csökkent, az 1 főre jutó alkoholfogyasztás – tiszta (100 fokos) alkoholban kifejezve – kissé csökkent, majd nőtt (Bukodi et al. 2004). A gondozókban nyilvántartott betegek száma inkább a gyógyellátás kiterjedését méri, mint a betegségek előfordulását, ugyanakkor Kopp és munkatársainak (1996) lelkiállapot-vizsgálatai alapján 1988-tól 1994-ig a depressziós tünetekben szenvedő felnőttek aránya emelkedett (Kopp et al. 1996; Bukodi et al. 2004). „A bűnözés gyakorisága minden statisztikai adat szerint 1998-ig nőtt. Közismert azonban, hogy ezek az adatok nem csak, sőt nem is elsősorban a bűnözés tényleges intenzitását mutatják, hanem legalább ugyanennyire a bűnüldöző intézmények tevékenységét” (Bukodi et al. 2004: 11).

3.3. Lakáshelyzet

Farkas és munkatársai (2006) szerint 2006 előtt a lakásállománynak egy jelentős – 13–15%-ra tehető – része az alapvető minőségi követelményeknek sem felelt meg: ide tartoznak azok a lakások, ahol a lakáshoz nem tartozott WC és fürdőszoba, csatornázatlan, illetve

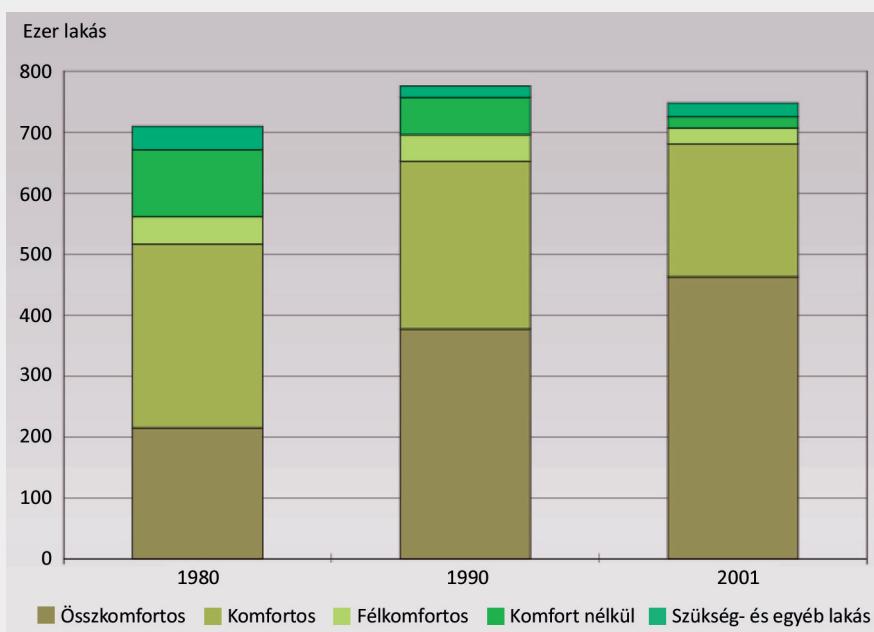
alapozás nélküli vályogépületben volt. E meghatározás szerint 1999-ben a lakások 18%-a (több mint 670 ezer lakás), 2003-ban pedig 14%-a (csaknem 530 ezer lakás) volt komfort nélküli, lakhatásra alkalmatlan. 2003-as adatok alapján az alsó két kvintilisbe tartozó háztartások lakták a legrosszabb minőségű lakások 70%-át (Farkas et al. 2006: 6).

6. ábra. A budapesti lakásokban lakó háztartások összetétele a lakás szobaszáma szerint, 1990, 2001 (%)

(Forrás: <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/01/data/diagram.html>)

Az önkormányzati bérlakások aránya a privatizáció elindulásakor 61% volt a teljes állományon belül (KSH, *Lakásstatisztikai évkönyv* 2014). Ez az arány drasztikusan lecsökkent az 1990-es évek közepére, ma országosan 3% alatt van (Czirfusz és Pósfai 2015). A *Játszóházba* járó gyermekek olyan családokban éltek, ahol a családoknak nem volt lehetősége élni a privatizációval a rendszerváltáskor, így a drasztikusan lecsökkenő számú önkormányzati lakásokban, rossz állapotú házakban, rossz elhelyezkedésű és rossz állapotú fél- vagy nem komfortos lakásokban nőttek fel.

7. ábra. A budapesti lakott lakások komfortosság szerinti összetétele 2011 népszámlálás (N)

(Forrás: <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/01/data/diagram.html>)

3.4. A VII. kerület

A VII. kerületi városfejlesztési stratégia szerint a kerület 2008-as állapota egyrészt egy összetett társadalmi és gazdasági fejlődés eredménye, másrészt a folytonos forráshiány és kényszerhelyzetben hozott fejlesztési döntések következménye; emiatt a kerület elmarad saját társadalmi-gazdasági lehetőségeitől: jellemzője a túlzott beépítettség, a magas laksűrűség, a kevés zöldfelület, ami hátrányosan érinti a mai napig ott élőket. „A korábbi évtizedek zömében az építési tilalom, a lakáshoz való jog elsődlegessége és a forráshiány miatt – megvalósulatlan rendezési tervei következtében – Erzsébetváros lakásállománya mind állagát, mind szerkezetét tekintve leromlott, elavult” (*Integrált Városfejlesztési Stratégia – VII. kerület 2008: 17*). Csanádiék városzociológiai kutatása rámutat arra, hogy a budapesti urbanizációs

folyamatok hatására a belső kerületekben a társadalmi és gazdasági státuszukat tekintve hátrányos helyzetű emberek maradtak, a tehetősebbeknek a külső, zöldebb, jobb adottságú lakásállománnyal rendelkező kerületekbe való elvándorlása eredményeként (Csanádi et al. 2010: 46).

A rendelkezésre álló adatok szűkösek, kevés forrás található a rendszerváltás utáni kerületi statisztikákról és nyilvántartásokról. A rendszerváltás előtt készült szociális térkép adatai alapján a VII. kerületben 120 000 fő élt, a laksűrűség magasabb volt az országos átlagnál (42 000), a lakások egyharmada volt csak felújított (Hegyesi et al. 1990). A zsúfoltság, a *slumosodás*, a rossz lakásállomány, a nem megfelelő minőségű levegő alapvetően határozta meg a lakosság életét, mindennapjait (Hegyesi et al. 1990). Csanádi és társainak (2006) az azóta már megvalósult rehabilitációs projektek megítélésére irányuló kutatása a belső-erzsébetvárosi lakások jellemzőit elemzi. Bár adataik a kerületnek csak egy részére vonatkoznak, jól szemléltetik az akkori lakosság anyagi helyzetét. Csanádiék tanulmánya alapján – a 2001-es népszámlálás adatai szerint – igen magas a komfortnélküli és szükséglakások aránya. A többi belvárosi területhez képest is alacsonyabb a nagy (3–4 szobás), és magasabb az egyszobás lakások aránya. Az egyszobás lakások között sok az olyan udvari, hátsó fronton megtalálható sötét, piaci szempontból értéktelen lakás, amelyben élők nem tudták a privatizációkor megvenni ingatlanjukat, így ezek között a rossz állapotú lakások között kiugró az önkormányzati bérlakások aránya (Csanádi et al. 2006). Belső-Erzsébetváros nemcsak fizikai adottságai, hanem az itt élők szociális helyzete miatt is eltér más kerületektől.

A két körút között 2001-ben a legnépesebb terület Belső-Erzsébetváros volt, ahol 8967 háztartásban 17 758 ember élt. Az egész pesti belvárost érintő népességcsökkenés ezt a területet kevésbé érintette, leginkább a VI. kerület belső részét sújtotta, 1990 és 2001 között az itt élők számának csökkenése 25–37% közötti volt. Belső-Erzsébetvárosnál viszont lényegesen kisebb népességcsökkenés történt, mint a IX. kerületben. E tekintetben ugyanakkor a vizsgált belső-erzsébetvárosi rész sem homogén. A Károly körút körüli területen

nagyobb népességcsökkenést tapasztaltunk (28–37% közötti). Ezt követte az Erzsébet körút körüli terület (25–28%), majd a Rákóczi út melletti rész (20–23%). A legkisebb csökkenés (15–20%) a Király utca–Klauzál tér melletti területen volt tapasztalható (Csanádi et al. 2006: 75). 1990-ben az idősek aránya jóval magasabb volt a kerületben, mint Budapesten. A kerületi rehabilitációs, városépítési programok hatására 2001-re csökkent ez a különbség, a belső-erzsébetvárosi részben 1990-ben az idősek aránya 28,5% volt, 2001-ben ez az arány 26,3%-ra mérséklődött (Csanádi et al. 2006).

9. táblázat. Néhány társadalmi státuszt jelző mutató változása Budapest belvárosi területein, 1990–2001 (%)

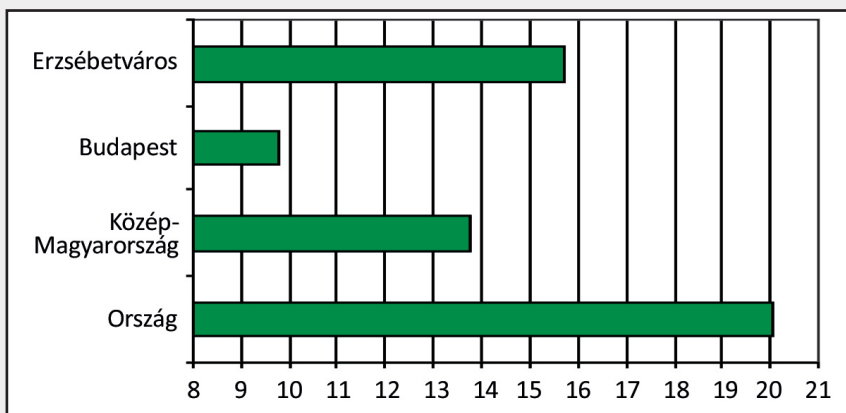
	Idősek		Diplomások		Munkanélküliek	
	1990	2001	1990	2001	1999	2001
VI.	29,3	28,1	20,2	27,7	3,8	5,7
VII.	28,5	26,3	17,0	22,5	4,6	8,9
VIII.	27,9	26,2	22,9	28,2	4,2	6,5
IX.	26,2	24,3	21,4	28,0	3,6	6,5
Budapest	21,6	23,0	19,0	24,0	2,8	6,0

(Forrás: Csanádi et al. 2006: 77)

A kerület társadalmi dinamikájában meghatározó szerepet játszanak a ki- és beköltözések. A lakosság gyors ütemű cserélődése és a terület státuszának változása 1990–2000 között jelentősen változtatta meg a VII. kerület lakóállományát. A területen élők 26,9%-a a rendszerváltás után, 1990 és 2001 között költözött jelenlegi lakásába. Az elmúlt négy évben a lakosságcsere felgyorsult, az itt lakók egyötöde már 2002 és 2005 között jött a területre (Csanádi et al. 2006).

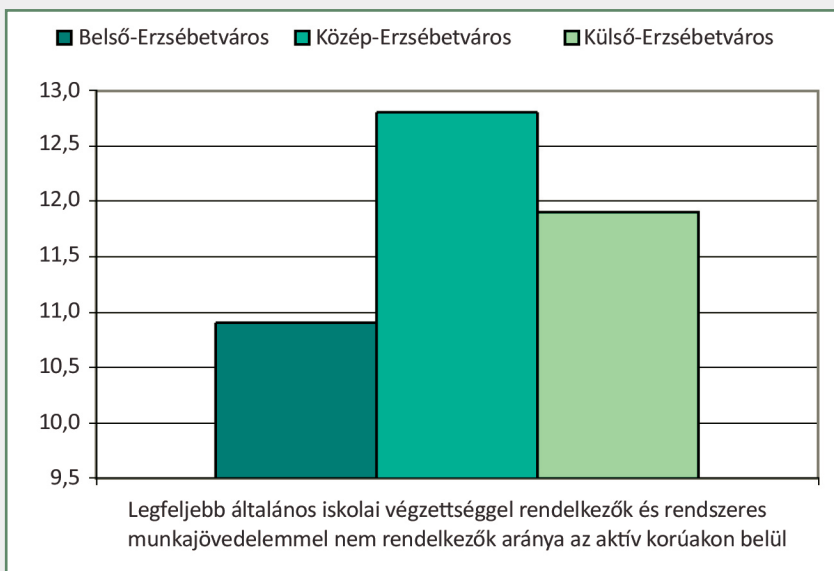
A lakónépesség 1990 és 2004 folyamatosan csökkent a kerületben, ez a tendencia 2005-ben fordult meg. Az átalakulások következtében azok a rétegek, akik a legrosszabb állapotú lakásokban éltek – zömmel önkormányzati bérlakások lakói vagy szívésségi lakáshasználók, eset-

leg önkényes lakásfoglalók –, már nem tartózkodnak a VII. kerületben. Vagy jogi alap nélkül éltek lakhelyükön, és emiatt költöztették ki őket, vagy a rendszerváltás utáni rezsi- és lakásköltségek növekedését nem tudták fizetni, és emiatt került sor a kilakoltatásra, de ténylegesen megtörtént egy lakosságcsere, és ezek az emberek, családok már nem a kerület lakosai. A *Játszóházban* foglalkoztatott gyermekek és családjuknak zöme is elvesztette a kerületi lakhatását. A kerületi városfejlesztési stratégia adatai alapján az alacsony komfortfokozatú lakások aránya az országosnál kevesebb, de meghaladta a közép-magyarországi és budapesti számokat 2001-ben.

8. ábra. Az alacsony komfortfokozatú (félkomfortos, komfort nélküli és szükség-) lakások aránya 2001-ben (%)
(Forrás: *Integrált Városfejlesztési Stratégia 2008: 43*)

Az Integrált Városfejlesztési Stratégia alapján a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya a VII. kerületben 2001-ben 43% volt. A szegregáció mértékét mutatja, hogy a kerületben élő, magasabb mint nyolc általános iskolai végzettséggel és munkaszerző jövedelemmel nem rendelkezők aránya 10% fölött volt az aktív korúak között (*Integrált Városfejlesztési Stratégia 2008*).

9. ábra. A legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon belül (%)

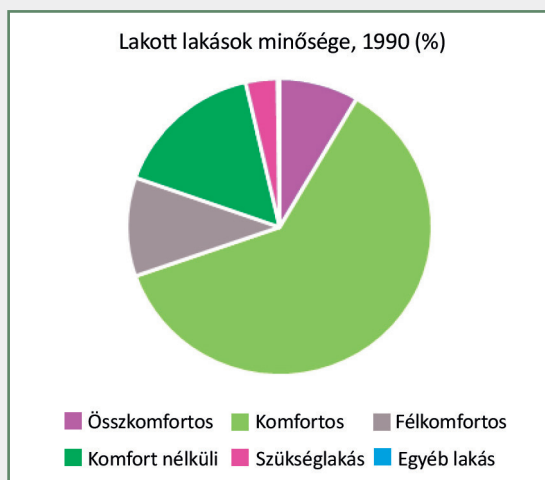
(Forrás: Integrált Városfejlesztési Stratégia 2008: 59)

Michalkó (1997) tanulmánya szerint a VII. kerületben olyan mértékben elavult a lakásállomány, hogy nem felel meg a minimális elvárásoknak sem. Az adatok alapján Erzsébetvárosban az 1955 előtt épült lakások 42%-a volt felújítatlan vagy felújíthatatlan 1984-ben, szemben a budapesti 30%-kal (Michalkó 1997).

A rendszerváltáskor a kerület lakásállománya elöregedett, felújításra szoruló, korszerűtlen volt, ellentétben a többi kerülettel. Itt ugyanis alig épültek új ingatlanok 1950–1990 között, „nemcsak a homlokzatok, tetőszerkezetek, főbb szerkezeti elemek pusztulásáról van szó, hanem a lakásállomány korszerűtlenségéről, sok esetben lakhatási alkalmatlanságáról is” (Michalkó 1997: 5).

A VII. kerületi lakások fele egyszobás, szobakonyhás volt az 1990-es években, alig 20% három- vagy annál több szobás. Az elavult, korszerűtlen lakások, a felújításra szoruló épületek, a magas belma-

gasság mind a fűtési költségek növekedését eredményezték a kerületben. A kerületre jellemző volt, hogy a szobakonyhás lakások nem rendelkeztek fürdőszobával. Bár sok lakásban a konyhából leválasztottak fürdőt és WC-t, a háztartások 23,2%-a 1997-ben sem rendelkezett fürdőszobával, 17%-a pedig WC-vel (Michalkó 1997). A kerület erősen koncentrált lakásállományú volt 1997-ben, a lakott lakások közel 30%-a nem érte el a komfortos fokozatot, komfort nélküli volt 15%.

10. ábra. Lakott lakások minősége a VII. kerületben, 1990 (%)

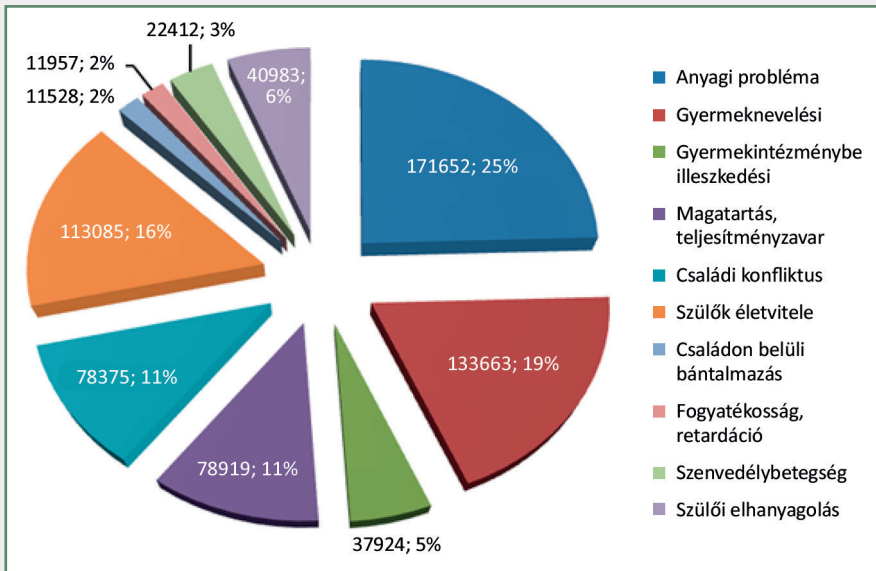
(Forrás: Michalkó, 1997: 2)

3.5. Veszélyeztetettség, gyermekjólét, gyermekvédelem az adatok alapján

Papházi és munkatársai adatai alapján az 1997-es törvénytől 2006-ig a nyilvántartott veszélyeztetett kiskorúak száma csökkent.

A változást az anyagilag veszélyeztetett gyermekek számának csökkenésében találták: 1997-ben 81%-ban szerepelt indokként a veszélyeztetettség, 2006-ban 54%-ban, 2007-ben pedig 51%-ban (Papházi et al. 2008). A veszélyeztetettség okaként szereplő magatartási

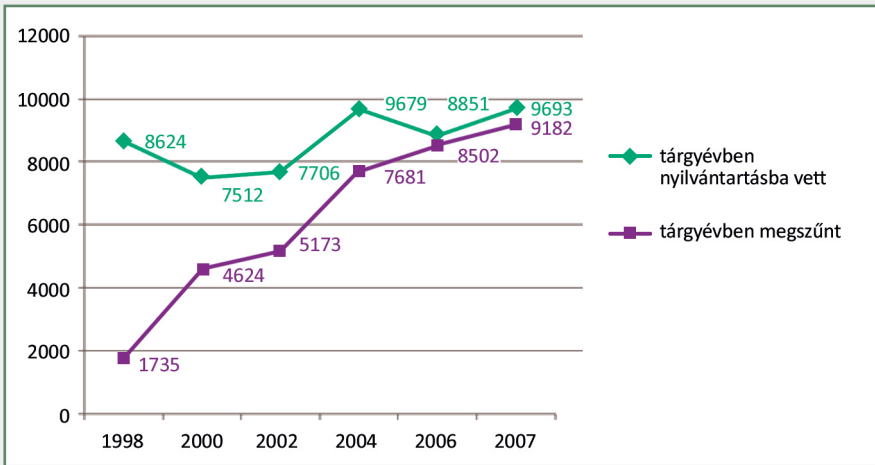
probléma ezzel szemben folyamatosan, mintegy másfélszeresére növekedett, 1997-ben 26 881 esetben szerepelt ez a veszélyeztetettség okaként, 2006-ban 39 347 esetben, 2007-ben 42 146 esetben (Hodosán et al. 2010: 7).

II. ábra. A gyermekjóléti szolgáltató tevékenység a kezelt probléma szerint 2007-ben (%)

(Forrás: Hodosán et al. 2010: 6)

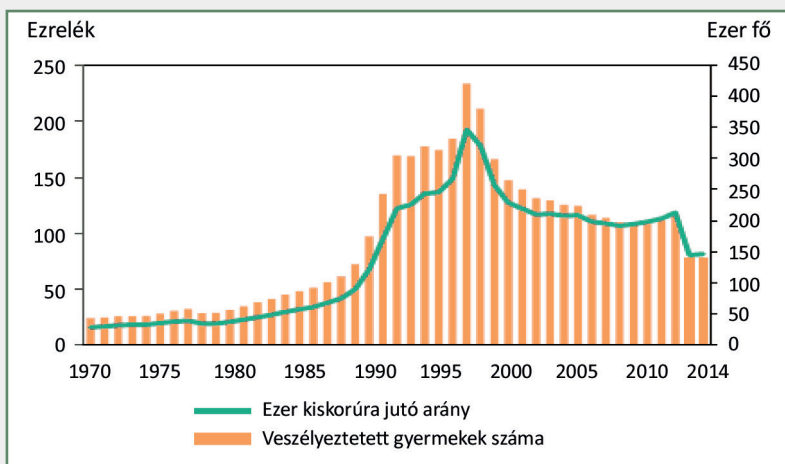
Az ábrán szereplő adatok alapján látható, hogy a megalakuló gyermekjóléti szolgáltatóknál megjelenő problémák negyede anyagi ok volt, emellett a gyermeknevelési probléma 19%-ban és a szülők életvitele 16%-ban jelent meg a problémák sorában (Hodosán et al. 2010).

12. ábra. A védelemben vett gyermekek száma 1998–2007 között (N)
(Forrás: Hodosán et al. 2010: 4)

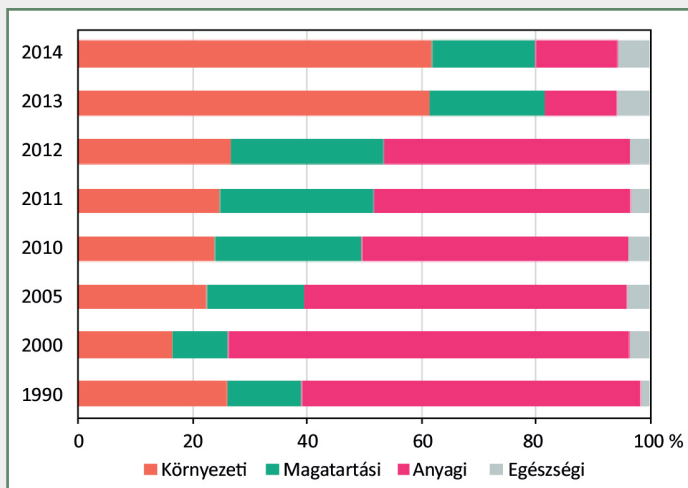
A két adatsor folyamatosan közelít egymáshoz, ugyanakkor Hodosán et al. (2010) adatai alapján a veszélyeztetett gyermekek száma nem mutat folytonos csökkenést 1998 és 2007 között. Az adatok alapján a 1998–2000 közötti esés után a veszélyeztetett gyermekek száma növekedett 2004-ig (Hodosán et al. 2010).

A KSH (2016) adatai is alátámasztják, hogy a veszélyeztetett gyermekek száma csökkent a Gyvt. bevezetése után. A Statisztikai Hivatal az anyagi okok miatti veszélyeztetettség számának csökkenésével magyarázza a változást. Az anyagi ok háttérbe szorulása mögötti tény, hogy ez 1997-től nem lehet elégséges indoka a hatósági intézkedésnek, így más veszélyeztető tényezőkre alapozva jártak el a hatóságok, minek köszönhetően az egyéb okokkal (szülők veszélyeztető viselkedésével, magatartásbeli okokkal) összefüggő veszélyeztetések száma nőtt. „A települési önkormányzatok jegyzőinek évtizedekre visszanyúló adatszolgáltatása szerint az észlelt veszélyeztetettség minimum minden második esetben anyagi nehézségekből adódtak. A környezeti tényezők pedig – párhuzamosan a magatartási okokkal – minden negyedik kiskorúnál jelentettek intézkedést kiváltó problémát” (KSH 2016: 2).

13. ábra. A veszélyeztetett gyermekek száma és 1000 kiskorúra jutó aránya

(Forrás: KSH 2016: 2)

14. ábra. A veszélyeztetett gyermekek számának főbb okok szerinti megoszlása (%)

(Forrás: KSH 2016: 2)

A 14. ábrán látható az anyagi típusú veszélyeztetettség visszaszorulása a problémátípusok között, ezzel párhuzamosan nőtt a környezeti okoknak a száma, ami sok esetben ugyanarra a problémára utal: a megfelelő anyagi háttér hiányából fakadó lakhatási és pénzügyi nehézségekre.

A rendszerváltás utáni társadalmi változások alapvetően határozták meg a 1990-es években kialakuló gyermekvédelmi rendszert és szolgáltatásokat. A hirtelen ugrásszerűen megjelenő munkanélküliség, szegénység, anyagi problémák mellett a magyar lakosság egészségügyi állapota, a szennyezési betegségek, a rossz lakáshelyzet mind befolyásolták a társadalom peremére szoruló hátrányos helyzetű családok életét, és ezen családokban felnövő gyermekek mindennapjait. A rendszerváltást követő országos társadalmi és gazdasági változások bemutatása után – a gyermekcsoportnak színteret adó fővárosi és kerületi adatok ismertetése mellett – a kialakuló gyermekvédelemmel kapcsolatban rendelkezésre álló adatok áttekintése zárta ezt a fejezetet.

4. JÁTSZÓHÁZBA JÁRÓ SOKPROBLÉMÁS CSALÁDOK ÉS GYERMEKEK JELLEMZŐI

4.1. Az élet krízisről krízisre

A fejezetben a gyermekcsoportban résztvevőkre jellemző pszichoszociális háttér ismertetése következik. A sokproblémás, halmozottan hátrányos helyzetű családokban felnövő gyermekek esetében a gyermekek fejlődését befolyásoló különböző tényezők közül a pszichoszociális környezeti hatásoktól nem lehet eltekinteni. „A marginalitás egy többtényezős (multifaktoriális) pszeudo-örökletes és önújrateremtő fogyatékoság” – Kende B. Hanna e szavakkal írja le a szocioökonómiai háttér jelentőségét a gyermekpszichodráma-csoportok működésében (Kende 2003: 79). Kende a szegénység, az anyagi helyzet, a lakás- és egészségügyi körülmények mellett a családi kudarcokat, ellenségesnek érzékelt külvilágot, a külvilágra adott agresszív reflexeket és az életstílus kontinuitásának hiányát emeli ki (Kende 2003). A család jelentős hatást gyakorol a gyermek pszichológiai fejlődésére, és kiemelkedő szerepe van a pszichés zavarok kialakulásában. Pszichiátriai kockázatok általában a gyermekek által érzékelt családi, személyközi viszonyokból származhatnak (Jenkins 2006). A gyermekek és fiatalok szociális és érzelmi biztonságát, morális fejlődését az anyagi természetű problémák mellett a szülők/nevelők beilleszkedési zavarai, devianciái határozzák meg (Kerezi 1996). Kerezi szerint 1996-ban a hatóságoknál veszélyeztettként nyilvántartott kiskorúak családjaira az átlagosnál nagyobb családméret és atipikus családi struktúra volt jellemző (Kerezi 1996).

A Játsház olyan gyermekek számára jött létre, akik sem otthon, sem az iskolában nem érezhették magukat sikeresnek, akiknek nem volt lehetőségük kipróbálni önmagukat, és nem tudtak felszabadultan, „igazi” gyerekként játszani. Egy védett tér, burok kialakítása volt a cél, ahol a gyerekek valóban gyerekként

viselkedhetnek, felszabadulhatnak az iskola fegyelme alól és az otthoni súlyos gondok alól. A csoport segítségével egy egymást támogató közeg kialakítása volt a cél. Fontos szempontként jelent meg, hogy lehetőség szerint a csoport segítse a csoporttagokat, hogy az önmagukról alkotott énképük változzon, és ne „rossz gyerekként” lássák magukat, akikkel mindenhol csak a baj és probléma van. (Köhler et al. 1999: 10)

Emellett a szülőkre jellemző szenvedélybetegségek és devianciák miatt a kamaszkort megelőző időszakban lévő kisiskolás gyermekek szempontjából a különböző devianciáktól és szenvedélybetegségektől való megóvás is fontos volt. A gyermekek életét befolyásoló veszélyeztető körülmények együtt jártak a mindennapos érzelmi hullámmal, érzelmi instabilitással, kiszámíthatatlansággal. Ezek a gyermekek nem kontrollálhatták saját életüket, a sorsukat nem ők, gyakran nem is a szüleik, hanem kiszámíthatatlan, váratlan események, krízisek határozták meg. Emiatt indulatkezelésük elmaradt a kortársaikétól, impulzív viselkedésükkel igyekeztek feldolgozni, megérteni a körülöttük lévő valóságot. A családokban megjelenő erőszak a *Játszóház*as gyermekek életében mindennapos jelenség volt. Sokszor még a segítők, családgondozók előtt is rejtve maradó fizikai, lelki erőszak, bántalmazás légkörében nőttek fel ezek a gyermekek. A fizikai erőszak (akár a partnerre irányulva, akár a gyermek felé) bántalmazást jelent. A gyermekek legnagyobb része nem panaszkodott szüleire, egyrészt mert félt a következményektől, másrészt büntudata volt, harmadrészt a társadalom a gyermeket nevelési célzattól büntető szülő esetében – legalábbis egy határig – azt nem tekinti erőszaknak (Ranschburg 2011). Még ennél is nehezebb kitapintani, illetve beismerni a lelki-pszichológiai erőszak átélését: ide sorolhatjuk a szülő–gyermek viszonylatban a gyermek rendszeres fenyegetését, becsmérlését, megalázását, szeretetmegvonással való büntetést (Ranschburg 2011).

Insoo Kim Berg (1995) szerint a sokproblémás családok jellemzői a következők: „krónikus munkanélküliség, gyakori állásváltoztatások, krónikus testi és/vagy szellemi betegség, házassági konfliktus, iskolakerülés, egyik vagy másik gyermek kötelességmulasztó magatartása, gyenge iskolai teljesítmény, generációk közötti konfliktusok, bizony-

talán és változékony férfikapcsolatok sorozata az anya életében, nagy létszámú családok, pszichiátriai betegségek, fogyatékoság, drog- és alkoholfogyasztás, további drog- és alkoholfogyasztás terhesség alatt, a gyerekek szexuális kihasználása az anya barátja részéről, az anya képtelensége a gyermek védelmezésére” (Berg 1995: 143).

A sokproblémás családok esetében több párhuzamos szolgáltatás igénybevétele jellemző, így a segítő tevékenység gyakran széttöredezik (Berg 1995). Minuchinék *Krízisről krízisre* című könyvükben rendszerszemléleti keretben, konkrét esetek mentén elemzik a sokproblémás családokkal végzett segítő tevékenység nehézségeit. Ezek a családok egyszerre több súlyos nehézséggel küzdenek: problémás a megélhetésük, nincs megfelelő munkájuk, veszélyben a lakhatásuk, szenvedélybetegségekkel küzdenek stb. A rendszerszemlélet kimondja, hogy a családok működésében egyfajta rendszer figyelhető meg: „[a] család sajátos struktúrával és mintázattal, valamint stabilitását, illetve változását szabályozó tulajdonságokkal rendelkező sajátos rendszer” (Minuchin et al. 2002: 21). A családtagok egymáshoz fűződő viszonyuk, a családon belüli szerepek, feladatok, munkamegosztás, hierarchia, szokások alapján kialakuló rendszerben érzik magukat biztonságban, ez adja a rendszer működésének a motorját. Ez nem jelenti – és ezt Minuchiék hangsúlyozzák is –, hogy a rendszer feltétlenül jól funkcionáló, biztonságot nyújtó minden családtag számára. A családok egy részének a rendszer egyfajta diszfunkcionális működési módot jelent. „A különféle rendszereknek egyedi vonásaik vannak, de mindegyik jellegzetes, egyedi minták mellett szerveződik” (Minuchin et al. 2002: 18). A minuchini rendszerszemléletben a rendszert alkotó alrendszerek szerepe/jelentősége nagy. Minuchin megkülönböztet szülői, házastársi és gyermeki alrendszert. Minuchinék állítása szerint azok a családok, akik sok problémával küzdenek, folyamatos krízisben vannak, krízisről krízisre élnek. Ennek a működésmódnak a jellemzői másfajta túlélési technikákat, *skilleket* igényelnek, és ezekben a családokban, akár generációkon átívelő működési módok, szerepek és stratégiák szükségesek a túléléshez. Nem tud sikeresen működni a segítő vagy szociális munka ezekben a családokban, ha ezt a rendszerszemléletű alapvetést nem veszik figyelembe a családokkal dolgozó szakemberek. A krízisről krízisre élő családokban az erőszak, az erőszakos események gyakoriak, ugyanakkor Minuchinék szerint nemcsak a direkt/közvetlen agresszió jelenik meg a családok életében, hanem a segítők

belépése, változtatási szándéka is lehet erőszak, ha nem megfelelően, körültekintően történik. A rendszerben, a családok egészében való gondolkodás fontos megközelítésbeli változás Minuchiné szerint, a moralizáló, paternalista attitűd helyett (Minuchin et al. 2002).

A gyermekkori szegénység veszélyes, hiszen megfosztja a gyermekeket saját lehetőségeiktől, élményeiktől, kibontakozásuktól, korlátozza a fejlődésüket, akadályozza társas kapcsolataikat és továbbtanulásukat, illetve növeli a szegénység továbböröklődését, felnőttkori társadalmi kirekesztettségüket (Darvas et al. 2002).

4.2. A gyermekcsoport intézményi kontextusa

Ebben az időszakban a sok problémával küszködő családokkal – a kialakulatlan gyermekvédelmi ellátórendszer és szolgáltatások hiányában – a családsegítők keretén belül, önkéntes alapon dolgoztak együtt a szociális munkások. A gyermekcsoport beágyazottan működött a családsegítő komplex szolgáltatásai között.

A családsegítő szolgálat megalakulásakor készített szociális térkép a következő, kiemelt szolgáltatást/segítséget igénylő társadalmi csoportokat állapított meg a kerületben: alacsony jövedelemmel rendelkező egyedülálló nyugdíjasok (a kutatás kiemelte alacsony jövedelem mellett a szociális izoláció is fontos, figyelembe veendő szempont) és párok; kétgyermekes többgenerációs családok (nagy szülőkkel kényszerből, összezsúfoltan, alacsony jövedelemből éltek). Illetve a „növekvő számban előforduló három- vagy többgyermekes családok minden tekintetben rendezetlen körülmények között (jövedelmük alacsony, életvitelük szegényes, a felnőttek nehéz fizikai munkát végeznek, több közöttük a rokkantnyugdíjas, kapcsolataik vidéki rokonokhoz kötődnek, baj esetén csak rájuk számíthatnak, alapvető jogaikkal nincsenek tisztában, a komplex szociális segítségnyújtás itt hiányzik a leginkább)” (Hegyesi et al. 1990: 2). A csoportba járó gyermekeket a rendszerváltás utáni legfontosabb változások mind érintették: a foglalkoztatottsági helyzet romlása, a munkanélküliség és az anyagi problémák megjelenése, a lakhatási és az egzisztenciális nehézségek egyaránt. Ezek a családok a rendszerváltás előtt is küzdöttek anyagi problémákkal, nem megfelelő állapotú és nem komfortos lakásokban

éltek korábban is. Sem az oktatási, sem az egészségügyi területen nem jutottak megfelelő szolgáltatásokhoz. Hátrányaik, szegénységük a rendszerváltással hirtelen és drámaian erősödött fel. A rendszerváltás után megugró szegénység, a lakhatási és egyéb költségek emelkedése, a díjhátralék mint probléma ezeket a családokat felkészületlenül érte, tartalékok és erőforrások hiányában azonnal a társadalom periferiájára sodorta őket. A szülők körében a különböző devianciák és szenvedélybetegségek megjelenése, erősödése ennek a társadalmi változásnak, anomáliáinak a hatása is volt. A rendszerváltás után kialakuló szociális intézményrendszerek feladata volt ezen problémákra való reagálás. Kerezi 1996-ban a tovább fokozódó gazdasági nehézségekre hívta fel a figyelmet, és az ebből következő egyre romló szociálpolitikai feltételekre és támogatásokra, melynek eredményeképpen a társadalmi feszültségek növekedését és az egyenlőtlenségek erősödését prognosztizálta (Kerezi 1996). A rendszerváltás utáni időszak az ellátórendszer, szolgáltatók kialakításának speciális időszaka, amikor a „semmiből” kellett kialakítani egy sokproblémás helyzetre megfelelően reagáló szolgáltatási struktúrát, amelynek korábban nem volt hagyománya Magyarországon. A *Játszóház* az említett időszakban ennek a célnak egyik gyakorlati megvalósulása – ezen társadalmi változások hátrányainak csökkentésére és enyhítésére. Az ELTE „ESÉLY” *Erzsébetvárosi Családsegítő és Közösségfejlesztő Szolgálat, Szociálpolitikai Intézet* néven megalakuló és működő VII. kerületi családsegítő megalakulásától kezdve komplex segítségnyújtást kívánt a kerületi lakosoknak biztosítani. A rendelkezésre álló dokumentumok, források alapján⁵ a családsegítő céljai megalakuláskor a következők voltak:

- A kliensek számára készült tájékoztató a családsegítő hálózatok kialakításának okaival kezdődik, érthetővé téve az érdeklődők számára az intézmény megalakulásának és működésének indokát: „Magyarországon a családsegítő szolgálatok hálózatát 1985-ben kezdték kiépíteni. Napjainkban a gazdasági recesszió, a társadalom jelentős részének elszegényedése, a korábbi időszak kizá-

⁵ A módszertani fejezetben már kifejtett okok miatt a rendelkezésre álló dokumentum alapján lehet a családsegítő működésének komplexitását érzékeltetni és elemezni. A dokumentum másolata az 1. sz. mellékletben megtalálható.

rólágos állami ellátórendszereinek megrendülése, illetve részleges összeomlása drámai módon megnövelte az ilyen típusú intézmények fontosságát” (kézirat, családsegítő szóróanyag 90-es évek elejéről).

- A szóróanyagban a következő tevékenységtípusok, szolgáltatások jelennek meg: „[e]gyrészt a szociális munkás szakemberek személyes szociális, pszichológiai, jogi és másfajta szolgáltatásokat nyújtanak a hozzájuk fordulóknak. Segítenek abban, hogy a hozzájuk forduló kliensek értelmezzék a helyzetüket, tisztázzák céljaikat, és felkutassák mindazokat a természetes erőforrásokat, amelyekre támaszkodva megbirkózhatnak problémáikkal. Ellátják őket társadalombiztosítási, jogi, pszichológiai tanácsokkal, és ha szükséges, érdekeik képviselőjét is felvállalják. Másrészt, az intézményekben dolgozó szakemberek befolyásolni kívánják a szociális ellátórendszerek kialakítandó jogi és intézményi feltételeit is. Szakértőként véleményezik az országos és helyi szociális jogalkotást, döntéshozatalt” (kézirat, családsegítő szóróanyag 90-es évek elejéről).
- A szóróanyagban megjelenő célok, a mikro- mezo- és makroszintű beavatkozás mint célkitűzés, a klienseknek nyújtott különböző segítségnyújtási formák mellett a helyi szociálpolitika aktív alakítása is jellemzi a családsegítő komplex, átfogó küldetését.

Fontos megjegyezni, hogy a kiadványban a családsegítő dolgozói fontosnak tartották megismertetni az érdeklődőkkel, hogy milyen alapelvek és jogok mentén szerveződik az intézmény, milyen alapvetésekre építenek az ott dolgozók. A kiadványban is szerepel a Családsegítő szoros együttműködése az ELTE-n 1990/1991. tanévtől induló szociálmunkás-képzéssel, így a Családsegítő – amellet, hogy biztos és állandó terephelye volt az ELTE képzésének – az elméleti és gyakorlati oktatás együttes fontosságára és a közös cselekvésre hívja fel olvasó figyelmét.

Az intézmény konkrét szolgáltatásait három kategóriába sorolták. A „Szolgáltatások” között 1) a közvetlen szociális munka, a rászorulóknak anyagi támogatása, a csoportvezetés; 2) a közvetett szociális munka és 3) az önkéntes szociális munkások szervezése, közvetítése, szakmai szupervíziója szerepelt. A közvetlen szociális munkához sorolták a krízis-

intervenciót, az esetkezelést, a jogi tanácsadást, a pszichológiai tanácsadást. A kezdetekkor a következő társadalmi csoportoknak terveztek szociális csoportmunka keretében szolgáltatást: „álláskeresők, kismamák, volt állami gondozottak, iskolából kimaradottak, önkényes lakásfoglalók, menekültek” (kézirát, családsegítő szóróanyag 90-es évek elejéről). A közvetett szociális munka keretein belül megvalósítandó cél „az egyedi problémák általánosabb tapasztalatainak feldolgozása, a szakellátó hálózatokkal való együttműködés, intézményközi esetmegbeszélések lebonyolítása, a szociális közösségfejlesztés, a lakásprivatizációban érintett lakossági csoportok és a döntési helyzetben lévők közötti közvetítés, érdekegyeztető fórum létrehozása és önszorgító csoportok támogatása volt” (kézirát, családsegítő szóróanyag 90-es évek elejéről).

A szolgáltatások mellett az oktatás és a kutatás képezte az intézmény másik két nagy tevékenységi körét. A rendszerváltás utáni időszakban a családsegítő fontosnak tartotta, hogy megértse, vizsgálja, elemezze a terület szociális problémáit, társadalmi helyzetét. A kiemelt témák „az elszegényedés folyamatának, az önkéntes lakásfoglalók helyzetének, a lakásprivatizáció és a területben folyó háztömb-rehabilitáció szociális következményeinek, a volt állami gondozott fiatalok beilleszkedésének, munkaerő- és lakáspiaci helyzetének vizsgálata, az idősgondozás alternatív rendszerének és ökoszociális programok kidolgozása, és menekült családok helyzetének vizsgálata” (kézirát, családsegítő szóróanyag 90-es évek elejéről).

A prospektus alapján elmondható, hogy az intézmény kialakulásakor kiemelten törekedett az egyéni esetkezelés mellett egy átfogó, komplex ellátórendszer kialakítására, ebbe a törekvésbe, szemléletbe illeszkedett szervesen a *Játszóház* gyermekcsoport is. A rendelkezésre álló dokumentum elemzése alapján egy 2015-ben készült szakdolgozatban⁶ olvasható interjúk szerint a 2005–2015 közötti időszakban meglévő, illetve létrejövő szolgáltatások alapján ez a fajta komplexitás, a szolgáltatásokon keresztül minél szélesebb körű, átfogó és megelőző tevékenységi kör látható. A szakdolgozatban elemzett interjúk alapján a következő szolgáltatások működtek 2005–2015 között, a többszöri szervezeti és név-

⁶ Polyák Bence: *Az ESÉLY Családsegítő Szolgálat szolgáltatási stratégiájának elemzése az alapítástól napjainkig*. Szakdolgozat, ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2015.

beli átalakulások mellett. Adósságkezelés 1996-tól működött a családsegítőben; a lakhatási tanácsadás – a közüzemi és lakhatási eladósodás megelőzését célzó adósságkezelés mellett – a másik fontos, alapvető szolgáltatása volt a családsegítőnek. A jogi segítségnyújtás 2008-ig volt meghatározó eleme a családsegítő szolgáltatásoknak. A pszichológiai tanácsadás, a 2015-ben készült interjúk alapján, folyamatosan elérhető szolgáltatása volt az intézménynek. Családi *videohome* tréning, baba-mama klub, illetve mediációs és konfliktuskezelő szolgáltatások is működtek az intézmény keretein belül, már 2005 előtt, majd 2005–2015 között. Az interjúk alapján *Szülőkre hangolva* címen megjelent a szülőkkel való csoportos foglalkozás terve is a gyermekcsoport mellett; a 2015-ben készült interjúkból az nem derül ki, mettől meddig működött ez a csoport. Az évek alatt az álláskeresők számára több különböző klubcsoport is működött az intézményben: munkavállalási- és álláskeresői tanácsadás, „*Gazdálkodj okosabban*” csoport, *Alkotó Klub* felnőtteknek, *Én–Játék* csoport, álláskereső klub, számítástechnika oktatás, filmklub, „*Mozdulj ki*” csoport, MASNI (Polyák 2015). A bemutatott anyagok alapján a családsegítő komplex szolgáltatási struktúrájába illeszkedett be, gyermekvédelmi prevenciók módszerként, a vizsgált gyermekcsoport-tevékenység.

A családsegítő klienseinek többsége, akik közül a *játszóházi* csoporttagok is kikerültek, anyagi problémákkal küzdött: a szülők körében a kerületi lakosoknál magasabb arányban fordult elő munkanélküliség, különböző szociális ellátásokra voltak jogosultak, a kerület legelszegényedettebb részén éltek, zömmel elhanyagolt, rossz állapotú szociális bérlakásokban, jelentős díjhátralékot felhalmozva. „A családok nagyobbik részében három vagy annál több gyerek élt, ahol az édesanya általában egyedül, vagy változó partnerek segítségével nevelte a gyermekeket. A családok mindennapjaira jellemző volt az agresszió, a bántalmazás, a szenvedélybetegségek és más devianciák” (Köhler et al. 1999: 15).

A gyermeki szükségletek irodalma bőségesen foglalkozik azzal, mire is van szüksége egy gyermeknek az egészséges, biztonságos fejlődéshez. A Maslowi szükségletpiramis és az arra épülő szükségletelméletek alapján Tausz táblázata foglalja össze a *Játszóházba* járó korosztály szükségleteit és a szegénységből fakadó hiányok következményeit. A táblázatban szereplő iskolai nehézségek, a szegénység okozta prob-

lémák, hátrányok bemutatják azokat a hiányokat és problémákat, amelyekkel a csoportba járó gyermekek küzdöttek és amik csökkentése a csoport célja volt.

10. táblázat. Gyermeki szükségletek és a szegénységből fakadó hiányok következményei a különböző elméletekben

Piaget-i szakasz	Konvencionális, eriksoni szakasz	Szükségletek	Problémák szegénység esetén
<p>Konkrét műveleti szakasz (6–12 év)</p> <p>Iskoláskorba lépve a gyerekek mentális műveletek elvégzésére válnak képessé, amik tulajdonképpen egy logikai rendszerbe illeszkedő, belsővé tett cselekvések.</p> <p>A műveleti gondolkodás lehetővé teszi, hogy a gyerekek tárgyakat és cselekvéseket fejben összerakjanak, szétválasszanak, sorba rendezzenek és átalakítsanak.</p>	<p>Iskoláskor (6–12 év)</p> <p>Teljesítmény avagy kisebbrendűség:</p> <p>A gyerekek megtanulják kompetensen és hatékonyan gyakorolni a felnőttek és kortársaik által becsült készségeket, vagy kisebbrendűnek érzik magukat.</p>	<p>Kooperatív tanulás</p> <p>Barátság (funkciója:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kommunikáció tökéletesítése, • társas kompetencia fejlődése, • információk forrása, • érzelmi és kognitív • erőforrás) 	<p>A gyerekek szegényes szókinccsel érkeznek az iskolába, nem értik a tanári instrukciókat. Más a kommunikációs stílusuk (főleg a roma gyerekéké). A tanárok előfeltételezésekkel fogadják be őket az iskolába – ennek bizonyítására idővel az okokat is megtalálják.</p> <p>A szülőket nem tartják partnernek. A pedagógus a gyereket dilettáns módon minősíti („rossz”, „buta”).</p> <p>A szegregálás (kis létszámú, gyogyepedagógiai osztályok) és részleges elkülönítés, megkülönböztetés (óráról való kiemelés „fejlesztő foglalkozás” címén) korán megkezdődik. Így a gyerekek megfosztódnak az interperszonális kapcsolatok általi tanulás lehetőségétől. A pedagógusok a hátrányok kompenzálását a fejlesztőpedagógusokra hárítják.</p> <p>A gyerekek lemaradnak a tanulásban, pedig ez a korszak a gyermek fejlődésében a „teljesítmény szakasza”.</p>

(Forrás: Tausz 2006: 16)

Az érintett gyermekek az őket felnevelő család speciális jellemzői miatt szinte kivétel nélkül korosztályuknál komolyabb, felnőttesebb életet éltek, teljes mértékben bevonódva a szülők problémáiba. Sokszor a hiányzó családtag (apa) szerepének átvételére kényszerültek, gyermek létükre a felnőttek társaivá váltak. Állandó konfliktust jelentett számukra, hogy a túlzott elvárásoknak és felelősségnek, az ahhoz való érettség és tapasztalat hiányában nem tudtak megfelelni. Gyermek szerepük

állandóan ütközött a rájuk kényszerített felnőtt szereppel, amelynek egyszerre akartak megfelelni és elszökni előle. Az érzelmi biztonság ezekben a családokban nagyon törekeny volt, sokszor a gyermekek családban való helye, és a családtagokhoz való tartozás módja sem volt tisztázott. Az átláthatatlan kapcsolatok, a rokoni szálak kuszasága miatt saját magukat is nehezen tudták elhelyezni a családi rendszerben. Legtöbbjük számára csak az egyik szülő közelsége jelentette a biztonságot, a másik elérhetetlensége, kiszámíthatatlansága hiányként jelent meg életükben. A mindennapokban felőrlődött szülők, az állandó nehézségek és konfliktusok között szenvedő gyermekek nem gyermeki mivoltukban, hanem plusz nehézséget jelentő családtagként tudtak csak a figyelem központjába kerülni. Ezek a gyermekek számtalan veszélyeztető, és személyiségüket károsan befolyásoló tényezővel éltek együtt, amiket nem tudtak befolyásolni. Magatartászavaraikkal és/vagy szomatikus tüneteikkel fejezték ki nehézségeiket, azokkal jelezték a külvilág felé. A gyenge iskolai eredménynek, a saját szintjüktől elmaradó teljesítménynek több oka volt. A tanulás nem volt központi kérdés az életükben, gyermekkoruk nem e köré szerveződött, nem rendelkeztek megfelelő eszközkészlettel, előzetes tudással, így az iskola hamar kudarcuk terepe lett. A sorozatos kudarcélmények, a tanulást felváltó deviáns értékek köré szerveződő események a gyermekek életútjának meghatározó lépcsőfokai voltak. A kirándulások funkciója pótolta valamelyest az iskolai programokból való lemaradást. Sokan megjátszott örömmel mesélték, hogy nem kellett iskolába menniük, mert kirándultak, de az is érezhető volt, hogy a kirekesztettség, a közös programról való lemaradás miatt ezek a gyermekek az iskolai közegben szegregálódtak (Köhler et al. 1999).

A *Játszóház* csoport megalakulását követte a Gyvt., amely sok szempontból keretet adott a gyermekekkel foglalkozó szakmai munkának, a „veszélyeztetettség” mint fogalom bevezetése, a gyermekvédelmi alapellátásnak a kialakítása is ebben az időszakban történt. Az újonnan létrejövő szakmai szolgáltatások és a már meglévő intézmények viszonya kezdetben nehézkes, zavaros volt, akadozott a kommunikáció. Az éppen megalakuló intézmények sokszor a régiék mellett, vagy akár azok ellenében kezdték el működésüket, nehézséget okozott kezdeti legitimációjuk és beágyazatlanságuk.

5. A JÁTSZÓHÁZBAN VÉGZETT CSOPORTMUNKA ELMÉLETI KERETE

A fejezetben a csoportmunka elméleti keretei kerülnek bemutatásra, a kutatásban ismertetett és elemzett csoport példáján keresztül.

5.1. Csoportmunka, csoportokkal végzett szociális munka

A szociális csoportmunka kliensei a különböző területeken szociális hátrányt szenvedő egyének. Általános jellemzőjük kedvezőtlen pszichoszociális helyzet, és az abból fakadó depriváltság. A szociális csoportmunka „[e]mberek kis csoportjával végzett célorientált tevékenység, mely szocio-emocionális igények kielégítése és feladatok végrehajtása érdekében történik. Ez a tevékenység egyaránt irányul a csoport egyes tagjaira és a csoport egészére, a szolgáltatási rendszer keretein belül” (Toseland et al. 1997: 54). Ha egy csoport – bármilyen céllal is alakult – képes a tagok számára az együttlét örömén túl olyan többletet nyújtani, amellyel a tagok eredményesebben, sikeresebben állják meg a helyüket a csoporton kívüli mindennapokban, akkor azt szociális csoportnak tekintjük (Rudas 2010).

A csoportmunka a szociális munka kialakulásától kezdve megjelenik mint munkamódszer. A szociális munka holisztikus és interdiszciplinális jellegéből következően integrálja a különböző tudományterületek és módszertanok szerinti csoportokkal való foglalkozás elméleteit és gyakorlati eszközeit (Pataki 2010).

Pataki szerint a csoportmunka céljai a következők:

- **A korrekciós szándék:** azaz a csoportmunkát abból a célból alkalmazzuk, hogy az egyén/csoport működésének diszfunkciói tudatosuljanak, és a csoportban szerzett tapasztalatok révén az

egyén/csoport képessé váljon az életfeladatai teljesítésére, az alkalmazkodásra, egy új egyensúlyi állapot megtalálására.

- **A megelőző szándék**, ami azt célozza, hogy egy adott élethelyzetben az egyén/csoport fenn tudja tartani a működőképességét, illetve a várható, kiszámítható, élet adta nehézségekkel időben szembe tudjon nézni, fel tudjon azokra készülni.
- **Az általános**, emberi fejlődés elősegítése: amely azt szolgálja, hogy az egyének, a fejlődési lehetőségek felismerésén, tudatosításán keresztül, képesek legyenek aktívan hozzájárulni az emberi, közösségi, társadalmi viszonyok változásához.
- **A személyes haladás támogatása**: a kapcsolatok új/más formáinak megtapasztalásán keresztül, az egyének céljaik, igényeik, érdekeik felismerésével a környezethez való alkalmazkodás megfelelő módzatait sajátíthatják el.
- **A polgári felelősség és részvétel támogatása**, abból a célból, hogy az egyének ráébredjenek a saját érdekein túlmutató közösségi és társadalmi felelősségükre, és képesek legyenek aktívan cselekedni a közösség képviselőjeként. (Pataki 2010: 14)

Thomson és Thorpe szerint a csoportmunka olyan módszer, ahol a csoporttagok már mások megismerésén, a hasonló küzdelmek és problémák általi összekovácsolódáson, illetve az élmények megosztásán keresztül adnak és kapnak egymástól támogatást (Thomson–Thorpe 2004). Az egymást támogató léghő, az *empowerment* a szociális csoportmunka alapvető tradíciója. Ebben az értelemben a csoporton belüli *empowerment* egyszerre cél és folyamat. A csoportvezetők feladata segíteni a csoporttagokat egymás megerősítésének folyamatában (Thomson–Thorpe 2004). Amellett érvelnek, hogy a családokkal való szociális munkának alapvető és fontos része kell, hogy legyen a csoportmunka mint módszer. Nevelésbe vett gyermekek szülei részére létrehozott szülőcsoportok képessé tevő, megerősítő hatása – megfigyelésük szerint – nagyon fontos és meghatározó elemnek bizonyul a sikeres hazagondozás érdekében (Thomson–Thorpe 2004).

A komplex, rendszerben való gondolkodást, az egyéni segítségnyújtás mellett csoportos és közösségi módszerek alkalmazásának képessé tevő, fel/megerősítő hatását nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Az ilyen típusú csoportok indítása – akár gyermekek, akár családtagok/ szülők számára – fontos és alapvető része kell, hogy legyen a multidiszciplináris gyermekvédelmi gyakorlatnak (Thomson–Thorpe 2004).

Gyermekcsoportokkal végzett szociális munka során olyan gyermekekkel dolgozunk, akik valamilyen társadalmi hátránnyal, mássággal és/vagy nehézséggel küzdenek. Ezek a gyermekek a családi, illetve társadalmi hátrányok miatt nem tudnak megfelelni az oktatási intézmények, és általában a társadalom elvárásainak. A csoportmunka, és így a gyermekkel végzett szociális csoportmunka célja, hogy ezeket a hátrányokat segítsen leküzdeni, a hátrányok okozta pszichés problémákat/nehézségeket csökkentse, ezeknek a gyermekeknek támaszt nyújtson (Köhler et al. 1999).

A gyermekcsoportok esetében jellemző, hogy a csoport egyik legfontosabb célja a másodlagos szocializáció, illetve a gyermekek iskolai szocializációjának a támogatása, segítése. Legyen itt szó készségfejlesztésről, magatartási/viselkedési nehézségek csökkentéséről, támogatásról. E csoportok szocializációs hatása nagyban megkönnyítheti az oktatási intézményekbe való beilleszkedést, kapcsolódást, amely viszont a hosszú távú társadalmi beilleszkedés kulcsa. A csoportos foglalkozások mellett a különböző tanoda-programok, illetve „Biztos Kezdet” programok is ezt a fajta integrációs hatást célozzák meg⁷.

A *Játszóházban* egy olyan szocializációs folyamat zajlott, amely ahhoz segítette hozzá gyermekeket, hogy a csoportban megszerzett készségek, ismeretek, a csoport biztonságos közegében sikeresen kipróbált új megoldási alternatívák, a csoporttagokban kialakuló belső változások által átültethetőek legyenek a tágabb környezetükbe; hogy azokat használni, vállalni merjék a megszokott mikroviláguk falain kívül is. A csoport létrehozásakor cél volt, hogy mielőtt felnőnek, a szüleiktől öröklődő hátrányaikat a csoportban való részvétellel enyhítsék. (Köhler et al. 1999: 15)

⁷ A csoportmunka, csoportos szociális munka a tanoda-programokkal ellentétben nem a konkrét iskolai hátrányok leküzdése érdekében végez szocializációs tevékenységet, hanem a csoportos foglalkozások készségfejlesztő és megerősítő hatásával szolgálja ezt a célt.

Magyarországon a szociális munka gyakorlatában máig az egyéni esetkezelés a domináns, emellett a rendszerváltás után a csoportmunka és a közösségi szociális munka is megjelent. A közösségi alapú ellátások megítélése az eltelt 20 év alatt nagyban változott, és egyre markánsabban van jelen az ellátórendszerben. A csoportos munkamódszer kevésbé vált elterjedtté a szociális szolgáltatásokban. A családsegítés és a gyermekvédelmi alapellátások tekintetében változatlanul az egyéni esetkezelés a hangsúlyos, a csoportmunka inkább előbbi mellett, mintegy kiegészítő beavatkozási módszerként van jelen. „Amiből azonban általános hiány mutatkozik, az a felmért szükségletekre épülő csoportmunka-szolgáltatások tudatos alkalmazása, különös tekintettel a szociális munka kompetenciáin belül létező csoportkínálatra” (Pataki 2010: 13). A csoportos szolgáltatás sokkal több „kis színesnél”, azaz nem kizárólag komplementer jellegű, és egyéni problémák esetén is releváns, hosszú távú hatással, változtatással bír az egyének életében. Könnyebb segítséget kérni, ha nincs egyedül az ember, könnyebb elfogadni életünk nehézségeit, problémáit, ha másokkal együtt gondolkozhatunk, beszélhetünk róla. A közös munka a problémamegoldás folyamatában adódó nehézségek feldolgozását is segíti, a csoporttagok támaszt nyújtanak egymásnak és erősítik egymást.

5.2. Csoportok, csoportmunka-modellek

A gyógyító vagy személyiségfejlesztő célú csoportok „első fecskéi” már az ötvenes években megjelentek, de a különböző iskolák és módszerek csak a hetvenes–nyolcvanas években terjedtek el (Rudas 2001: 14). Rudas szerint a „kiscsoport olyan emberek együttese, amelyben a résztvevő egyének egymást közvetlenül érzékelik, s egymással folyamatosan vagy rendszeresen interakcióba lépnek” (Rudas 2001: 14). Mérei szerint a csoport olyan társadalmi alakzat, amelynek tagjait a közös cselekvés tartja össze, ez megnyilvánul a csoportkohézióban, a kapcsolódások sűrűségében, a „mi” érzésben (Mérei 1971). Mérei szerint a csoport nem egyszerűen csoporttagok összessége, több annál. A csoportélmény

nagyban hozzájárul a személyiség fejlődéséhez, megerősíti az egyént abban, hogy másokkal együttérezzen (Mérei 1970, 2006).

A csoportokat különféle módokon lehet típusokba sorolni: méretük, céljuk és funkciójuk szerint. Szociális munka szempontjából lényeges aspektus a csoporttagok megerősítése, a csoport tagjaiban végbemenő változás elősegítése. A csoportok kialakulása lehet spontán vagy előre megtervezett, önsegítő vagy külső vezetővel bíró. A szociális csoportmunka számára a terápiás csoportok mintát és egyben lehatárolódási területet is jelentenek. A szociális csoportmunka használja ugyan a pszichoterápiás önismereti csoportok eszközeit és módszereit, de nem tekinthető önismereti csoporttevékenységnek. Ezzel szemben a Rudas által leírt csoportcélok tekintetében az önismereti csoportok és a csoportokkal végzett szociális munka céljai, célkitűzései megegyeznek. Rudas szerint a csoport a következő területeken kell, hogy előidézzon pozitív irányú változást az egyéneknél: a személyközi nyitottságban, az énazonosság növekedésében, a tolerancia és elfogadás növekedésében és a problémamegoldási stratégiák javulásában (Rudas 2001: 23). A terápiás csoport „célja segíteni a tagoknak felismeri, hogy nincsenek egyedül a problémáikkal; lehetővé tenni, hogy megosszák egymással a gondolataikat, segítsék és támogassák egymást. A terápiás csoportoknak négy elsődleges célkitűzése lehet: 1. oktatás, 2. személyiségfejlődés, 3. szocializáció, 4. gyógyítás” (Toseland et al. 1997: 56). Értelmezésben a *Játszóház* is egy ilyen terápiás csoport volt.

Rudas szerint az önismereti csoportokban a változás tényezői, a pszichoterápiás szempontból egymással összefüggő hatótényezők a következők:

- „*a remény sugallata*” – az változik, aki akar változni;
- *egyetemeség és különbözőség* – nehézségeink, problémáink egyetemesek, nincs senki egyedül a problémájával; más is küzd, ennek a megélése az önismereti csoportok fontos feladata; ugyanakkor mind különbözőnk abban, hogy mit kezdünk a problémával, hogyan küzdünk meg nehézségeinkkel.
- *információközlés* – a vezetők részéről;

- *önzetlenség* – a csoporton belüli egymásra figyelés, az odafordulás változást generáló hatása;
- *elsődleges családi csoport* megisméltése – a vezető mint mintaadó (gyermekcsoportoknál ez különösen fontos szempont);
- *társas készségek* fejlesztése;
- *utánzó viselkedés*;
- *interperszonális tanulás*;
- *csoportkohézió*;
- *katarzis*.

(Rudas 2001: 32)

5.2.1. Csoportmunka-modellek

Bernstein és Lowy (1978) a szociális csoportmunka területén négy megközelítést és azokhoz kapcsolódó alkalmazási formát különböztetett meg. A *társadalmi akciók modell* célja társadalmi változások generálása: ide sorolják azokat a csoportokat, amelyekben a tagok közösen lépnek fel céljaik érdekében, közösen hallatják hangjukat és vívják ki a maguk számára – igényeik szerint –, amire szükségük van, amihez jogunk van. A *terápiás segítségnyújtás modell* az egyéni, személyes problémákkal való megküzdéshez, a pszichés, szociális és kulturális alkalmazkodáshoz nyújt segítséget. A csoport tehát segítséget, támaszt kínál egyéni problémák, nehézségek leküzdésében. A harmadik modell a *kölcsönös segítségnyújtás és védelem modellje*. Ebben a megközelítésben az egyén körüli természetes támaszok, rendszerek állnak a középpontban (család, barátok, illetve szociális háló, intézmények az egyén körül). A cél mikro- és mezoszinten a kapcsolódások kialakítása, az egyensúlyi állapot megerősítése; a segítő itt közvetítő szerepben dolgozik. A *fejlődésmodellben* Bernstein és Lowy az előző három modellt integrálja, és a folyamatra, a társas közeg folyamatosan egymásra ható jellegére helyezi a hangsúlyt (Pataki 2010: 19). Ebben az értelmezési keretben a *második* modellben jött létre és működött a *Játzóház*. Az egyéni szükségletekre, nehézségekre csoportos formában egymásra reagáló, egymást erősítő gyógyító keretek, működési mód jellemezte

a vizsgált gyermekcsoportot. Az elemzésre kerülő csoport kifejezetten gyermekekre és családjaikra irányult.

Ahogy korábban már említésre került, a gyermekek, illetve gyermekes családok esetében az egyéni esetkezelés a legjellemzőbb segítségnyújtási forma ma Magyarországon, bár a legutóbbi törvényi változások óta, az iskolai szociális munka kialakulása hozhatott ebben változást, de utóbbiról adatok még nem állnak rendelkezésre. Gyermekekkel végzett csoportmunka tekintetében elmondható, hogy mindenféle foglalkozás vagy módszer ide sorolható, amit a gyermekek érdekében velük, illetve családjaikkal végeznek: tanoda-programok, „Biztos Kezdet” gyermekházak, családi nap, gyermekcsoportok stb. A rendszerszemléletnek megfelelően a gyermekek nem választhatóak el az őket körülvevő családjuktól. Minden olyan hatás, illetve beavatkozás, amely ezeket a rendszereket, illetve alrendszereket érinti, befolyásolni fogja a gyermekek életét és helyzetét. A gyermekek számára kialakított szociális csoport feladata, hogy azon gyermekeknek, akikről szociális háttérük alapján sejthető, hogy számos veszélyeztető forrással élnek együtt, teret biztosítson a problémák megjelenítésére és feldolgozására, valamint mintát mutasson ezek megoldására. A csoport léte önmagában is segítséget nyújthat azért, hogy a gyermekek menedéket, társakat és meghallgatást találjanak.

5.3. A csoport kialakításának szempontjai

Gyermekcsoportok esetében a gyermekek bevonását, a szülők meggyőzését, az elköteleződés kialakulását alaposan át kell gondolni, és ennek alapján kell kialakítani a csoportot. A szülők bevonásában fontos szempont lehet, hogy az intézménnyel szemben esetlegesen tartózkodóbb, akár ellenségesebb szülők is „becserkészhetők” az intézmény számára. Sokszor a különböző programok, gyermekek számára nyújtott szolgáltatások lehetőséget biztosítanak a családokkal való kapcsolat elmélyítésére és a bizalom kialakítására, amely utána az esetleges más családokkal kapcsolatos szociális munka kereteit és lehetőségeit is megkönnyíti. Ebben az értelmezési és elméleti keretben fontos hangsúlyozni, hogy a szociális munka önkéntes együttműködésen alapul. Mivel a hazai gyermekvédelmi gyakorlatban hangsúlyos a hatósági sze-

repe gyermekjóléti szolgálatoknak, különösen fontos olyan módszerek alkalmazása, amelyek az önkéntes együttműködés irányából közelítik meg a családokat. A csoportmunka alkalmazása éppen a kötelező, hatósági szerepkört tudná „lágyítani”, így más szerepben közel hozva az alapellátást és családgondozást az érintett kliensek felé.

5.3.1. Csoportfejlődés

Rudas szerint egy csoport működéséhez a csoportkohézió létrehozása, a csoport céljainak megvalósítása és a lehetséges fokális konfliktusok kezelése elengedhetetlen (Rudas 2001). Forgas (1997) szerint a természetesen kialakuló csoportokban az interakciós mintáknak fontos szerepük van. Forgas négy fejlődési szakaszt emel ki: *alakulás, viharzás, normázás és működés*. A csoport kialakulása szempontjából a viharzás szakaszának komoly jelentősége van, az ekkor felszínre kerülő konfliktusok kezelése a csoportvezetők feladata. Mire a csoport eléri a működési fázisát, már kialakult struktúrával rendelkezik, ez meghatározó a csoport számára (Forgas 1997). A *11. táblázatban* a csoportfejlődés három fontos szakasza és a szakaszokon belül megvalósuló fázisok, állomások kerülnek bemutatásra, Tuckmann, Yalom, Rogers és Garland elméletei alapján.

11. táblázat. A csoportfejlődés szakaszai az egyes elméletekben

	Előkészítő szakasz		Fő szakasz			Lezárás
	előfázis	tájékozódás	vihar, krízis			befejezés
Tuckmann 1965		alakulás	viharzás	norma- képzés	teljesítés	
Yalom 1970	elő- készítés	bevezetés	konfliktus	kohézió	érett csoport	lezárás
Rogers 1970		bevonódás, elkötele- ződés		bizalom és találkozás, fejlődési, várakozási folyamat		
Garland	csatla- kozás		hatalom, kontroll	intimitás	differen- ciálódás	leválás

(Forrás: Pataki 2010: 65)

A különböző csoportfolyamatokat bemutató szakaszoló elméletek közül Tuckmann (1965, idézi Pataki 2010) szakaszolása alapján a csoport a következő szakaszokon megy át. A *kialakulás* szakaszában a csoporttagok megismerik egymást, megindul a csoportfolyamat, kialakulnak a csoporton belüli szerepek. A csoportmunka fő szakaszában a konfliktusok, szerepellentétek mentén a *viharzási*, majd a *normaképződés* szakaszán megy át a csoport. Ezután válik lehetővé, hogy a csoport létrejöttének a célját beteljesítse. Itt nagyon fontos a csoportvezetés hatása, mert a viharzási szakaszban fennáll a csoportból való kiválás veszélye, akár a csoport széthullásának a kockázata is magas. Ha a csoport teljesítette kitűzött célját, következik a csoportot lezáró *befejező* szakasz. A csoport azokból az egyénekből áll, akik számára a csoport egyénileg fontos, ezek összessége alkotja az egyénekből álló csoportot, amely bár önálló entitással bír, célja, értelme, jelentősége elválaszthatatlan tagjainak céljától (és a csoportvezetők céljától), akik együtt fogalmazzák meg a mindenki számára elfogadható célokat (Rudas 2001).

A *Játszóház* esetében nem volt semmilyen előzetes feltétele a csoportba kerülésnek. E mögött a gyakorlat mögött az a kimondatlan, de a vezetők számára tudatosan vállalt érték állt, hogy nem ítélik meg a gyermekeket a sokszor elrettentő magatartásuk, és viselkedésük okán. A cél a csoportba járó tagok viselkedésének okát megismerni, a mögöttes tényezőket megérteni, és ennek mentén a viselkedésben változást elérni vagy legalábbis elindítani. Azon gyermekek számára, akiket viselkedésük, magatartásuk miatt minden más gyerekcsoport (és különösen az iskolarendszer) „antiszociálisnak”, nehezen kezelhetőnek minősített, ez a csoport volt az, ahova beférhettek, betérhettek, taggá válhattak. A csoportvezetők és a családsegítő munkatársai úgy ítélték meg, hogy ezeknek a gyermekeknek volt a leginkább szükségük csoportos megsegítésre. Nem a rászorultság volt a kiválasztás alapja: a résztvevők szabadon mozogtak ki és be a csoportba; és azok is megtudtak tapadni a csoportkohézióban, akiket máshonnan elküldtek volna. Ugyanakkor fontos szempont volt a csoport sikeres működésében, hogy a csoportba járó gyermekek – pont a csoport nyílt határa miatt – minden szempontból „vegyesek” legyenek. Sok olyan csoporttag is bekerült/csatlakozott, aki nem küzdött magatartás- vagy más viselke-

dési zavarral, de megtanult együttélni az ilyen problémákkal küzdő gyermekekkel, elfogadni és segíteni őket.

Ezen alapvető célokon túl a csoport konkrét célja, feladata folyamatosan változott – a tagok igénye alapján. A csoportfolyamat attól függően módosult, hogy mire volt szüksége a csoporttagoknak, mi állt a gyermekek érdeklődésének középpontjában, ki milyen állapotban, hangulatban érkezett. A csoport alapelveiből következett, hogy a csoportvezetőknek figyelniük kellett, hogy a csoport keretei, működésének módja mindig alkalmazkodjon az aktuális csoporttagok igényeihez. A célok megvalósulásának legfontosabb feltétele a keretek biztosítása, a vezetők és a csoporttagok állandósága, a tér és idő kiszámíthatósága volt – így lett a csoport biztos pont a csoporttagok kaotikus hétköznapjaiban. A csoportba bármikor be lehetett csatlakozni, nem volt szankciója, ha valaki rövidebb vagy hosszabb ideig távol maradt, hiszen alapvető cél volt a csoport nyitottságának megtartása, az állandó elérhetőség érdekében. A biztonság és a kiszámíthatóság érzése ezeknek a gyermekeknek jóval többet jelentett, mint más velük egykorú, jobb körülmények között élő, nem veszélyeztetett kortársaiknak (Köhler et al. 1999).

Gyermekek esetében – legalábbis a *Játszóház* történetében – a csoportcélok megfogalmazása erőteljesebben hárult a csoportvezetőkre. Hiszen a csoport működésének alapjaként az elfogadott nyitottságból az következett, hogy nem a csoportcélokhoz kerestek tagokat, hanem a tagok szükségletei és igényei alapján fogalmazták meg a csoportcélokat, amelyek ebből következően gyakran változtak. Általános gyakorlatként az új csoporttag ki próbálhatta magát a csoportban, eldönthette, akar-e a csoporthoz tartozni. Az új tagok ebben a folyamatban a vezetőktől kaptak támogatást, illetve a csoporttagokat a csoportvezetők saját viselkedésükkel, nyitottságukkal biztatták arra, hogy az új tagokat fogadják be. A csoport működése alatt az egyik legnagyobb dilemma a csoportvezetés szempontjából annak a kérdésnek az eldöntése, hogy mi a fontosabb: az egyén vagy a csoport. (Köhler et al. 1999: 105)

A csoport jellegéből fakadóan ez a kezdeti szakasz, a célok újra- és újrafogalmazása, a változó résztvevői és vezetői, a hagyományos csoportfejlődési modellekkel ellentétben, egy folyamatos újra- és újrainduló alakulás–viharzás–normaképzés–teljesítés ciklus-jelleget mutatott.

5.4. Szerepek

Buda Béla szerint a *szerep* fogalma „volt az első olyan komplex tudományos elemző kategória, amely egységben fejezte ki a viselkedés szabályszerűségeit biztosító egyéni és szociális tényezőket” (Buda 1986: 20).

A *szerepelméletek* több fogalmat is használnak a csoportokban elfoglalt szerepekkel kapcsolatban. Goffman szerint a *szerep* az a tevékenység, amit az adott ember végezne, ha kizárólag a helyzetéből adódó normatív elvárásoknak akarna megfelelni; ezzel szemben a *szerepalakítás* az egyén tipikus reagálása bizonyos pozícióban, és ez eltér a *tényleges szerepviselkedéstől*. A szerepalakítás a *tényleges viselkedés*: a szerep másvalaki szerepei összességében adja ki az adott helyzetre jellemző *szerephálót*. A szerep nem maga az egyén, hanem az általa megvalósított viselkedés az adott helyzetben. A szerep is egyfajta rendszert hoz létre, elvárásokkal, normákkal; át kell venni – és az egyének akaratlanul át is veszik – a szerephez kapcsolódó mintákat, magatartáskészleteket (Goffman 1981). Hatásosan kifejezett, hangsúlyos eltérés az egyén és vélt szerepe között Goffman szerint a *szerepeltávolítás*. Az egyén nem a szerepet tagadja meg, hanem azt a virtuális én-szerepet, amit az mindenki más számára jelent. A szerepeltávolítást részben társadalmilag meghatározott kényszerek befolyásolják. Mead (1973) szerint az egyéni identitást a társadalmi struktúrák határozzák meg, ennek elsajátítása a szerepek elsajátításával alakul ki, megkülönböztetve a szerepjátékot és a szabályozó játékot. A *szerepjátékkal* a gyermek az egyes szerepeket tanulja meg (apa, anya, rendőr stb.), a szabályozó játékkal pedig a játékban résztvevő többi tag attitűdjének megértésével más szerepekből látja önmagát,

ezek összességéből alakul ki az egész csoporttevékenységre vonatkozó identitás (Mead 1973). Merton (1980) hívta fel a figyelmet arra, hogy az adott társadalmi státuszhoz nem egy, hanem több szerepelvárásnak való megfelelés kapcsolódik, bevezetve a *szerepkomplexum* fogalmát.

Rudas (2001) három megközelítést említ: az *elvárt*, az *érezkelt* és az *eljátszott* szerepeket. Ezekből a szerepekből épül fel minden csoport informális struktúrája. Rudas kiemeli, hogy a csoportok kialakulásától kezdve az elvárt, az érezkelt és az eljárított szerepek közötti feszültség adja az intern csoportdinamika alapját, így a csoporton belüli informális szerepek, a formális vezető–csoporttag mellett, nagyon fontos elemei a csoportokban zajló folyamatoknak (Rudas 2001). A szerepkonfliktusok, a különböző szerepeknek való egyidejű megfelelés feszültséggel jár (Csepeli 2001), ennek elviselése, a vele való megküzdés nagy kihívás jelent, különösen gyermekek számára. Ugyanakkor e folyamat megélése, a feszültség elviselése más csoportokban való szerepkonfliktusaik leküzdését segíti. A szerepsajátítás mint csoportdinamikai folyamat a *Játzóház* életét is végigkísérte. Köztudott, hogy a szerepviselkedés nyomot hagy az ember személyiségén, a szerepelemek jellemvonásokká merevedhetnek, a szerepek részmotívumai önállósulhatnak. A *Játzóház*ba járó gyermekek esetében ez a folyamat, helyzetükből fakadóan, különösen jellemző volt.

Brocher (idézi: Csepeli 2001: 262) a csoportcélhoz való hozzájárulás jellege alapján konstruktív és destruktív szerepeket állapított meg a csoport interakciós és kommunikációs mintázatában. A konstruktív–destruktív szerepek a csoportcélok elérésében sokszor hasznosak a demokratikusan működő csoportok esetében, ugyanakkor nem várt „mellékhatások” is felszínre kerülhetnek (Brocher 1975, Csepeli 2001: 262).

A csoportok konstruktív spontán tevékenységi szerepei a következők lehetnek: 1. *Kezdeményező*: változtat, újításokat vezet be, variációk után néz. 2. *Véleménynyilvánító*: megtöri a csendet, beleszól, vitatkozik, véleménye mellett kitart. Fontos kommunikációs szerep. 3. *Kérdező*: információra éhes, mindig minden részlettel kapcsolatosan, okkal vagy ok nélkül felvilágosítást követel. 4. *Informátor*: szerencsére a csoportok kitermelik a kérdező méltó

párját, aki készséggel kielégíti az információs igényeket. 5. *Szabályalkotó*: igen fontos konstruktív szerep, hiszen a szabályok, normák, értékek lényegi csoportdimenziót képeznek, és sokszor kimondásuk nélkül nem hatnak. 6. *Általánosító*: igazi csoporthoz kötött szerep, betöltője azt a feladatot vállalta magára, hogy összefoglaljon, tisztázzon bizonyos kérdéseket a csoport előtt (sokszor az informátorra bízva a terjesztést). 7. *Engedelmeskedő*: passzív, de fontos szerep.

A destruktív tevékenységi szerepek: 1. *Akadékoskodó*: többnyire a véleménynyilvánító szerepének eltorzítója, túlzásba vivője. 2. *Vetélkedő*: az engedelmeskedő túlbuzgalmában vetélkedővé válhat, de a csoportban elfoglalt helyzetével elégedetlen csoporttag szerepe is lehet. 3. *Mindentudó*: az általánosító szerepének túltengéses változata. 4. *Hírharang*: nemcsak informál, hanem dezinformál is. (Csepeli 2001: 262)

A konstruktív és destruktív szerepek egymás komplementer szerepei, és a diszfunkcionális szerep rejtett módon segíti a csoport működését. Sokszor a kívülről, vagy alaposabb elemzés nélkül destruktívnak tűnő szerepek és azokat viselő csoporttagok „mélyebbre ásnak”, s végül ők lesznek a csoportot szilárdító, összekovácsoló konstruktív szereplők (Mérei 1971, Csepeli 2001).

5.5. Szabályok és normák

Kisgyermekkorunktól kezdve különböző csoportokban tevékenykedünk, ezek a csoportok változó mértékben hatnak ez egyénre, de az egyénnek ismernie kell a csoport működését, szabályait, és rendelkeznie kell a képességekkel, hogy meg tudja felelni ezeknek a feltételeknek (Ranschburg 1984). A társadalom normái szabályokat, viselkedési elvárásokat jelentenek, amelyekhez a többség alkalmazkodik, azokat elfogadja. A norma lényege Rudas (2001) szerint, hogy nem az egyénre vonatkozik (ezt szerepelvárásnak definiálja), hanem az egész

csoportra vagy legalábbis annak egy részére irányuló elvárás, szabály. Adott csoportra jellemző normákat a csoporttagok a vezetőkkel közösen alakítják ki. Mint korábban is utaltam rá, gyermekcsoportok esetében a vezetők szerepe e téren erőteljesebb.

Az elsődleges és másodlagos szocializációs színterek (a család és az oktatási intézmények) mellett a kisiskolás, illetve kamasz korosztály számára különösen fontos szocializációs közeg a kortárs csoport. A gyermekek ekkor szabadidejük nagy részét kortárs közösségekben, csoportosulásokban töltik. Bár több csoporthoz tartoznak, általában egyet tartanak igazán fontosnak, ennek szabályait, értékeit akkor is érvényesnek fogadják el, amikor nem tartózkodnak a csoportban, az vonatkoztatási csoportként funkcionál számukra (Ranschburg 1984). Hátrányos helyzetű⁸ gyermekek számára, akik az iskolai normákat és szabályokat kevésbé tudják elfogadni, ezek a kortárs csoportkapcsolatok különösen nagy jelentőséggel bírnak. Gyakran olyan csoportokban szereznek elismerést, amelyek az iskolai értékekkel ellentétes, deviáns értékeket és magatartást jutalmaznak. Ezek az informális csoportok meghatározóak lesznek számukra a jövőjük tekintetében (Ranschburg 1984).

A *Játsszóház* esetében fontos cél volt, hogy olyan gyermekek kerüljenek a fókuszba, akik életében a szabályokhoz, normákhoz való alkalmazkodás nem vagy kevésbé volt jelen, így számukra a csoport szabálykövető, mintaadó funkciója fontos és jelentőségteljes lehet. A csoportnak kezdetektől célja volt a szabályok és normák tekintetében orientáló, mintaadó funkciója; illetve, hogy a csoportban tanultak beépüljenek

⁸ A „hátrányos helyzet” fogalma a rendszerváltás után rugalmas fogalom volt. Liskó (1997) szerint a társadalmi különbségek oktatásbeli megnyilvánulásakor más-más évtizedekben mást jelentett a hátrányos helyzet. Liskó értelmezésében a szülők iskolázottsága, a család egzisztenciája, a család stabilitása, az eltartottak száma, a szülők devianciája és a kisebbségi helyzet határozza meg a hátrányos helyzetet (Liskó 1997). Papp (1997) szerint a „halmozottan hátrányos helyzet” még szerencsésebb fogalom, amelynek kritériumai a következők: alacsony jövedelem; rosszul felszerelt, egészségtelen, szűkös lakáskörülmények; a szülők alacsony iskolai végzettsége; a deviáns mikrokörnyezet szocializációs ártalmai; a család instabilitása, a szülők rossz egészségügyi/mentális állapota.

a gyermekek életébe, s ez más társas közegben segítse beilleszkedésüket. Az ilyen helyzetű gyermekeknek van a legnagyobb szükségük olyan csoportokra, ahol vonzó programokon keresztül társadalmilag elfogadott normákat és szabályokat közvetítenek számukra, melyek nem elentétesek az iskolai szocializációval (Köhler et al. 1999).

5.5.1. Normaelsajátítás a csoportban

A normák hitek és elvárások arra vonatkozóan, hogy mit tekinthetünk megfelelő és elfogadható cselekvési módnak egy társas helyzetben, azaz egy csoportban. Vonatkozhatnak egyes tagok viselkedésére és a csoportban elfogadott általános viselkedésmintára egyaránt. A normák a csoportban értékelt, kedvelt és elfogadott viselkedésekből származnak. A normák stabilizálják és szabályozzák a csoportbeli viselkedést. Azáltal, hogy egyértelműen megszabják, hogy mi a helyes és elfogadható viselkedés, növelik a tagok biztonságérzetét és kiszámíthatóvá teszik viselkedésüket. A normák segítik a csoporttagokat abban, hogy céljaik elérése érdekében koordinálják tevékenységüket. (Toseland et al. 1997: 115–116)

A csoportnormákhoz való alkalmazkodásban négy viszonyulást állapít meg Rudas: (1) a csoportnormákhoz való igazodást; (2) a csoportnormák megváltoztatását; (3) a deviáns pozíció felvételét és megtartását a normákkal szemben; illetve (4) a csoport elhagyását (Rudas 2001: 43). Egy jól működő csoport esetében létezik egy közösen kialakított szabály- és normarendszer, amelynek létrejöttében és elfogadtatásában a csoportvezetőknek fontos szerepük van. A csoportnormák és szabályok annyiban töltenek be a csoporttagok életében változást hozó funkciót, amennyiben ők elfogadják, magukévá teszik azokat. A csoportvezetőknek a tagokkal együtt kell megalkotni a csoportot jellemző normákat és szabályokat, hiszen a közösen alkotott szabályok könnyebben elfogadhatóak és betarthatóak.

A *Játsszóház*ba járó gyermekeknél a hozott és a csoport céljával kitűzött, elsajátítandó normák közötti távolság folyamatosan problémákat okozott a csoport életében. E távolság csökkentése, a normatív különbségeken való dolgozás volt a csoport egyik nagy kihívása az évek alatt. A *Játsszóház* esetében fontos volt, hogy ne legyen túlszabályozva a csoport működése. A csoporttagok kiválasztásánál a már leírt módon az egyes foglalkozások nyitottan működtek, azaz szabad ki- és bejárás volt jellemző (kivéve, ha ennek valamilyen formai/külső ok gátat szabott). Az évek alatt több helyszínen fordult meg a *Játsszóház* – értelemszerűen az egyes helyiségek adottságainak megfelelően kellett újra és újra megalkotni az odakapcsolódó csoportszabályokat. Egy-egy foglalkozás során nem kellett az adott programon részt venni, de általános szabály volt, hogy az aktuális foglalkozást zavarni nem lehet, illetve ha valaki el akart menni, bármikor megtehetette, de ki-bejönni nem lehetett a heti foglalkozás alatt. Szabad volt tehát késni, szabad volt elmenni, de Kohn bácsit játszani nem lehetett, az nagyon zavarta volna a foglalkozások, játékok lebonyolítását.

A normaelsajátítás feladata, a csoportba való beilleszkedés nem ment mindig zökkenőmentesen. Az évek alatt a különböző csoportvezetők eltérő mértékben élték meg annak a dilemmának a súlyát, hogy az egyes gyermekek egyéni érdekei, speciális szükségletei – amelyek okán a csoport számukra terápiás jelentőséggel bírt – hogyan illeszthetők össze a csoport egészének a működésével. Többnyire nehezen eldönthető, és részben a csoportvezetők felelősségét érinti, részben a csoport teherbírásától függ, mennyit és kit bír el egy csoport. Nem sok olyan helyzet adódott az *Játsszóház* működése során, amikor ez a feszültség kiéleződött. A *Játsszóház* csoportot vezetőik végig igyekeztek olyan megoldásokat találni, amelyekben sem az egyéni, sem a csoportérdekek nem sérülnek, de ez nem mindig volt lehetséges (Köhler et al. 1999).

Tamás a családsegítő közvetítésével került a csoportba, kilenc éves kislány, autisztikus viselkedési módokat lehetett nála megfigyelni, de gyógypedagógiai, illetve orvosi kivizsgálások nem tudták pontosan diagnosztizálni a problémáját. Értelmi színvonala korá-

nak megfelelő volt, de kommunikációja korlátozott: speciális jelrendszerrel fejezte ki magát. A kívülállók számára Tamás belső világa ismeretlen maradt, szociabilitása kismértékű volt. Tamást édesanyja kiskorától fogva egyedül nevelte, a tágabb család kizárásával, „betegségére” hivatkozva közösségbe nem járatta, teljesen szimbiotikus függőségben éltek otthon. A családgondozóval konzultálva a cél az volt, hogy a csoport lehessen az a közeg, ahol teret kapnak az egymástól való elszakadásra, Tamás önálló életének első állomásaként.

A csoport megfelelőnek bizonyult arra, hogy biztosítsa ezt a védő, biztonságos közeget Tamás számára. Tamás végre megtapasztalhatta az otthoni zárt és kiszámítható világon kívüli valóságot, megtanult kommunikálni a csoporttagokkal. Nem lehetett tudni az elején, milyen reakció várható az anyától, ha a csoportba integrálódás sikeres lesz, és Tamás elindul az önállóság útján. A csoportba való bekerülés nagy teherként zúdult a csoport nyakába, hiszen egy kudarcos első találkozás akár további falakat is emelhetett volna Tamás és a világ közé. Úgy ítélték meg a csoport akkori vezetői, hogy a csoport elég érett arra, hogy egy problémásabb, a megszokottól eltérő taggal bővüljön a csoport. Tamás esetében nem lehetett előre látni, hogy az ő különleges problémája és a csoport elfogadási intervalluma közötti szakadék túl nagy.

Tamás a csoport segítségére támaszkodva, a csoporton keresztül olyan élményekhez jutott, amely egyéni problémáinak megoldásában segített neki, a többi csoporttag számára Tamás jelenléte viszont nagyon megterhelő volt. Nem értették, miért megengedhető, hogy Tamás minden csoportszabályt felrúgjon, akadályozza vagy szétverje játékaikat és foglalkozásaikat. Ezenfelül nehezményezték, hogy a vezetők egyikét teljes mértékben lefoglalta Tamás, így a többiekre még kevesebb idő, figyelem és gondoskodás jutott. Hamar kiderült, hogy olyan nehéz feladatot kapott a csoport, amire nem volt felkészülve, amivel nem bírt el. A csoport-

vezetők között a nyári szünet alatt hosszabb dilemmázás után végül az a döntés született, hogy Tamást el kell a csoportnak engednie. A gyakorlatban azonban ennek nem kellett megtörténnie, mert Tamás szeptembertől nem jött többet a foglalkozásokra. (Köhler et al. 1999: 40)

5.6. Csoportvezetés

A csoportvezető feladata a csoport létrehozása és fenntartása, a csoportkultúra kialakítása. Fontos, hogy a csoportot vezető szakemberek átlássák a csoport működését, tisztában legyenek szerepükkel, minthaadó funkciójukkal. Erőteljes hatással vannak a csoportkultúrára, a csoport közösen megalkotott szabályaira. Feladatuk felismerni a csoportban kialakuló deviáns szerepeket, indulatáttételeket; fontos, hogy a vezetők képesek legyen minden csoporttagot motiválni, a csoportban a dominanciahelyzeteket kezelni, a domináns tagokat visszaszorítani, ha szükséges; és a visszahúzódókat támogatni, facilitálni (Rudas 2001). A vezetői intervenciók lehetnek: tájékoztatás, instruálás, utasítás, gyakoroltatás, tanácsadás, biztatás, megerősítés és pozitív visszacsatolás, leállítás, megszakítás (Pataki 2010). Fontos, hogy a csoportvezetők tudják és használják a rendelkezésükre álló eszközöket, megfelelő módon irányítsák a csoport működését. Különösen igaz ez olyan csoportokra, mint a *Játzóház*, ahol a résztvevők speciális jellemzői miatt direkt és indirekt intervenciók nélkül a csoport nem képes a kitűzött csoportcélokat elérni.

5.6.1. A vezetők szerepmegosztásai

Már a *Játzóház* megalakulásakor egyértelművé vált, hogy egyedül nem vihető egy ilyen jellegű gyermekcsoport, így kezdetben kettős, majd többes vezetésűvé vált. A kézműves foglalkozások lebonyolítása, a csoportfolyamatok figyelemmel kísérése, a szabályok betart(at)ása és a foglalkozások előkészítése mind más és más szerepet igényelt.

Egy-egy foglalkozás alatt is párhuzamosan több szerepben, több vezetői feladattal kellett megküzdeniük a csoport vezetőinek, így többes vezetés nélkül a feladatok kivitelezése – a megfelelő, biztonságos légkör megteremtése és a csoportszabályok betartása mellett – nem tudott volna megvalósulni. A csoportvezetők bizonyos tevékenységeket és azokhoz kapcsolódó szerepeket felváltva vittek, más szerepeket viszont stabilan egy-egy ember töltött be az évek során. A gyermekek speciális helyzetéből fakadóan néha még kettős vagy hármas vezetéssel is kihívást jelentett a vezetői feladatok ellátása, a felmerülő konfliktusok megoldása. A többes vezetésből következett, hogy az egyes csoportvezetők személyes habitusa, megoldási módszerei eltértek egymástól; más-más, de egymást kiegészítő vezetői stílussal rendelkeztek, direkt és nem direkt eszközöket alkalmaztak. Ehhez igazodva a gyermekek megtapasztaltak egy nem tekintélyvel működő, többes vezetést, ahol a feladatok és a szerepek nem voltak kőbe vésvé: az egyes foglalkozások koordinátorai, a tábor vezetői és a pozíciók is demokratikusan cserélődtek. A vezetői minták jelentősen eltértek akár az otthoni, akár az iskolai légkörtől.

A gyermekek ritkán fogalmazták meg konkrét problémáikat, játékaik és alkotásaik útján fejezték ki az őket feszítő nehézségeket. Ahhoz, hogy a vezetők megértsék ezeket a jelzéseket, aktív részesei kellett, hogy legyenek a játékoknak, illetve az alkotási folyamatoknak.

Eltérő mértékben, de jellemző volt a *Játszóház*at évekig vezetőkre, hogy a csoportfolyamatok, játékok aktív szereplőjeként megmutatták magukat: erősségeiket, gyengeségeiket, sikereiket és kudarcaikat. A frontális módszerekkel szemben a *Játszóház*ban ők is résztvevőként voltak jelen. A vezetők határai e mellett a nyíltság mellett sem kérdőjeleződtek meg. Rudas (2001) szerint a vezetők transzparens magatartása a csoportban kialakuló indulatáttételek feloldásának kulcsa. A vezetőkben óhatatlanul kialakuló viszont-indulatáttételek nem „vakfoltok”, hanem a csoportvezető professzionális szakmai tudásának részét kell képezniük – a vezető így képes ráhangolódni a csoport tudattalan szükségleteire, képes észrevenni azokat (Rudas 2001). A csoport életében az egyik legfontosabb vezetői attitűd a következetesség volt. A biztonságos légkörre, egyértelmű szabályokra és

határookra ezeknek a gyermekeknek óriási szükségük volt. Életük kiszámíthatatlanságában, zavarosságában a csoportállandóság fontos és biztos pontot jelentett. Ehhez elengedhetetlennek bizonyult a vezetők következetessége az alapvető szabályok és keretek tekintetében (Köhler et al. 1999).

A *Játszóház*ba járó gyermekek számára a vezetők fontos referenciaszemélynek számítottak: azonosulási felületet kínáltak a gyermekek számára, ezen keresztül a csoporttagok alapvető normákat, értékeket sajátítottak el. Így a csoportvezetőkre komoly felelősség hárult azzal kapcsolatban, milyen mintákat adnak át. Saját erősségeik és gyengeségeik megmutatása egyaránt fontossá vált. Nagy kihívást jelentett a vezetők számára, hogy viselkedésük, vezetési módszereik következetesek és hitelesek legyenek, mert a mintaadás tekintetében ezek a legfontosabb szempontok.

A hitelesség alapfeltétele az elfogadás, az empátia és a végzett tevékenységekhez kapcsolódó belsőleges viszony. A gyermekek bevonódását, érdeklődését legjobban azzal lehetett kivívni, ha a vezetők nagyfokú érdeklődését látták. Az önfeledten játszó felnőtt ismeretlen volt a gyermekek számára, elsőre talán furcsa is volt nekik, de a viccelődés, a közös játék segítette őket, hogy elfogadják ennek a másságát, a vezetők megszokottól való eltérését. (Köhler et al. 1999: 79)

A többes csoportvezetés előnye a hatékonyabb figyelemmegosztás, az egyénekre való koncentráltabb figyelem lehetősége; konfliktusok esetén a vezetők segítik egymást, több pilléren áll a csoport. Az összeszokott vezetőpárosok kiegyensúlyozott együttműködése egyúttal jó mintaadás is. Az évek alatt előfordult, hogy a vezetők nem értettek valamiben egyet, de tudtak együtt dolgozni, megbeszélni a vitás kérdéseket. Ez mintát kínált a gyermekek számára, a felnőttek konfliktuskezelésére és az egymásra való odafigyelésre, kooperációra (Köhler et al. 1999).

Hátránya lehet, ha a vezetők egymásra hárítanak felelősséget, ha kijátszhatók egymás ellen, ezzel a csoporttagok manipulációs törek-

véseinek teret engednek. Ugyanakkor a *Játszóház* fennállása során a többes vezetés előnyei mindig sokkal erőteljesebben jellemezték a csoport működését az esetleges hátrányoknál.

A csoportfolytonosság megőrzése alapköve volt a *Játszóház* működésének. A vezetők az évek alatt cserélődtek, némelyek csak a táborokban csatlakoztak a csoporthoz, sok éven keresztül. Volt olyan vezető, aki évekig hetente dolgozott a csoporttal, később csak a táborokban vett részt; volt, aki fordítva. Lényeg, hogy a *Játszóház* körül egy olyan segítői–vezetői bázis állt fenn az évek alatt, amely hosszú időre – gyakorlatilag a csoport teljes működési idejére – biztosította ezt a nagyon erős megtartó, biztonságot adó erőt.

5.6.2. Vezetői stílusok

Lewin tanítványaival három fő vezetési stílust állapított meg: a tekintélyelvű, a demokratikus és a „laissez faire” vezetési stílust. A *demokratikus* vezetési stílusra jellemző, hogy a csoport közösen hoz döntéseket, a vezető csak kezdeményez, és kezdeményezéséhez támogatókat szerez, a csoportcélok világosak, és közös akaraton, döntésen alapulnak. A csoport tagjai szabadon választják meg, hogy az egyes feladatokon kikkel akarnak dolgozni, és a munkát a csoport osztja fel. A vezető dicséretei és bírálatai „objektivitásra” törekednek, figyelembe véve a csoport véleményét is (Lewin 1969, Csepeli 2001). A *Játszóház* esetében alapvetően demokratikus vezetési stílust alkalmaztak a csoportvezetők, ugyanakkor bizonyos helyzetekben, bizonyos szabályok meghozatalában nem lehetett és nem is volt cél demokratikus elvek mentén, közösen hozni döntéseket. Így egy-egy helyzetben autokratikus vezetési elemeket is érvényesítettek a csoportvezetők, döntésük okát ismertetve, átbeszélve a gyermekekkel.

Egy csoportvezető esetében különösen fontos, hogy spontán, válaszreakció, természetes és közvetlen legyen. Fontos, hogy ki tudjon alakítani bizalmas viszonyt a csoporttagokkal, olyan légkört tudjon teremteni, ahol a csoporttagok biztonságban érzik magukat. A csoporttagok számára érthetően és egyértelműen kell kommunikálnia.

Az önazonosság, az egyértelmű határok, a reális személyként való jelenlét a csoportban elengedhetetlen. Rudas (2001) kiemeli a humorérzékenységet is mint hasznos vezetői készséget, illetve az esendőséget. Mindenki, így egy csoportvezető is hibázhat. Képesnek kell lennie háttérbe húzódnival, ha a csoportfolyamatok úgy kívánják, és képesnek kell lennie magához ragadni az irányítást, ha szükséges. Nagyon sokat számít, hogy a csoportban kialakuló érzelmeket, indulatokat jól tudja kezelni (Rudas 2001). Rogers (2003) szerint a csoport elfogadása, a csoporttal való haladás különösen fontos, a vezető nem erőltetheti a csoportra saját tempóját. A csoporttal kell haladni, ha elakadás van a csoportban, meg kell állni és várni, nem lehet erőltetni a haladást. A „légkörteremtés” is kiemelt feladatnak tekintik Rogers, a csoportvezető felelős a csoportban kialakuló hangulatért, a bizalmas, elfogadó légkör kialakulásáért. A csoporttagok kölcsönösen elfogadó attitűdje nélkül nem tud működni egy csoport, ennek biztosítása is a vezető feladata. Az érzések egyértelmű közlése, az empátiás viselkedés szintén alapvető a rogersi személyközpontú módszerben. A konfrontáció és a megfelelő módon kommunikált visszajelzések elkerülhetetlenek egy csoport életében. A rogersi iskolában a vezetők megosztják problémáikat a csoporttal – az eltitkolás megzavarná azt a bizalmi, empátiás légkört, amely a csoport működésének alapfeltétele. A rogersi iskolára jellemző, hogy a csoportalkalmak előre tervezettség és utólagos értelmezés nélküliek, hiszen Rogers az átélésre helyezi a hangsúlyt.

5.7. A játék szerepe a csoportban

A gyermekek gyakran érzik életüket kaotikusnak, érthetetlennek, szorongatósnak, és ezért különösen rá vannak szorulva arra, hogy megértsék, mi a feladatuk, helyük ebben a bonyolult világban. Segíteni kell őket ebben a folyamatban, segíteni kell eligazodni érzelmeikben, segíteni kell rendbe tenni lelküket, olyan készségeket kialakítani, amikre támaszkodhatnak majd életük során. A mesék világa ebben segíti őket. A mese nemcsak szórakozást nyújt, hanem fejleszti a gyermekek önismeretét, elősegíti belső fejlődésüket (Bettelheim 1975,

2000). A mesék, játékok szerkezeti hasonlóságai, a rendszeresen ismétlődő motívumok, fordulatok, szereplők támogatják a gyermekeket érzelmi labilitásuk csökkentésében; a folyamatosság és a biztonság érzetével töltik el a gyermekeket (Mérei et al. 1970, 2006).

A mesékkel és/vagy játékokkal végzett terápia azon a felismerésen alapul, hogy nincs olyan élethelyzet, amelynek ne lenne mesebeli párja. A meséken, játékokon keresztül a gyermekek átélhetik, eljátszhatják azokat az élethelyzeteket, amelyekben élnek (Boldizsár 2010). A mesék segítenek megtalálni a megoldáshoz, változáshoz szükséges erőt. A gyermekek által választott szereplők nem véletlenek: a *Játszóház*ba rendre olyan történeteket, játékokat, meséket hoztak be a csoporttagok, amikkel épp küzdöttek. „A mesékben benne van annak a lehetősége, hogy mindazt, ami a világban rosszul működik, meg lehet változtatni” (Boldizsár 2010: 22).

A *Játszóház* név a kezdetektől a csoport elnevezése volt. Az induláskor a csoportban rejlő játszási lehetőséget volt hivatva jelképezni. Az évek alatt több próbálkozás volt ennél személyesebb, a csoportra jellemzőbb név választására, de az elnevezés „ráégett” a csoportra, e szó köré épült a csoportidentitás, és nem engedte a névváltoztatást.

A játék személyiségben betöltött szerepe vitathatatlan. A játék gyógyító és kompenzáló szerepe volt a csoport működése során a meghatározó. A vezetett játékok segítségével a gyermekek ki tudták játszani a bennük rejlő szorongásokat, nehézségeket, örömeket és bánatokat. Egy-egy múltbeli esemény, konfliktus, trauma újrajátszása oldja a feszültséget, újrakeretezi a problémát, távolabb helyezi, csökkenti az azzal járó fájdalmat. Azaz: a játékvilág nem öncélú, célja a környezetében tapasztaltak meg- és feldolgozása (Köhler et al. 1999).

A csoportos játékok – terápiás hatásuk mellett – a közös élményszerzés lehetőségét is rejtik. A *Játszóház*ra a különböző játéktípusok használata volt jellemző. Bemelegítő játékok, illetve levezető játékok a csoport kezdetét és végét jelezték, a találkozás örömét és a lezárást segítették. Az otthon gyakran parentifikált helyzetben lévő gyermekek számára ezek a játékok segítettek megérkezni mindennapi szerepükből a gyermekvilágba. Különböző strukturális játékokkal a szabályok betartása, a többiekkel való együttműködés szükségessége tudatosult,

a kölcsönösség élményét tanulták a gyermekek – így ezek szocializációs hatása jelentős volt. Gyakran maguk a gyermekek kérték: újra- és újrajátssza a játékokat, a rutin nyújtotta magabiztosság, az ismétlés adta öröm segítette e tudások beépülését. Az ismert játékok átalakultak hagyománnyá, a csoportidentitás fontos részévé váltak, pl. a számháború tábor. A csoportfoglalkozásokon a szerepjátékok gyakorisága és funkciója nagyon meghatározó volt. A közös mesék kitálálása és eljátszása a gyermekpszichodráma pedagógiai/módszertani eszköztárát használva jelent meg ebben a csoportban. Nem klasszikus gyermekdráma-csoportról beszélünk ugyan, de sok dramaturgiai elemet alkalmaztak a *Játszóház* vezetők. A gyermekek számától függően egy vagy több kiscsoportban zajlottak a foglalkozások, így mindenki megtalálta a számára biztonságos szerepet, amivé válni szeretett volna. Ezeken a foglalkozásokon csakúgy, mint a csoport egészének működésében nem egyes egyénekekkel, hanem csoporttal dolgoztak a vezetők, ennek hatása adott az egyes gyermekeknek segítséget, kapaszkodót (Köhler et al. 1999).

A felgyülemlett feszültségek, a kis lakások zsúfoltsága és az iskolai fegyelem miatt gyakran volt szükség a szabadtérre és mozgásra a játszóházas gyermekek életében. Az energiák levezetése, a feszültségek kitombolása rendkívül fontos volt. A játszóházas gyermekek egy részét a szülei a délutánokon, hétvégéken elengedték, szabadon bókláshattak az utcákon, a játszótereken. A *Játszóház* kültéri programjai arra a szükségletre reagáltak, hogy a gyermekek az így kapott szabadságot nem tudták jól kihasználni. A túlkontrolláló szülők esetén pedig a szabadidejében túlságosan lekötött és behatárolt gyermekek számára laza keretet adtak ezek a programok. A két véglet, a kontrollálatlanul szabad, illetve a szigorú szabályokkal, feladatokkal túlterhelt gyermekek között számos helyzetben ez a két hatás egymás mellett, váltakozva jelent meg, ezeknél a gyermekeknél különösen nagy jelentőséggel bírt a szabad levegőn való, korlátok nélküli mozgás öröme. (Köhler et al. 1999: 93)

A szocializációs csoportok abban segítenek a tagoknak, hogy megtanuljanak bizonyos társas készségeket, a társadalom által elfogadott viselkedési mintákat, és a közösségben elvárt módon viselkedjenek. Jellemző a tevékenységen keresztüli tanulás, hiszen a programok által fejlődik a tagok interperszonális képessége. (Toseland et al. 1997: 73).

A rekreáció lehet cél és eszköz is, a *Játszóház* esetében a kettő egyszerre jelent meg.

A *Játszóház*ba járó gyermekeket az évek alatt több külső programra, foglalkozásra vitték el az aktuális csoportvezetők: múzeumba, moziba, színházba. Ezek az utazások midig nagy kihívást jelentettek a csoportnak. Az elvárt viselkedés elsajátítása általában nem vagy nehezen ment, így megterhelték a csoportvezetőket, akik mégis éltek ezzel a lehetőséggel, mert a gyermekek számára a kirándulások olyan szocializációs lehetőséget, közvetett tanulási helyzeteket biztosítottak, amelyek segítették a gyermekek beilleszkedését. Fontos szempont volt, hogy azok a gyermekek is eljussanak a kulturális/külső programokra, megtapasztalják ezeket az élményeket, megtanuljanak viselkedni hasonló helyzetekben és részesüljenek bennük – még ha nem elfogadható viselkedésük esetleg rosszállást vált is ki többiekből – és megértsék, hogyan lehet és kell minderre reagálni vezetői minták alapján, akik iskolai programokon nem vagy alig vettek részt.

Annak ellenére, hogy sok kellemetlen, nehéz helyzetben volt része a csoportnak, melyek ellenállást, neheztelést váltottak ki a gyermekekből és a környezetből, hosszú távon volt értelme és haszna ezeknek a próbálkozásoknak. A különböző közlekedési eszközök megismerése és felfedezése is ide tartozó folyamat volt. A csoport életében a kimozdulások jelentőségét az élmények együttes megtapasztalásán túl a tagok közötti kohézió erősödése nyújtotta. Az együtt töltött sok egymásrautaltság, a közös cél elérése vagy a sikertelenség közös átélése (pl. nem jutottunk fel a hegytetőre) a csoportot tovább erősítette, és a csoporttagokat még erősebb szálakkal fűzte egymáshoz. (Köhler et al. 1999: 103)

A gyermekek számára a rajzolás folyamata többféle élményt kapcsol össze, úgymint: új eszközök kipróbálása, személyes érzelmek kifejezése, kreativitás gyakorlása. A gyermekeknek az alkotáshoz három fő forrás áll rendelkezésére: az emlékezetük, a képzeletük és az őket körülvevő valóság. A gyermekek alkotói tevékenységét a szociokulturális hatások erőteljesen befolyásolják (Malchiodi 2003).

A kezdetektől fontos és hangsúlyos elemei voltak a *Játszóház* heti és tábori életének a különböző kézműves foglalkozások. A rajzolás, festés, gyurmázás mellett a gyöngyfüzés, a bórdíszműves foglalkozások, a bábkészítés és az agyagozás olyan technikák és anyagok megismerésével járt, amikkel máshol a gyermekek nem találkozhattak. A kézműves foglalkozások, a játékokhoz hasonlóan, különösen alkalmasak a belső tartalmak, feszültségek, érzelmek és indulatok kifejezésére.

A különböző kézműves technikák nonverbális úton adnak lehetőséget – a játékokhoz hasonlóan – a gyermekekben rejlő érzelmek kifejezésére. Közvetlenül, átgondolás szüksége nélkül, cselekvéses formában élhető át az az emocionális állapot, amelynek verbális megfogalmazására nem képesek a gyermekek. Az ábrázolás lehetővé teszi számukra a feszültség tudattalan megjelenítését és levezetését, a konfliktusok feldolgozását. A csoportba járó, érzelmileg túlterhelt gyermekek esetében a kézműves technikák alkalmazása révén kapott élményeknek a kivetítő és elaborációs funkciója különösen fontos. (Köhler et al. 1999: 104)

A játékkerápia tapasztalatai szerint a gyermekek élményfeldolgozásában működő pozitív értékű elhárító mechanizmus az *elaboráció*. A rajzolást elaborációs értelmezésében ugyanúgy produktív formának tekintjük, mint a játékot (Gerő 1995). A 9–12 életév Mérei és munkatársai (1970) szerint a leginkább aktív szakasza elaborációs szempontból a gyermekkor. Ebben a fejlődési szakaszban a gyermekek folyamatosan megélik az érzelmeiket, és különösen nagy igényük van ezeknek az érzelmeknek a kimunkálására valamilyen kézműves tevékenység vagy játék formájában (Mérei et al. 1970, 2006). A képi

gondolkodás, a grafikus leképezés a megismerési funkción túl projekciós szelepként is működik, amely könnyítheti a személyiség zavartságát azáltal, hogy a problémát szimbólumok közvetítésével jeleníti meg a gyermek (Erdei 1995).

A rajzolás elaborációs funkciójának a témát és a kifejezőmódot szabadon kezelő, az élményekre és az érzelmekre koncentráló munkastílus felel meg, ezért a témaválasztások esetén kötetlen, tág döntési helyzeteket kell kialakítani, ahogyan pl. a *Játszóház* foglalkozásain is történt.

Az elaboráció lényege, hogy a gyermeket feszítő, megoldásra váró helyzetekben a tárgy megjelenítése segíti az érzelmi viszonyulást, feldolgozást. A rajzok sokszor jelentettek a vezetők számára útmutatást a gyermeket körülvevő valóságról, problémákról. A gyermekeket a csoporthoz való kapcsolódásuk után a rajzaikon, munkáikon keresztül ismerték meg a vezetők. (Köhler et al. 1999: 105)

A bonyolultabb és behatároltabb feladatok (agyagozás, gipszöntés, bőrdíszműveskedés) az együttműködés, a koncentráció, a figyelem és fegyelem képességek javulását hozták. Sok türelmet, megértést, összedolgozást igényeltek ezek a tevékenységek és gyakorlatok, így szocializációs szempontból nagy jelentőséggel bírtak. Különleges technikákat és eszközöket ismerhettek meg a gyerekek/résztevők, kézzelfogható eredménnyel, amit magukkal vihetek, elajándékozhatnak. A közös alkotási folyamatot kötetlen beszélgetés kísérte, a részvétel sosem volt kötelező, a vezetők feladata volt a résztvevőket bevonni, bekapcsolódásra ösztönözni. Beindító, motiváló és az alkotási folyamatot fenntartó szerep ez, nagy empátiával és odafordulással. Az iskolai kudarcok miatt sokan nehezen kezdték el kipróbálni a felkínált technikákat, nem kevés biztatás, idő kellett a gyermekeknek, hogy feloldódjanak, és alkotni merjenek.

A beépült kisebbség-érzés, az alacsony önértékelés leküzdése, a védekezési mechanizmusaik oldása mind a vezetőkre

hárult. Így ezeknek a foglalkozásoknak énkép-korrigáló szerepe is volt, de ez csak akkor lehet sikeres, ha a kisebbrendűségükben bent ragadt gyermekek számára lehetőséget teremt saját maguknak az alkotáson keresztül történő újjáformálására. Ha az alkotás sikeres lesz, és azt örömmel fogadják, akkor maga az alkotó is sikeresnek érezheti magát. A többszöri kellemes élmény pedig magát az alkotást is vonzóvá varázsolja, megteremtve a sikeresség érzését. Az események kedvezőtlen kimenetelének hiedelme ennek ellenére csak lassan kérdőjeleződik meg a gyermekekben. Egy védett környezetben a megtapasztalt pozitív élmény hatásainak kellene szemben állnia a mindennapokban átélt negatív tapasztalatokkal. Az évek alatt a különböző technikák többszöri ismétlése ezt a cél szolgálta. (Köhler et al. 1999: 108)

1997-től a nyári táborok a *Játszóház* csoport egész éves működésének lezárását, keretét adták, így különösen fontos és kiemelt eseménynek számítottak a csoport életében. A hetente megjelenő csoportdinamikai folyamatok a táborban együtt töltött időszak alatt még intenzívebben jellemezték a csoport működését. A legtöbb gyermek számára a nyári szünet során ez az egy hét jelentette a nyaralást, a táborban szerzett élményekre egész évben vissza-visszautaltak, ezekből az élményekből merítették és töltekeztek év közben. A táborok jelentőségét az is bizonyította, hogy a tanév vége felé a kevésbé aktív csoporttagok is előkerültek, hogy a táborból még véletlenül se maradjanak ki. A táborokkal kapcsolatos tudnivalók lehetőséget teremtettek a csoportvezetőknek, hogy a szülőkkal találkozzanak a családsegítő szolgálatban. Az évkezdés a tábor után mindig a táborigi videók, fotók megtekintésével indult, erre az alkalomra sok szülő eljött – ha nem is az összes. A közös élmény örömforrás: a biztonság és együttesség érzését növeli (Mérei et al. 1970, 2006). Fontos volt az élmények átadása olyan gyermekeknek, akik egyénileg, illetve családdal a nyári szünetben sehová nem jutnak el, otthon töltik a nyarat, utcán, parkokban, játszótéren csellengve. A táborok a heti foglalkozások nyitó-záró keretét biztosították, az évközbeni normák és keretek további erősítését, a csoportfolyamatok elmélyítését célozták.

Ismeretlen és újszerű élmények szerzése is cél volt: horgászat, kirándulás, étteremben étkezés, vármúzeum-látogatás, különböző közlekedési eszközök kipróbálása és a fő kedvenc, a strandolás. Ezekben a helyzetekben az adekvát, társadalmi normák szerint elvárt viselkedési formák megtanítása a táborok alatt még erőteljesebben jelent meg, mint a heti foglalkozásokon (Köhler et al. 1999).

A fejezet célja a szociális csoportmunkával, csoportokkal kapcsolatos elméletek bemutatása volt, egy konkrét csoport esetén keresztül. A csoportfolyamatok, a csoportokban megjelenő szerepek, normák, vezetési stílusok, a csoportdinamika, csoportfejlődés mind fontos elemei a szociális munka keretein belül működő csoportoknak. Gyermekcsoportok esetén a közös alkalmak, foglalkozások során használt játékok, feladatok, közös programok nyújtotta élmények mellett a közösség ereje, a csoportminta, a csoportban megtanulható értékek nélkülözhetetlen elemei a csoportmunkának.

6. A JÁTSZÓHÁZ TÖRTÉNETE, CÉLJAI, A RÉSZTVEVŐ SZAKEMBEREKKEL TÖRTÉNT FÓKUSZCSOPORTOS BESZÉLGETÉS ALAPJÁN

A fejezetben a csoportot vezető szakemberekkel készült egyéni, illetve csoportos interjúk alapján 10 év történései, célkitűzései, pozitív és negatív tanulságai kerülnek összefoglalásra. A tíz év alatt több szakaszra lehet bontani a *Játszóház* életét. A csoportba heti rendszerességgel járó gyermekek száma 20–25 között mozgott, 10 év alatt összesen több mint 50 gyermek járt rövidebb vagy hosszabb ideig a csoportba. A *Játszóház* finanszírozása a Családsegítő Szolgálat által, illetve pályázati forrásokból történt.

6.1. Első szakasz: Kialakulás (1995–1999)

A *Játszóház* 1995 őszén indult, a Családsegítő volt a *Játszóház* anyain intézménye, finanszírozója, s egyben a csoportvezetők munkáltatója is. 1991-ben a Családsegítő Szolgálat azzal a céllal alakult, hogy az ott élő lakosságot támogassa az egyéni és családi problémáik kezelésében, szociális, mentálhigiénés és terápiás szolgáltatásokkal. A családsegítő ebben az időszakban a Külső-Erzsébetvárosban működött, később egyesült a kerületi két családsegítő intézmény. A Családsegítő (ELTE „ESÉLY” Erzsébetvárosi Családsegítő és Közösségfejlesztő Szolgálat, Szociálpolitikai Gyakorlóintézet) megalakulása után, a Gyvt. hatására jött létre a gyermekjóléti szolgálat, amely az évek alatt több átalakuláson ment keresztül. Végül más szociális alapellátású intézményekkel együtt került összevonásra 2012-ben, és azóta ebben a formában működik, Bischitz Johanna Integrált Humán Szolgáltató Központ néven.

A *Játszóház* működésének időszakában a szociális ellátórendszer kialakulóban volt, nem létezett még egyesített nagy intézmény. A kezdetekben gyermekjóléti szolgálat sem működött a VII. kerületben.

A Családsegítőben az egyéni esetkezelés, segítségnyújtás mellett csoportos és közösségi ellátások is szerepeltek a családsegítő eszköz- és módszertani palettáján. Közvetlen (esetkezelés, krízisintervenció, jogi és pszichológiai tanácsadás) és közvetett (szociális közösségfejlesztés, önszorgító csoportok támogatása) szociális munka mellett csoportok működtetése és a családok anyagi támogatása szerepelt. A különböző csoportok jelenléte szervesen illeszkedett a Családsegítő Szolgálat működésébe, fontos célkitűzése volt az intézménynek a megelőzés, a prevenció.

Ezen kiindulásból szervesen következett, hogy a családsegítővel kapcsolatban álló családok és gyermekeik számára a családsegítő 1994-ben nyári tábort szervezett. A táborba gyermekeket vártak, de már itt megjelent az a mögöttes cél, hogy a gyermekeken keresztül a család egésze kapjon támogatást. „A tábor ötlete abból a felismerésből született, hogy a gyermekes családok támogatása – az adminisztratív ügyintézéseken és a családgondozáson túl – közvetlenebb módon, a szülői szerepek szociális helyzetből adódó hiányosságainak korrigálásával is történhet” (Köhler et al. 1999: 12). A táborba olyan gyermekek jutottak el, akik számára az iskolák által szervezett programok, illetve nyári táborok és családi nyaralások megfizethetetlenek voltak. Ezeknek a gyermekeknek az életében a nyár egy végtelen és egyhangú időszak volt, amikor (a mindennapokhoz hasonlóan) nem hagyták el a kerületet, de igazából a környezetüket sem. Alternatívák hiányában napjaikat az utcákon, játszótéren és a közeli parkban töltötték, felnőtt felügyelet nélkül. A gyermekek számára a tábor a nyár legtöbbit nyújtó eseményévé vált, ahol kiléphettek a megszokott, beszűkült környezetükből, addig nem ismert tevékenységeket próbálhattak ki, és megszabadulhattak egy időre az őket nyomasztó mindennapi nehézségek, konfliktusok terhétől. A Családsegítő munkatársaiban már az első tábor után felmerült az ötlet, hogy gyermekcsoportot hozzanak létre a táborban résztvevő gyermekek számára. A cél, hogy a nyár folyamán már kisebb közösséggé formálódott gyermekcsapatnak heti gyakoriságú találkozót szervezzenek, a Családsegítőben dolgozó szakemberek kapacitáshiánya miatt akkor még nem valósult meg. A következő évi nyári tábor még több gyermeket

vonzott. A programok különféle kreatív, kézműves, drámajátékot alkalmazó foglalkozásokkal bővültek. 1995 őszén újból elkezdődött egy heti rendszerességgel működő csoport elindításának megszervezése, ekkor már sikerrel.

„[N]em tudom, mikor volt az első tábor, ami olyan magától értetődő volt, hogy a családokkal és a zűrös gyerekekkel találkozunk, és kéne valami jó kis nyári tábor, az volt a felismerés a második tábornál, hogy nem jó, hogy ott akkor megszakad, és csak nyáron van valamiféle kapcsolat... További élményátadásra lenne szüksége a gyerekeknek, és hogy kellene valami a két tábor között is...” (Interjúrészlet – intézményvezető)

A sikeres csoportinduláshoz szükséges volt a Családsegítőnek mint intézménynek az elkötelezettsége a csoport megszervezése mellett. Ugyanakkor – tanulva az előző év tapasztalatából – ez nem volt elegendő feltétele a csoport beindításának. Az intézménynek ekkor szoros kapcsolata volt az egyik szociális munkásokat képző intézménnyel. Amikor felmerült annak lehetősége, hogy a gyakorlatban kipróbálható az egyetemen elméletben tanult „csoportozás” mint segítő műfaj, a csoportvezetést külsős, még egyetemista szociális munkás hallgatók vállalták (Köhler et al. 1999).

A csoport céljait a táborok tapasztalatai és a gyermekekről, családokról rendelkezésre álló információk alapján az akkori vezetők alakították ki. Ezen célok egy része előre látható és tervezhető volt, míg egy másik részét menet közben a csoporttagok igényei és problémái, erősségei és nehézségei alakították, változtatták.

A Családsegítő adottságai nem tették lehetővé az ottani „csoportozást”, így külső helyszínt kellett keresni, ezután kezdődhetett a tagok toborzása. Az első helyszínen az intézménybe való bejutás csak a portással együtt volt megengedett, e készen kapott szabály elfogadása volt az első próbatétel. A későbbi, változó helyszíneken is jelentős szerepet töltöttek be a portások, az ő hozzáállásuk meghatározó volt, s a gyermekek már a találkozók előtt a helyszín előtt várakoztak.

„[A] gyerekek az udvaron kosaroztak, ott vártak minket, a portás ebben partner volt, ez fontos, hogy vártak ránk.” (Interjúrészlet – csoportvezető 1)

Az első alkalmak a további intézményi szabályok megismerésével és elfogadásával, illetve a saját csoportszabályok kitalálásával teltek. A csoport létszáma stabil volt: a kilenc törzstaghoz az első években egy-két testvér csatlakozott, később a csoport létszáma 10–15 főre bővült. Előfordult ennél magasabb csoportlétszám is átmenetileg, de a csoport szempontjából a 15 fő körüli létszám volt a legideálisabb. Abban az értelemben mindig nyitott maradt a csoport, hogy egy-egy tag csapódott a csoporthoz, de egy összeszokott törzsgárda, egy „kemény mag” alkotta mindvégig a *Játszóház*ba járó gyermekek csoportját, az újak legtöbbször a gyermekek közvetítésével érkeztek.

„[E]gyre több családtag bevonódott, hozták a testvéreket, az osztálytársakat, kirándulásokon keresztül szivárogtak be a csoport életébe.” (Interjúrészlet – csoportvezető 2)

A csoportnak egy évvel az első foglalkozás megkezdése után új helyszínre kellett mennie: egy közeli iskola alagsorába. A változás sok újdonságot hozott, a megváltozott tér és az új intézmény sajátosságai a szabályok átgondolását tették szükségessé. Az iskolai termet kidekorálni nem lehetett, a tárolási kapacitás véges volt, így ez a tér sok szempontból alkalmatlannak bizonyult arra a funkcióra, amire a *játszóházi* csoportnak szüksége lett volna. Minden kényelmetlenség ellenére több évig ez a terem adott otthont a *Játszóháznak*. A következő nyáron újabb tábort szervezett a Családsegítő Szolgálat, amelyen a csoportba járó gyermekek is részt vettek, ám a csoport akkori vezetői nem. A következő év a nyári táborban készült videó megnézésével kezdődött – ez innentől hagyománnyá nőtte ki magát a *Játszóház* életében. A nyári táborban részt vett egy kézműves szakember, aki vállalta, hogy ősszel, havonta egyszer kézműves foglalkozást tart a csoportnak. A vezetők körében történt egy váltás, az egyik csoportvezető vidékre költözése miatt. Idővel ez a kézműves szakember (részben vezetőként, részben kézműves mesterként) a csoport állan-

dó tagjává vált. Az ő személyében nemcsak egy olyan szakember csatlakozott a csoporthoz, akinek köszönhetően a kézműves foglalkozások tárháza bővült, de az apa–nagyapa mintaadó szerepével, nyugodtságával, türelmével olyan kapcsolódási pontot tudott nyújtani – főleg a fiúknak –, ami túlmutatott a kézműves foglalkozás keretein.

„Ő közben csatlakozott, először néha jött foglalkozást tartani, de végül heti rendszerességgel kezdett jönni, a koncepcióval ellentétben, mert annyira megszerette a csoportot; és attól, hogy férfi és korban nálunk idősebb volt, ennek volt a csoport szempontjából jelentősége.” (Interjúrészlet – csoportvezető 2)

A második évtől három vezetővel indult el a csoport, s ez a felállás 1999-ig változatlanul működött. 1997-től a *Játszóház* vezetői szervezték a nyári tábort a *játszóház*as gyermekek és testvéreik számára. A szülőkkel való kapcsolat a táborok szervezése során megerősödött, így több információval rendelkeztek a csoportvezetők, ami megkönnyítette a csoportmunkát, illetve a gyermekkel való foglalkozást.

„Mi csak a gyerekekkel találkoztunk, olyan gyerekek voltak, akiket haza kellett kísérni, de különben a családokkal nem volt kapcsolat, a kirándulás volt az első. [...] Nem jött két szülő, és haza kellett vinni a gyerekeket, így kerültünk kapcsolatba szülőkkel, majd a tábor, a kirándulás miatt kapcsolatban voltunk, úgy éreztük, hogy a szülőknek is fontos, és beláttunk az életükbe.” (Interjúrészlet – csoportvezető 1)

„Minden összerakódott, háttérrel látni, ahogy megismertük a családokat...” (Interjúrészlet – csoportvezető 2)

Ez az első szakasz tehát a csoport kialakulásnak fázisa volt. A csoportvezetők célja a rendszeresség, a heti találkozások kialakítása, továbbá a végleges vezetői gárda és a kezdeti csoportszabályok megformálódásának és megszilárdulásának elősegítése volt.

„[N]em volt felépítve hosszú távú cél, az első években nem volt így koncepció, de utána a kirándulások szervezése, majd a táboroké már az építkezés része volt, [a] karácsonyi műsorok, programok is egy fejlődési út voltak.” (Interjúrészlet – csoportvezető 2)

6.2. Második szakasz: Életkor szerinti szétválás, párhuzamos csoportok (1999–2001)

A Játszóháznak különleges színezetet adott, hogy ott a gyermekek többsége testvérével együtt volt tagja a csoportnak. A csoport működése alatt több, mint 10 testvérpár/hármas/négyes testvérsor fordult meg a Játszóházban. A testvérpárok egy része már az első táborokban közösen vett részt, míg az évek során több olyan család is előfordult, ahol a kistestvérek „belenőttek” a csoportba. A testvércapcsolatok csoportban való kezelése a csoport működése alatt mindig nagyon nehéz kérdés volt. Egyszerre járt előnyökkel és hátrányokkal, hogy a kialakulásától kezdve így szerveződött a csoport. A testvéri kapcsolatok sokszor komoly feszültséget, konfliktusokat generáltak, az otthonról hozott problémák a csoportban robbantak. Mozaikcsaládok esetében, ahol a testvérpárok régi és új kapcsolatokból vegyesen érkeztek, különösen gyakran a csoportban ütköztek az otthon elfojtott feszültségek. Ugyanakkor a testvérek erőt, támaszt, biztonságot is nyújtottak egymásnak. A nagytestvérek tehermentesítődték, mert a csoport ideje alatt nem kellett a kistestvérré vigyázniuk. Mindazok, akiket otthon szülői szereppel ruháztak fel, végre gyermekként élvezhették a csoport nyújtotta programokat.

A Játszóház harmadik éve után a csoport fele életkorban már nagyon elkülönült a kisebbektől. A táborban a mindennapi történéseken keresztül sokkal tisztábban megnyilvánultak a korkülönbségekből fakadó problémák; ekkor szembesültek a csoport vezetői a kamaszodó nagyok és a csoporttaggá váló kisebbek eltérő életkorból fakadó nehézségeivel. Bár ez természetes folyamat volt, mégis váratlanul érte a csoportvezetőket, hogy az életkori sajátosságok szétfeszítik a csoport kereteit. A csoport több éven át tartó alakulására leginkább az volt

a jellemző, hogy idővel a régi tagok hűségének köszönhetően a csoportba járók életkora ugyan nőtt, de a csatlakozó kisebb korosztály bekapcsolódásával az átlagéletkor mégsem változott meg jelentősen. A csoport indulásakor a gyermekek életkora 6-tól 11 évig terjedt, ez három év elteltével 5 évestől 15 évesig tágult.

„A kistestvérek már alig várták, mikor jöhetnek először táborba, csoportba, sokszor már óvodás korút is elvittünk.” (Interjúrészlet – csoportvezető 3)

Ez már olyan hatalmas különbséget jelentett a gyermekek között, amely gyengítette a csoportkohéziót, és megkérdőjelezte a csoport egységes célját is. Az egykor adottságként kezelt nagy korkülönbséget, ahogyan tovább tágult, már nem lehetett kézenfekvőnek tekinteni – elkerülhetetlenné vált a csoport működésének újraértékelése. A csoport heterogenitása előny volt, de eljött az a pont, amikor ez az előny a csoport működése és a csoporttagok szempontjából hátránnyá, veszéllyé változott. A csoportlétszám ekkor alkalmanként meghaladta a 15–20 főt, egyre több pici került be a csoportba. A törzstagok szinte elvesztek a csoportban, és a picikre fordított idő meghaladta a nagyok tűréshatárát. Eleinte spontán módon, különböző feladatokkal, foglalkozásokkal és játékokkal két részre osztódott a csoport, de egyértelművé vált, hogy formálisan és strukturálisan is meg kell történnie a csoport szétválásának.

A csoportvezetők döntése alapján, a megváltozott igényekre és szükségletekre reagálva, két párhuzamosan működő csoport lett volna a kitűzött cél. Abból a megfontolásból, hogy a két csoport egyidőben egyfajta folyamatosságot nyújtana a tagoknak, lehetséges olyan közös alkalmakat találni, amikor a közös hagyományokat, ünnepeket, együtt tartanak meg. A foglalkozások és a nyári tapasztalatok alapján a serdülőknél több dramatikus és kevesebb kézműves foglalkozást terveztek a csoportvezetők, egy új, negyedik csoportvezető csatlakozásával alakult ki a két csoport. A régi csoportvezetők a kamaszcsoportot vitték volna tovább, az új csoportvezető és a kézműves szakember vitte volna tovább a kicsik csoportját. A tervekkel ellentétben a gyakorlatban nem tudott megvalósulni ez a működési mód. Az új

kiscsoportok keretei, határai nem tudtak megszilárdulni, a tervezett átjárhatóság és folytonosság meggátolta ezt a folyamatot.

„A gyerekek nem tudták elfogadni a párhuzamosan futó két csoport kereteit, folyamatosan áthágták a szabályokat, átmentek a másik csoportba.” (Interjúrésztlet – csoportvezető 1)

Noha a kisebbek csoportba való eljutásának feltétele volt, hogy nagytestvérek hozzák őket – ez fontos szempontot jelentett a két párhuzamosan futó csoport kialakításakor – a kiscsoportok inkább csak egy-egy feladatra, játékra korlátozódva, alkalmyszerűen működtek. A négyes vezetés megmaradt: a különböző programok, feladatok mentén az elkülönítés, az életkor szerinti különbségek figyelembe vétele megtörtént annak ellenére, hogy effektív új kiscsoportok nem alakultak ki, nem szilárdultak meg.

„[A]zt éreztük, hogy mást kellene csinálni a nagyokkal, drámázni, más foglalkozásokat, de a csoport kettébontása végül nem valósult meg, próbálkozás volt, de nem lehetett őket szétszedni, átrohangáltak.” (Interjúrésztlet – csoportvezető 1)

A szülőkkal való kapcsolatfelvétel mentén felmerült egy, a gyermekcsoporttal párhuzamosan futó szülőcsoport ötlete. A családsegítőben dolgozó egyik kolléga lett volna ennek a csoportnak a vezetője, történt is próbálkozás, de a szülők időbeosztása, nehézségei, a kisebb testvérek mellett ez a csoport nem tudott elindulni. Az elképzelés illeszkedett abba a koncepcióba, amely a család egészében gondolkodva tervezett változást a gyermekek érdekében. A szülők támogatása, megsegítése tovább erősítette volna a gyermekek körüli támogató közeget.

„[S]zülőcsoport-terv is volt, de nem sikerült a szülőket bevonni, becserkészni, nem volt jellemző, hogy jöttek volna, egy-egy szülő jött barátkozni, hogy ő beszélgethessen.” (Interjúrésztlet – csoportvezető 2)

6.3. Harmadik szakasz: Szétválás, újraszerveződés (2000–2003)

Mind a csoporttagokat, mind a vezetőket kimerítette az előbbieken kifejtett helyzet – ami viszont sértette a *Játszóház*nak azt az alapelvét, mely szerint a *Játszóház* maga a biztonságot nyújtó menedék, állandóság, stabilitás. Nem sikerült megszilárdulnia a két párhuzamosan futó csoportnak, a bizonytalan állapot elhúzódó állapotná vált. Ezzel egyidőben a helyi önkormányzat célul tűzte ki, hogy létrehoz egy olyan ifjúsági klubot, amely a kerületi kamasz korosztály számára biztosít helyet, programokat – megelőzendő a csellengést és az ebből fakadó különböző kockázatokat. Felmerült tehát az ötlet, hogy a sikertelen párhuzamos csoportok helyett, kiöregedvén a csoportból, a nagyok legyenek az újonnan kialakuló ifjúsági klub bázisa, kezdő csapata. Mind tematikájában, mind megcélzott szolgáltatásaiban, célcsoportjában ideálisnak tűnt ez az új intézmény a kamaszok számára. Minden csoportvezető egyetértett abban, hogy akkor tudjuk biztonsággal elengedni ezeknek a gyermekeknek a kezét, ha van kinek átadni őket. Az akkor már évek óta csoportba járó idősebb gyermekek számára nehéz folyamat volt a csoportból való távozás, ami az ősz folyamán egyre ritkuló közös alkalmak sorozatával történt meg. Az alakuló ifjúsági klub számára az önkormányzat nem biztosított helyiséget, s a foglalkozási helyek átmenetisége, állandó váltakozása miatt ez a szolgáltatás végül nem tudott elindulni a kerületben, így a csoportból kikerülő fiatalok kikoptak a klub életéből.

„Ez egy nagyon szomorú történet, esélyt se kaptak, hogy kipróbálják magukat [értsd: a klub dolgozóit].” (Interjúrészlet – csoportvezető 3)

A nagyobbak kiválásával egyidőben személyi változások is történtek a *Játszóház* vezetői körében. A csoportból kiváló nagyok testvérei jelentették a folytonosságot, de ebben az időszakban új tagokkal bővült a csoport. Az új vezető korábbi táborokban már részt vett, így nem volt ismeretlen a gyermekek számára. Az egyik csoportvezető belsős kollégaként dolgozott tovább. A belső vezetés a szülőkkel

folytatott munkában hozott előrelépést, amitől a csoport egyre jobban beágyazódott a Családsegítő működésébe; ugyanakkor a nagy gyermekek leválása, a helyszínváltások miatti kényszerű költözések krízist okoztak a csoport életében.

„2000 ősszel még egyben volt a csapat, ott törés... újra kellett csapatot építeni.” (Interjúrészlet – csoportvezető 4)

Ebben az időszakban még egy fontos változás történt a *Játszóház* életében: az eddig külsőként dolgozó csoportvezetők egyike a Családsegítőben kezdett dolgozni, és a csoport vezetése, szervezése mellett az lett a feladata, hogy a csoportba járó gyermekek családjával is foglalkozzon, esetmunkát is végezzen. Ebben az időszakban – bár már elindult a kerületben a Gyermekjóléti Szolgálat – azokkal a családokkal, akik korábban a Családsegítővel álltak kapcsolatban, továbbra is a Családsegítő foglalkozott. A Gyermekjóléti Szolgálat megerősödésével, ismertségének növekedésével, az intézményrendszerben betöltött funkcióinak kialakulásával párhuzamosan ez megváltozott: a Családsegítőtől a gyermekes családok esetei átkerültek a Gyermekjóléti Szolgálathoz. Az átmeneti időszakban fontos volt, hogy az érintett családok kapcsolatban maradhassanak az általuk megszokott, ismert intézménnyel és kollégákkal. Ez a változás jelentősen befolyásolta a *Játszóház* és a szülők kapcsolatát: a belsős vezető sokkal több információval rendelkezett a családokról és a gyermekekről, az információáramlás oda-vissza jobban működött.

Régi és új gyermekekkel, három vezetővel – megtartva a korábbi évekre jellemző kereteket –, változatlan hagyományokkal, szabályokkal és normákkal folytatódott tovább a csoport működése, s változatlanul magas (15 fő körüli) volt a heti gyermekszám, továbbá megmaradtak a nyári táborok. Ebben az időszakban hármassal vezetéssel működött a csoport. A nagyok távozásával, az életkori differenciálásra való igény megszűnésével ez elégséges volt.

„Kialakult közöttünk egy vezetői kör, olyan, mintha egy burok lett volna a Játszóház körül, változtak vezetők, de a burok egységes maradt.” (Interjúrésztlet – csoportvezető 4)

A csoport körül meglévő vezetői csapat, akik elfoglaltságuktól, személyes életük alakulásától függően különböző mértékben vettek részt a csoport életében, biztonságos keretet adott a csoport működésének. A gyermekek számára egyértelmű volt, mire, mikor lehetett számítani, az új vezetők érkezése, a régiek távozása is mindig folyamatként, és nem váratlan eseményként érte a gyermekeket.

A csoport kialakulásakor a szülőkkel és a Családsegítővel kevés kapcsolata volt a csoportvezetőknek. A gyermekek jobb megértése érdekében szorosabbra kellett húzni a szálakat – mind a szülőkkel, mind a családsegítőben dolgozó, családokkal foglalkozó kollégákkal. Egyértelművé vált a csoportvezetők számára, hogy a gyermekekkel való sikeres munka nem tud megvalósulni a szülők, a környezet, az aktuális nehézségek megismerése nélkül.

„[A] családrajzok szerepe ezért lett fontos, sok megrázó élményünk volt, [pl.] ahogy egyik kislány lerajzolta, hogy tornyosul fölé anyukája...” (Interjúrésztlet – csoportvezető 2)

„[V]agy az anyukájával szimbiózisban élő kisfiú, aki a táborban úgy felszabadult az anyja alól, hogy ugrált az ágyon – ez fordulópontra volt – és megtanult hintázni is.” (Interjúrésztlet – csoportvezető 1)

„Sokszor annyit a gyerekekről, családokról nem tudott a családgondozó, mint amik kiderültek a tábor és Játszóház alatt és közben.” (Interjúrésztlet – csoportvezető 4)

A családsegítővel kialakult kapcsolat mindkét fél munkáját nagyban könnyítette, és a családi rendszer egységként jelent meg mind a Családgondozó, mind a csoportvezetők előtt. Nyomon követhetővé vált, hogy az egyéni, illetve a csoportos segítőeszközök hogyan befolyásolják a család, és ezen belül a gyermekek életét. Az egymásnak adott

visszajelzések megkönnyítették a munkát mindkét fél számára, ami hosszú távon a családok és a gyermekek szempontjából is nagyon előnyös változás volt a szakmai munkában. A szorosabb együttműködés a szülőkkel elősegítette a családok alaposabb megismerését. A belső csoportvezetés megjelenésével 2001-ben új fejezet nyílt a csoport életében. Ekkora a *Játszóház* közvetítő csatornaként funkcionált a családok és a Családsegítő között. A családok felkeresése, működésük, rendszerük megértése természetesebb módon, könnyebben tudott megvalósulni, s *játszóházi* kapcsolatuk miatt ők maguk is könnyebben fordultak a Családgondozóhoz. A családtagok közlékenyebbé váltak, ami elősegítette a különböző nehézségek, gondok megoldását. Míg a korábbi években szórványosan, konkrét esetek vagy elakadások mentén jött létre szorosabb segítői kapcsolat, az átrendeződött belső vezetés következtében a csoportvezetők teamfoglalkozásokon való alkalmi részvételét fokozatosan felváltotta egy sokkal elmélyültebb, intézményesebb együttműködés.

Ez a csoport életében erősödést jelentett, s könnyebbé tette a kapcsolódást a családokhoz. A személyi és csoportbeli változások után a *Játszóház* újabb fellendülése, „második virágkora” a belső vezetésnek volt köszönhető.

„Igen, könnyebb volt kapcsolódni így ezekhez a családokhoz, de sokszor a kettős szerep megnehezítette a dolgom.” (Interjúrészlet – csoportvezető 4)

A külső vezetés hátránya, hogy a csoportvezetők lazán kapcsolódtak az intézményhez, az együttműködés formális, rendszertelen és időszakos volt a csoportvezetők és az intézmény között. Így előfordult, hogy elvesztek információk, nem értek össze a szálak, amik használhatók lehetnek volna az egyéni esetkezelésben. A tábori és évközi tapasztalatok visszajelzése a családgondozók felé gyakran okozott konfliktust: a családgondozók nem tudtak mit kezdeni az információval, nehezen tudták képviselni a *játszóházi* tapasztalatokat, hiszen értesüléseik/ismereteik nem első kézből származtak. A gyermekcsoport vezetői viszont kimaradtak a visszacsatolás folyamatából, s bennük emiatt erős hiányérzet támadt. A belső vezetés ezeket a nehéz-

ségeket kiküszöbölte. Az egyéni esetkezelés, illetve a csoportban végzett munka egymást kiegészítve, egy rendszerben zajlott. A belső vezető ismerte a gyermekek körüli mikro-, mezo- és makrokörnyezetet, a különböző intézmények és a család viszonyrendszerét, rendszeresen mozoghatott az érintett terepen, hatékonyabban tudott kommunikálni a szervezetek között és szervezeten belül.

„Szerettem ezt csinálni, jó volt minden szinten dolgozni velük, nem csak gyerekekkel, sok szülő jött be hozzám. Tudták hol találhatnak meg, ott voltam, utcákon is lehetett együtt dolgozni.” (Interjúrészlet – csoportvezető 4)

6.4. Negyedik szakasz: A Játzóház kifutása (2003–2006)

A vezetői „burok” 2006 táján eltűnt a csoport körül. A csoportot vezető szakemberek máshol kezdtek el dolgozni, családi okok miatt nem tudtak már sem heti rendszerességgel, sem alkalmilag részt venni a csoport életében. A végén a megmaradt vezetők – bár az intézmény dolgozói voltak – már nem tudták ezt a vezetői közösséget fenntartani, nem jött vezetői utánpótlás, és a csoport lassan elhalt.

„Én meguntam – nem tudtam együtt dolgozni a kollégával, nem ugyanazon a hullámhosszon beszélünk. Átment valamibe, ami már nekem más világ”; „Makó Jeruzsálemtől”; „átment valamibe, ami nekem se jelentett semmit”; „tanító nénisebben csinálta az egészet” (Interjúrészlet – csoportvezető 5)

A csoport története magának az intézménynek az átalakításával ért véget, illetve ahogy a Gyermekjóléti Szolgálat egyre hatékonyabban tudott működni, átkerültek hozzá az esetek, majd a családokkal való kapcsolat. Ettől kezdve az ottani kollégák ismerték a gyermekeket, családokat; így más formában, más módon folyt tovább a szakmai munka. A Játzóház mint csoport, tudás, know-how, nem tudott átke-
rül-
ni, az intézmények közötti résben elveszett, a benne dolgozó kol-
légák nélkül a szellemisége elhalt.

„...és amit nem sikerült megfogalmazni, mi volt a koncepció szelleme, mi az, ami működtette, de valami volt, ami működtette a dolgot, és a végén az már nagyon más volt, a foglalkozás került előtérbe, míg korábban az egy aktívítási keret volt...” (Interjúrészlet – intézményvezető)

A csoportos beszélgetés összegzéseként elmondható, hogy a csoport kialakulása, a kezdetek sokkal mélyebben vésődtek a résztvevők emlékezetébe, mint annak vége. A csoport kifulladásra, a csoport körüli burok eltűnése kevésbé tudott artikulálódni a beszélgetésben. A végül magára maradó csoportvezető egyedül „elfogyott”, elfáradt, és ez a folyamat a csoport feloszlását is jelentette. Ebből levonható a következtetés, miszerint az ilyen, éveken át működő csoportok akkor lehetnek sikeresek, stabilak, ha nem egy-két emberre, hanem több, egymással is közösséget alkotó csoportvezető összességére támaszkodnak. A beszélgetés alatt egyértelműen kikristályosodott, hogy a „holding” funkciót minden csoportvezető nagyon fontosnak tartotta, tudatosan vagy tudattalanul biztosítva ezzel a gyermekeknek, hogy egy erős, identitást, biztonságot és stabilitást nyújtó csoporthoz tartozhatnak.

6.5. Táborok (1994–2005)

A heti rendszerességű foglalkozások a két nyári tábor közötti hidat képezték az év során a gyermekek számára. A táborok jellege (sok kézműves feladat, csoportalkotó szabály, norma) sok szempontból nem különbözött a rendszeres foglalkozások menetétől, rendjétől. Kiemelt helyzetük és a gyermekek életében betöltött különleges szerepük miatt indokolt külön elemezni azokat.

A Családsegítő Szolgálat által szervezett táborok 1994-ben indultak, de a *Játszóház* köré, a csoportvezetők által és csak a rendszeresen csoportba járó gyermekek számára 1997-től szerveződtek a táborok. Ez a tény önmagában jelzi a *Játszóház* kialakulását, illetve megszilárdulását. Három év alatt a csoport olyan önálló tudattal, léttel, elkötelezett csoporttagokkal és vezetőkkel rendelkező entitássá nőtte ki magát, ahol már elképzelhetetlen lett volna, hogy ne a csoportot

vezetők legyenek a táborokban is a gyermekekkel: ne ők szervezzék a tábort, válasszák ki a táborok helyszínét, alakítsák ki a programot. 1997-től a táborok szervezése a csoportvezetők feladata és kötelessége lett. Az évek során a Családsegítőnek mindig volt lehetősége gyermekeket küldeni a táborokba, ahogy az év során bármikor, de a csoport magját, és így a táborok alapcsapatát is a csoporttagok adták.

Az első közös táborozásra kialakult egyfajta törzsmag, amelyről úgy vélték a csoportvezetők, hogy már rendelkeznek olyan norma- és szabályrendszerrel, amire jól felépíthető az egyhetes tábor (4 felnőtt kísért 20 gyermeket). A csoportvezetők ekkor még kevés tapasztalattal rendelkeztek az ideális táborhellyel kapcsolatban.

„Emlékszem, hogy az eső miatti árvíz okozta váratlan hazaérkezés miatt a szülők elérése nehezen ment, így a váratlan helyzet több családi titokra (alkoholizmus, bántalmazás) derített fényt.” (Interjúrészlet – csoportvezető 2)

„[É]ltem megpróbáltatása volt, akkor alakultak a gyerekekkel a szabályok, az egész tábor úgy volt káosz, hogy nekik óriási élmény volt. A gyerekekben a deviancia-fel szabadulás egyszerre jelent meg, egyszerre volt ijesztő és örömmel teli.” (Interjúrészlet – csoportvezető 1)

Tanulva az előző évből, 1998-ban a csoportvezetők előre feltérképezték a helyzetet és a lehetőségeket, elkerülve a korábbi problémákat. Enélkül az „előszemlézés” nélkül többé nem indult tábor. A következő nyolc évben folyamatosan tartottak tábort, részben változó vezetői gárdával, de a vezetői mag 2005-ig változatlan maradt. Az éves táborok előkészítése és lebonyolítása, az elmaradhatatlan hagyománnyá érlelődött programok több gyermek életét is végigkísérték. A táborokban a 10 év alatt 20–25 gyermek vett részt évente.

A táborhely kiválasztása során szempont volt, hogy a gyermekek számára megfelelő helyszínt biztosítson, például:

- Kerítéssel rendelkezzen, hogy senki ne vesszen el, legyenek határai, ahol az egy hetet biztonságosan eltöltheti a csoport.
- Legyen víz a közelben – bizonyos években sikerült a Balatontól nem túl távoli faluban szállást találni, és a gyermekek eljutottak a Balatonhoz hajózni és fürdeni.

- Legyen bent és kint megfelelő nagyságú tér, ahol a foglalkozások lebonyolíthatóak.
- Ne legyenek ugyanott/a közelben mások, hogy ne zavarjon a csoport másokat és mások se zavarják a csoportot.
- Legyen elérhető tömegközlekedés, a távolság a fővárostól ne legyen hatalmas – sok órát utazni a csoporttal nehézkes, és felesleges feszültségekkel járó lett volna.

Az első éveket leszámítva sikerült megvalósítani, hogy kisbusz szállítsa a csomagokat, ami könnyebbség volt a gyermekeknek, és sokkal több lehetőséget nyújtott a programok, játékok, foglalkozások szervezésében. Szintén nagy segítséget jelentett, ha volt a tábor alatt elérhető autó, amivel lehetett akár a bevásárlást intézni, akár ebédet szállítani, vagy baj (baleset/betegség) esetén használni. Fontos szerepet játszott a toleráns és nyitott házigazda, aki nem ijedt meg a zajos gyermekektől, akiknek sem ruházata, sem viselkedése nem volt átlagos.

6.6. A Játszóház célja és gyermekvédelmi jelentősége – ahogy a vezetők látják

6.6.1. Élmények – hagyományok – ünnepek

A kezdetektől alapvető cél volt az élmények átadása az egyébként ingerszegény környezetben élő, csellengő gyermekek számára. Ide sorolhatók a kézműves foglalkozások, tábori programok, Budapest környéki kirándulások. Fontos jellemzője volt a csoportnak, hogy ezen élmények, foglalkozások egy része megkérdőjelezhetetlen hagyomány-nyá nőtte ki magát mind a csoporttagok, mind a csoportvezetők számára.

„A bögrefestés, a képeslap volt az első minden évben a táborban, más és más technikával, ez volt a kezdőlépés, és a gyöngyözés is, ezek nagyon fontosak voltak mindenkinek, nemcsak a gyerekeknek.” (Interjúrészlet – csoportvezető I)

„[A]mi első és adott volt, az a gyöngyfűzés, utána agyagozás, kulagyártás, kulakészítés, képeslap, bögrefestés, maszkkészítés...” (Interjúrésztlet – csoportvezető 2)

„Nekem a karácsonyok, egyikünk játszott minden szerepet, és óriásbábokat készítettünk, én arra emlékszem, hogy nagyon jó volt.” (Interjúrésztlet – csoportvezető 1)

„A másik a micimackós szerep, arra készültünk, együtt írtuk a gyerekekkel, több alkalmat átíveltek, és ott volt, hogy az egyik fiú épített egy gyönyörű díszletet, és aztán szétrombolta, erre nagyon emlékszem.” (Interjúrésztlet – csoportvezető 2)

„[Í]runk mesét, kimennek az erdőbe, nem vágják ki a fát, hanem ott díszítik, hazajöttünk és nem vágunk ki fát...” (Interjúrésztlet – csoportvezető 1)

6.6.2. A gyermekekhez kapcsolódó nehézségek kezelése

Bár a csoport a gyermekeknek szólt, maga a „csoportozás”, a csoportokkal való munka kihívásai a vezetők számára – még egyetemistaként, majd kezdő szakemberként – egyrészt fontos tanulási folyamatot és mérföldköveket, másrészt komoly nehézséget, dilemmát jelentettek. A legnehezebb dilemma mindig a „csoport versus egyén” kérdése volt. A beszélgetés során erre hangsúlyosan tértek ki az egykori csoportvezetők. A foglalkozásokon teret kellett adni azoknak a destruktív érzéseknek, amiket a gyermekek ki szerettek volna adni magukból. Ilyen volt a gyurmából, agyagból alkotás helyett a kulagyártás.

Ezt a viselkedést a csoportvezetők megengedték (főleg a fiúkra volt jellemző). A csoportvezetők hagyták, hogy kiengedjék magukból a bennük feszülő érzéseket, agressziót. Ez a hozzáállás, szemlélet nagyon fontos megtartó erőnek bizonyult, és érdemi feszültség-levezetésre adott módot a csoporttagoknak. Visszatekintve: fontos csatornát biztosította játszóházi csoport azzal, hogy nem lettek letiltva

ezek az érzések, ki lehetett őket fejezni, az évek alatt konstruktívvá lehetett alakítani. Az idő múltával egyre többször voltak képesek ezek a gyermekek alkotni agyaggal kula-játszás helyett.

„[M]ásik gyerek, depresszív tünetek, szupervízióba vittük, nála volt területium-megjelölés [értsd: odaszékelt] nagyon megdöbbentő volt, foglalkozásokon ez szelídült kulagyártássá.” (Interjúrészlet – csoportvezető 3)

„...új elmélet az egyetemen, és új volt, hogy ez gyakorlatban is, hogy mit jelent – nagy tanulási folyamat volt.” (Interjúrészlet – csoportvezető 2)

„...engem ez tökre megviselt, nekem ez új volt, hogy jön egy gyerek, és megjelöli a területét.” (Interjúrészlet – csoportvezető 1)

„Volt egy kislány, nála ez a 'csoport vs. egyén' dilemma nagyon erős volt évekig, de bent tudtuk tartani. Nála a destruktív, és a különböző acting outok mellett depresszív tünetek jelentek meg, és ehhez kapcsolódott nagyon jó humorérzék.” (Interjúrészlet – csoportvezető 2)

6.6.3. „Holding” funkció

Sokszor nem volt tudatos a csoportvezetők számára sem, hogy a stabilitás, a rendszeresség, az aktív jelenlét a gyermekek életében mennyire nagy jelentőségű. Az, hogy biztos pontot jelentett életükben a péntek délután, a várt programok, a tábor – mindez olyan megtartó erőt adott nekik, amely nehéz, lesújtó élethelyzetüket valamilyen mértékben ellensúlyozta, élhetővé tette.

„...valahogy ez a normalizálás, hogy az összes szörnyűség hatott ránk... és ettől volt egyfajta elfogadás, de nem ez a 'húha', hanem az a 'holding', hogy mi is kibírjuk...” (Interjúrészlet – intézményvezető)

„Az elfogadás, ebben egység volt, mindenkit tökre szerettünk, ebben a ’holdingban’, hogy ott voltunk hosszú évekig, és átadtuk, és sok évig volt ez a fajta tartás, az már önmagában erősít.” (Interjúrészlet – csoportvezető 2)

6.6.4. A realizálható világ

A csoport keretei, határai, egyrészt a megszokott feladatok és foglalkozások, másrészt az újdonságként ható programok megfoghatóvá, megismerhetővé tették a gyermekek számára a világot. A csoport végig azon a sávon mozgott, amely kellő kereteket adott a működőképességhez, de kellően tág is maradt ahhoz, hogy még a nagyon szélsőséges viselkedésű gyermek is beleférjen.

A világ realizálhatóságának emblematikus példája, amikor egy olyan településen került megrendezésre a nyári tábor, ahol semmilyen boltot, vendéglátóipari egységet nem lehetett találni. A táborba érkező gyermekek kaptak zsebpénzt, ami nagyon ritka és nagy dolog volt számukra. Nem gyakran fordult elő, hogy ők pénzzel rendelkezzenek és arról szabadon dönthessenek. Érezhető volt, milyen rendkívül fontos számukra, hogy kis pénzüket arra költhessék, amire ők szeretnék, és nagyon csalódottak voltak, hogy erre még sincs lehetőség. A táborvezetők – érezve, hogy erre a helyzetre reagálni kell – úgy döntöttek, eljuttatják a faluból hiányzó boltot: áruval, kasszával, minden szükséges szerepkellékkel. Bár spontán, intuitív döntés volt részükről, visszatekintve a beszélgetés során is megerősödött a csoportvezetőkben ennek jelentősége.

„...ami nekem néha keretek nélküli volt, bennünk, ugyanakkor jól jött, mert ez egy realizálható világ volt.” (Interjúrészlet – csoportvezető 1)

„[A] bolt erős szimbóluma annak, amit csináltunk: a táborhelyen nem volt bolt, a gyerekek el akarták költeni a zsebpénzüket, így csináltunk, és mindenkinek volt szerepe, és ez fontos jellemzője a működésünknek, ami kifejezett minket.” (Interjúrészlet – csoportvezető 5)

„[V]alami, ami realitásokat teremtett a csoportban, ami nem volt életük valóságában, az a Játszóházban és a táborokban megteremtődött. A bolt jó szimbólum, de nemcsak ott jelent meg, hanem folyamatában ez is egy működési elv volt, valami leképeződött: ki, mit hoz, hogy van jelen, mi az, ami belőle elfogadhatatlan – nem azért, mert rosszul tanul, vagy otthon halálra karmolja a macskát –, és abból lett valami, ami a realitást adta, átélhető, lejátszható, működik, ki lehet próbálni.” (Interjúrészlet – intézményvezető)

6.6.5. Csoportvezetők személyisége, a „burok”

Annak a ténynek, hogy a csoportvezetőkből és a Játszóházhoz és táborokhoz lazábban kapcsolódó emberekből egy olyan „burok” tudott kialakulni a csoport körül, ami ezt a „holding” funkciót biztosítani tudta, elengedhetetlen és szerves része van abban, hogy ez a közösség ennyi éven keresztül jól működött. Egyszerre jelent meg a csoport határképzése és határtalanságából fakadó szabadság. Benne voltak a vezetők a csoportban – a személyiségükkel, hibáikkal, pozitív tulajdonságaikkal, személyes történeteikkel –, ami szintén erőt adott a gyermekeknek. A teljes elfogadás nagyon fontos alapelv volt: nem számított, hogy otthon vagy iskolában hogyan ítélik meg őket, mi a szerepük, akkor és ott csak az ottani viselkedésük számított.

„...ki kell mondani, hogy fontos volt ez a személyesség, belefért sok minden...” (csoportvezető 1)

„...öröm, felszabadultság – valami egész más, mint amit az iskola és a szülők közvetítettek...” (Interjúrészlet – csoportvezető 3)

„...mi is élveztük, ez nagyon fontos volt, a mi bevonódásunk, jelenlétünk...” (Interjúrészlet – csoportvezető 5)

„...nem volt semmi olyan, ami iskolás, nem tudtuk, ki bukik, ki nem, semmit nem tudtunk, alapvetően nem volt fontos, ki, milyen máshol” (Interjúrészlet – csoportvezető 2)

Az elkészült interjúk tanulságai közül fontos kiemelni a következőket: a megfelelő kompetenciákkal rendelkező, elkötelezett csoportvezetők lényeges „alkotóelemei” egy hosszútávon sikeresen működtethető gyermekcsoportnak. Az elkötelezettség mellett nagyon fontos, hogy a csoportvezetők maguk is olyan közösséget alkossanak, akik azonos értékekkel, hasonló szemlélettel bírnak, jól ismerik egymást és szívesen töltenek időt egymás társaságában – azaz van egyfajta összhang közöttük. Szintén elengedhetetlen a gyermekekre való ráhangolódás képessége, az erre alkalmas nyitott személyiség, hogy a gyermekkel való játékban a csoportvezetők is játékosak, „gyermekiek” tudjanak maradni.

7. A JÁTSZÓHÁZ A RÉSZTVEVŐ GYERMEKEK PERSPEKTÍVÁJÁBÓL – VISSZAEMLÉKEZÉSEK

A csoportba járó gyermekek közül hat, ma már felnőtt, dolgozó fiattal készült interjú. Az interjúk tapasztalatai alapján ebben a fejezetben az ő perspektívájuk, nézőpontjuk kerül bemutatásra és elemzésre.

A megkérdezett fiatalok mind több éven keresztül, átlagosan 5 évig jártak a csoportba. Két fiúval és négy lánnyal készült interjú, életkoruk tekintetében ma húszas éveik közepén járnak. Jelenleg mindannyian dolgoznak, különböző területeken, úgymint: vendéglátás, logisztika, gyári munka, egészségügy. A megkérdezett fiatalok közül négy érettségizett és rendelkezik szakképzettséggel, közülük egynek felsőfokú diplomája van és magánóvodában dolgozik, ketten nem rendelkeznek középfokú végzettséggel.

7.1. Biztonság – stabilitás – jelenlét

Kivételesen minden beszélgetésben megjelent a csoport mint biztonságot, stabilitást nyújtó keret. A heti rendszerességgel látogatott *Játszóház*, olyan pont volt az interjúalanyok életében, amire támaszkodtak, amit várhattak, amibe kapaszkodhattak. Az előző fejezetben taglalt „holding” funkció, ami a csoportvezetők számára alapvető célként fogalmazódott meg, a megkérdezett fiatalok narratívájában, történetében, visszaemlékezésében is az egyik legerősebb, legjobban megragadható szál. Ez a szilárdság, megtartó kötődés elmondásuk alapján nemcsak a csoport ideje alatt, hanem később is adott nekik erőt és kapaszkodót. A megkérdezettek narratívájában a „biztonság”, „biztos pont”, „biztos hely”, „a péntek a hét csúcspontja” erőteljesen megjelenő kifejezések. Szinte mindenki említette a beszélgetés során, hogy a várakozás, hogy péntek legyen és elérkezzen a csoporttal való találkozás ideje, végigkísérte a hetüket. Ugyanez igaz a nyári szünetek-

re is: mindennapjaik kerete, viszonyítási pontja volt a csoport. Az interjúkban elhangzó jelzők mind ennek a „holding” funkciónak az eredményét, hatását mutatják: állandó, családias, nyugodt légkör. Szorosan ehhez az élményhez, érzéshez társítják a csoportvezetőkkel való kapcsolat erejét és fontosságát: kedves, támogató, segítőkész, odaadó felnőttekként voltak jelen számukra. Az is egyértelműen kiderül az interjúkból, és alátámasztja a fókuszcsoportban elhangzottakat, hogy ez a fajta közösség, a vezetői csoport, egységesen jelentett a gyermekeknek stabilitást. Nem nevesítődött egyes személyekhez való kötődés, nem konkrét csoportvezetőkkel kialakított személyes kapcsolat volt a meghatározó, hanem az évekig tartó csoporthoz tartozás. Rákérdezve megemlítették a csoportvezetőket, név szerint felsorolva őket (külön kérésre), de egységes „burokként”, vezetői csoportként, akik közösen, és nem személyükben jelentették számukra a *Játszóházat* mint csoportot.

„Volt egy adott hely meg időpont, ahol vagy... örülnék neki, ha most is lenne ilyen, a fiamat kergetném oda. Jó irányba terelt, második család voltatok ti ... ezért vagyunk olyanok, amilyenek, nem vagyunk irigyek, mindig adunk.”
(Interjúrészlet – gyerek 1)

„A Játszóház egy pénteki ikon volt... segített beilleszkedni a közösségbe, elfeledtette velem azt, hogy honnan jöttem, segített abba, hogy gyerek lehessenek. Segített azzá az emberré válni, aki ma vagyok.” (Interjúrészlet – gyerek 2)

7.2. Tudás – készség – kreativitás

A megkérdezettek számukra nagyon fontos és egyértelműen hosszú hatású, pozitív változást hozó, segítséget jelentő szempontként definiálták a csoportban szerzett tudások eredményét és hatását. A fókuszcsoportban elhangzottakhoz képest erőteljesebb hatásról számoltak be a fiatalok. A feladatmegoldó képességük, kezűgyességük, kreativitásuk, ismereteik a csoport hatására fejlődtek, a mai napig segítik őket

a csoportban megtanult készségek, képességek mindennapi feladatok elvégzésében, problémás helyzetek megoldásában. A leggyakrabban ismételt jelzők a „kreativitás”, „kitartás”, „tudás”. Az a tény, hogy a megkérdezettek számára ez a hatás sokkal markánsabban jelent meg, mint az a fókuszcsoportból kiderült, mutatja, hogy a mintaadás, tudás és értékközvetítés erejét a segítők sokszor alábecsülik, ha olyan tevékenységekről van szó, ami számukra sokkal evidensebb, természetesebb, mint a klienseké. Sokszor az elért eredmény kevéssé kézzelfogható, megragadható a segítők számára.

A kreatív fejlesztő foglalkozások mellett a különböző társasjátékokat említették, amiket „jó volt sok másik gyerekkel játszani” (gyerek 3). A különböző kézműves foglalkozások közül a gyöngyfüzést és a bőrdíszműveskedést emelték ki mindannyian meghatározó emlékként.

„[[J]átszottunk mindig valami kreatív, hajtogattunk, gyurmáztunk, kézműveskedtünk – bőrdíszműveskedés.” (Interjúrészlet – gyerek 4)

„Én annak örülök, hogy egyből csinálom, bármit kell megoldani, és ennek van köze a Játszóházhoz... segít a munkahelyen megoldani a problémákat, megtanulni a feladatokat, segít a gyerekeknek segíteni leckében, tanulásban, iskolai rajz/technika feladatokban.” (Interjúrészlet – gyerek 1)

„Kreativitásunkat növelte, ez kihat a munkánkra, csapat megszerelünk.” (Interjúrészlet – gyerek 4)

„...és kamatoztassam azokat a fajta tudásokat, amikben hiányosságot szenvedtem, ilyen pl.: a kreativitás, a szórakozás, barátok... és mindazok ellenére, hogy az én gyerekeim nem szegények és nem járnak játszóházba, próbálom azt a tudást, szorgalmat, összetartást, kreativitást, átadni nekik, amit a Játszóházban tanultam.” (Interjúrészlet – gyerek 2)

„Mai napig használom azt a tudást, amit ott megtanultam, például bőrdíszműveskedést. Óvodában, ahol dolgozom, a bőrdarabokat kilyukasztom, ahogy F. bácsi csinálta, és a gyerekek fűzik, az agyagozás is ilyen. Sok tárgy meg is van, amiket csináltunk.” (Interjúrészlet – gyerek 5)

7.3. Programok – tábor – élmények

A csoport kialakításakor evidens tény volt, hogy ezeknek a gyermekeknek nagy szükségük van különböző programokra. Ami kiemelendő, hogy ezt a törekvést, szándékot a megkérdezettek egyértelműen visszajelezték. A csoport által nyújtott rendszeres, illetve alkalmi programok jelentősen csökkentették az otthoni helyzetből fakadó hátrányaikat. Olyan lehetőségekhez juttatta őket a csoport, amelyek egyébként iskola vagy család által nem adtak volna meg gyermekkoruk során. Fontos megjegyezni, hogy olyan programokat is szóba hoztak, amiért gyermekként nem feltétlenül lelkesedtek, de visszatekintve mégis említésre méltónak (azaz fontosnak) tartják, ilyen például a múzeumlátogatás.

A visszaemlékezésekben több interjúban is erőteljesen megjelent a közös mese kitalálása és megvalósítása mint több foglalkozáson átívelő munkamód. Számukra az alkotás folyamatába való bevonódás, vagy annak a lehetősége, hogy irányító, meghatározó szerepbe kerülhettek, új volt, meglepő és ettől emlékezetes is.

A táborok kapcsán a „Ki mit tud”-ok, vetélkedők, tinidiskók, bulik minden interjúban felbukkanó élmények – az éjszakai bátorságpróbák, számháborúk mellett.

„Emlékszem, amikor mesére készültünk, amit előadtunk, jelmezeket megcsinálni, a mesét kitalálni, az jobban összehozott minket... a beöltözés meg mesekitalálás. Minden meseszöveges játékot nagyon szerettem.” (Interjúrészlet – gyerek 5)

„...több programba bevontatok ti, mint a saját anyánk.” (Interjúrészlet – gyerek 1)

„[S]ok nevetés, vidámság, pozitív, élménygazdag időtöltés... olyan helyekre is eljutottam, ahova egyébként az anyagi hátterünk miatt nem tudtam volna: Csodák Palotája, Állatkert, és a táborokról nem is beszélve.” (Interjúrészlet – gyerek 3)

„[A] szegénység amit elvett tőlem, azt a Játszóház és táborai visszaadták...”
(Interjúrészlet – gyerek 2)

„A tábor volt a menekülés otthonról, ezt minden tesóm nevében mondhatom, alig vártuk, pakoltunk magunktól össze, fény volt az alagút végén.”
(Interjúrészlet – gyerek 4)

„Ha elmehettünk, megnyugvás volt, nemhiába voltunk ilyen rossz sorsúak. A Játszóház menekülés volt. Táborot szerettem, mert ott lehetett aludni. Bátorságpróba nagyon jó volt. Megnyugvás, hogy kiszabadulás a mindennapokból, a kilátástalanságból, hogy mindig ugyanaz van, ugyanaz a szar van.” (Interjúrészlet – gyerek 4)

7.4. Közösség

A közösség a többségnek azt a megtartóerőt jelentette, amely abból eredt, hogy mások is hasonló problémákkal küzdenek, hasonló cipőben járnak. Úgy volt ez fontos a megkérdezettek számára, hogy nem hangsúlyozódott ki az egyes alkalmakon vagy a táborokban, de mint mögöttes tudás, támpontot jelentett a gyermekek fejében. A visszaemlékezések alapján ez a tudat erős volt, minden interjúban elhangzott. Olyan egyértelmű volt számukra a játszóházi hovatartozás, hogy identitásuk részévé vált, és viszonyítási pontot adott. Mivel legtöbbjük egy pár utcából álló településrészen lakott, ez a kapcsolat megmaradt a csoport felbomlása után is. A lokalitás felszámolódásával a legtöbb család elvesztette a lakhatását, és olcsóbb lakhatási megoldások miatt más városrészbe költözött, vagy a város környéki agglomerációban talált magának lakhatást. A csoporttagok közötti kapcsolat e döntő változás hatására felbomlott, meglazult majd megszűnt. Mostanra rendszeres, élő kapcsolat nincs a csoporttagok között, a szociális média felületén van csak laza kapcsolatuk egymással.

„...olyanokkal ismerkedhettem meg, akik hasonló körülmények közül jöttek.”
(Interjúrészlet – gyerek 5)

„[M]ert egy csapat voltunk, nem az utcán lengtünk-tengtünk, linkeskedtünk, hanem csináltunk valamit és hülyéskedtünk.” (Interjúrészlet – gyerek 1)

Az egyik interjú résztvevője – saját helyzete, háttere miatt – épp a csoporttagok másságát emelte ki. Számára az elfogadás megtanulásának, a más élethelyzetek megismerésének és megértésének terepe volt a csoport. Ahogy korábban már elhangzott, a csoportba járó gyermekek többsége mélyszegény, hátrányos helyzetű családokból érkezett a csoportba, de nem mindenki. Fontosnak tartottam olyan személy narratíváját, visszaemlékezését is megismerni, aki nem ebbe a közegbe tartozott.

„[O]lyan emberekkel találkozhattam, akikkel normál életben nem találkozom, iskolában sem voltam kapcsolatban roma gyerekekkel... kitágult a világ... Elején nekem nagyon furcsa volt, csúnya beszéd vagy hangoskodás, veszekedés, volt akinek dühkitörései voltak, ezek le lettek kezelve, de annak ez elfogadása, hogy ez van, és próbál változtatni, és lenyugszik, ez nekem meghatározó volt... lett változás.” (Interjúrészlet – gyerek 5)

„[T]ényleg nem számított, ki honnan jött, ott és akkor nem jelent meg a gyerekek háttere, még csomópontosok⁹ számára sem. Ezt onnan tudom, hogy főiskolás koromban találkoztam egy csomópontossal, és örült nekem, hogy sikerült kitörnöm, ami ugye rám igazából nem is igaz...” (Interjúrészlet – gyerek 5)

7.5. Váltás: Csomópont Ifjúsági Klub

A megkérdezettek egy része érintett volt a csoportváltásban. Akik átkerültek a Csomópontba mind megfogalmazták, hogy a hely hiánya és az állandó költözés miatt nem tudott kialakulni a közösség alapja, állandóan szétzilálták a költözések a beinduló folyamatokat. A folyamatos változás miatt az ott dolgozókkal nem alakult ki kapcsolat. Nem

⁹ Csomópont Ifjúsági Klub

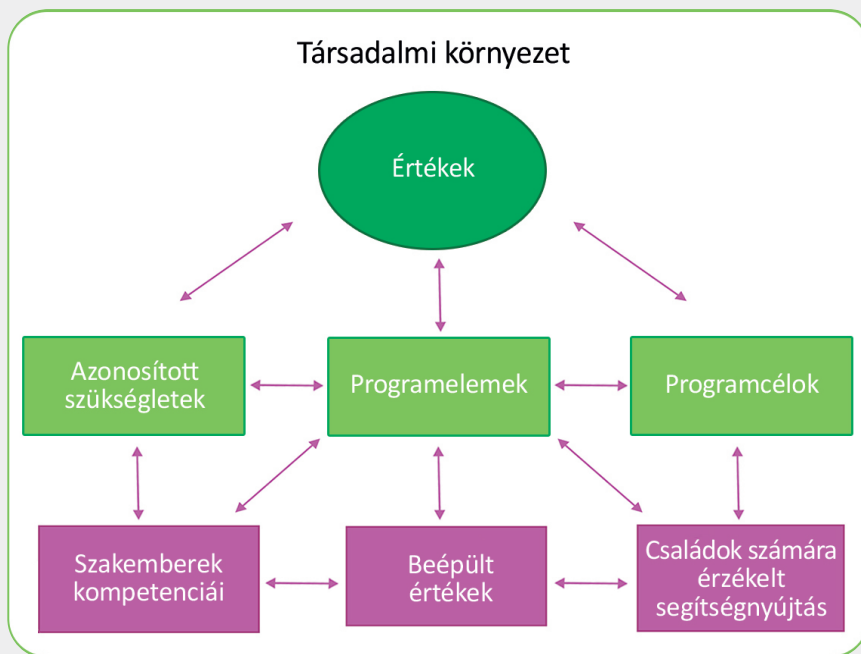
tudtak megnevezni konkrét neveket, arcokat – talán felismernék őket az utcán, de ennél több emlék nincs a vezetőkről. Egyik interjúbán egy csomópontos tábor halvány emléke megjelent, mások emlékeiben azonban nem volt jelen ez a szál. A visszaemlékezésekben a zavarosság, kiszámíthatatlan külső körülmények hangsúlyozódtak, ami hamar a csoporthoz tartozás érzésének megszűntéhez és a csoportból való kilépéshez vezetett. Mindez abban az életkorban történt, amikor kamaszként – az identitáskeresés folyamatában és az életükre jellemző kaotikusság közepette – nem volt elegendő számukra egy olyan közösség/csoport, amelynek határai, helyszíne és keretei tisztázatlanok, bizonytalanok voltak. A külső körülmények miatt nem tudott megvalósulni az a fajta támasz, közösségformáló stabil alap, ami előtte a *Játzóházra* jellemző volt, így a közösség szétesése, a Klub bezárása elkerülhetetlenül bekövetkezett.

„Voltam csomópontos táborban is, nem emlékszem mennyi ideig jártam, általános iskolában végig. Mindenki idősebb lett, nem tartott sokáig. Mindig a Ligetben találkoztunk, de aztán mindenki másfele ment. A Csomópont kevesebb idő volt, nem emlékszem nevekre, nem tudott úgy megragadni a fejemben. Egy-két évig, állandóan helyet kerestünk, utolsó nyáron a Ligetben voltunk, az emberek elmentek másfele.” (Interjúrészlet – gyerek 5)

„A Murányiba jó volt, de menni kellett, szétszórtak voltunk.” (Interjúrészlet – gyerek 1)

8. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A csoportvezetőkkel és csoporttagokkal készült interjúk alapján, a *Játsház* működésének és a gyermekcsoportról alkotott egyéni véleményeknek az előzőekben végigvitt bemutatása után ebben a fejezetben a kutatás eredményeit összegezzük. A vizsgált csoportfolyamat hatásának az elemzéséhez elengedhetetlen a kontextus értelmezése. A rendszerváltás utáni gazdasági és társadalmi változások nagyban befolyásolták, meghatározták a *Játsház* csoportba járó gyermekek és családjaik életét. A rendszerváltás utáni megugró munkanélküliség, lakhatási és anyagi problémák komoly nehézségek elé állították a családokat, bizonytalanná tették vagy ellehetetlenítették a gyermekek szükségleteinek a kielégítését. A Családsegítő Szolgálat által létrehozott gyermekcsoportban kialakult programelemek és programcélok – a szakemberek kompetenciáin alapulva – a rendszerváltás után kialakuló szociális szolgáltató rendszer keretén belül jöttek létre. Direkt eszköznek tekinthetők a különböző készségfejlesztő kézműves foglalkozások, játékok. A tudás- és ismeretbővítést segítették elő a különböző külső helyszíneken megvalósuló programok és a táborok. A csoporthoz tartozás integráló ereje, a csoportra való támaszkodás a mindennapokban nyújtott a gyermekek számára megtartó és megerősítő funkciót. Az őket körülvevő valóság normalizálása, élhetővé tétele, a vezetők stabil jelenléte szintén nagyon fontos eleme volt a fent bemutatott *játsházi* programnak. A gyermekvédelmi komplex programok lényege, hogy a gyermekeket az őket körülvevő közeggel együttesen támogassa, segítse – különös tekintettel az érintett családokra. A komplexitás, a nyitott hozzáállás, az önkéntesség, a stabil jelenlét és elfogadás alapértékei mentén itt meg tudott valósulni a gyermekeknek az a fajta bevonódása a csoportba, ami kiindulópontot és alapot adott a hatékony csoportmunkához, és kézzelfogható, megragadható eredményekkel tudott hozzájárulni a csoporttagok és családjuk életéhez.

15. ábra. A Játszóház mint gyermekcsoport működését meghatározó szempontok

(Forrás: saját szerkesztés, 2019)

A *Játszóház* mint 'terápiás segítségnyújtási modellben elhelyezhető csoport' a csoporttagok számára megtartó, megerősítő hatásával segítette a tagok felnőtt életének alakulását. A csoportban megtanult készségekre, értékekre és tudásokra támaszkodhattak gyermek- és kamaszkorukban. Felnőttként is vissza-vissza tudtak nyúlni a csoporttéményekhez, magánéletükben és munkájukban egyaránt.

12. táblázat. Bernstein és Lowy integrált fejlődésmodelljének kiegészítése, a saját kutatás eredményei alapján

	Cél	Tagok viszonya	Hatás	
társadalmi akció modell	társadalmi változások generálása	tagok közösen lépnek fel igényeik kielégítéséért	megerősítés	
terápiás segítségnyújtási modell	egyéni, személyes problémákkal való megküzdés		pszichés, szociális és kulturális alkalmazkodás	csoport támaszt nyújt
kölcsönös segítségnyújtás és védelem modellje	egyén körüli természetes támaszok, rendszerek	mikro- és mezoszinten a kapcsolódások kialakítása	egyensúlyi állapot megerősítése	a segítő itt közvetítő szerepben dolgozik
Sik	csatlakozás folyamatos	közös döntések csoporttagokkal	értékek kompetenciafejlesztés normaközvetítés, készségfejlesztés, holding, komplexitás	változó csoportvezetők mellett állandóság

(Forrás: saját szerkesztés, 2019)

A *Játszóház* csoportként, direkt és indirekt eszközökkel, a csoportvezetők közös, összehangolt működésével sikeresen reagált a gyermekeket körülvevő társadalmi valóságra: olyan értékek közvetítése, készségfejlesztés által, és megtartó erőt biztosítva ezeknek a gyermekeknek, amelyek hatása a megkérdezettek elmondása után kihatott felnőtt életükre. Ez a fajta komplex, prevenciós szemléletű, a gyermeket nem önmagában, hanem környezetével együtt kezelő szemlélet és megközelítés sikeresen ötvözte a különböző csoportmodellek hatásait.

A rendelkezésre álló dokumentumok másodelemzése és az interjúk alapján elmondható, hogy a szakemberek által akkor megfogalmazott célok, célkitűzések a csoporttal kapcsolatban; illetve visszatekintve a csoport működésének erősségei – amiktől a csoport valóban

akkor és ott tudott támaszt, segítséget nyújtani a csoportba járó gyermekeknek – megjelent a megkérdezett volt csoporttagokkal készült interjúkban.

A csoport ereje, kulcsa a stabilitás volt, amely körbevette ezeket a gyermekeket: a *Játszóház* biztos pontot jelentett az életükben, tíz éven át. A változó csoportvezetői kör olyan vezetői „burkot” hozott létre a csoport körül, ahol az elkerülhetetlen változások ellenére is stabilitást, biztonságot kaptak ezek a gyermekek. A „holding”, a megtartó erő fontossága végigvonult a csoport működésének különböző időszakain. A realizálható világ – nem feltétlenül közös feldolgozás, de megértés és jelenlét –, illetve a valóság elfogadását fontos kiemelni a csoporttal kapcsolatos eredmények közül. Természetesen nem tudott a *Játszóház* minden gyermek minden problémáján segíteni, sőt épp ellenkezőleg. A csoportba járó gyermekek sok problémával küzdő családokban éltek, a mindennapi krízisek, nehézségek és feszültségek kezelésére a *Családsegítő* a rendelkezésére álló források mentén komplex ellátást igyekezett biztosítani. Ettől még a problémák halma-za nem oldódott meg – a csoport ebben a konfliktusokkal, krízisekkel terhelt, nehézségekkel teli világban tudott biztos pont lenni a gyermekek számára. A *csoportvezetők véleménye alapján* ez a legnagyobb eredménye a csoport működésének.

ÖSSZEGZÉS

A kutatás fókuszában egy budapesti VII. kerületi gyermekcsoport (az ún. *Játzóház*) állt. A *Játzóház* a rendszerváltás utáni években kezdett el működni, a kerületben élő, az akkori Családsegítővel kapcsolatban álló hátrányos helyzetű családok gyermekei számára. A csoport 1995–2005 között működött a kerületben, állandó telephely hiányában különböző helyszíneken.

A csoporttagokkal és vezetőkkel készült interjúk és rendelkezésre álló dokumentumok elemzése előtt a gyermekvédelem elméletének és történetének áttekintése volt a cél, gyermekvédelmi prevenciók fókusszal. A csoport működésének egyik specialitását adja, hogy a *Játzóház* a Gyvt. megalakulása előtt kezdte működését, majd a Gyvt. által előírt gyermekvédelmi struktúra kialakulásával párhuzamosan működött a Családsegítő keretein belül. A kerületi Gyermekjóléti Szolgálat megalakulását követően nem tudott sem átkerülni annak keretei közé, sem autonóm csoportként a Szolgálaton belül újjászerveződni. A kerületben előadódó magas gondozotti esetszámok, a dolgozói fluktuáció és az ellehetetlenítő körülmények miatt ez a fajta csoportmunka ott nem tudott gyökeret ereszteni.

A gyermekvédelem elméleti–fogalmi kereteinek bemutatása után a *Játzóház*at körülvevő társadalmi környezet megértése volt vizsgálatunk célja, mely elkerülhetetlen a csoport működésének elemzéséhez. Az 1990-es évek elején zajló társadalmi és gazdasági változások mentén kialakuló magyar szociális ellátórendszeren belül a rendszerváltás utáni időszak a családsegítők korszaka volt. A szociális munka újjászerveződése Magyarországon ezekben az intézményekben jelent meg hangsúlyosan. A családsegítők olyan komplex szolgáltatásokat nyújtottak a családoknak, amelyek a különböző típusú sokproblémás családok esetében átfogó és preventív jellegűek voltak. A Gyvt. előtt ezen intézményekben folyó szakmai munka a hazai gyermekvédelem olyan modellprogramjait tudta megvalósítani, amelyek a Gyvt. bevezetésével, a hazai gyermekvédelmi alapellátás kialakulásával egyidejűleg nem tudtak meggyökeresedni az ellátórendszerben. A rendszerváltás

utáni gazdasági és társadalmi változások komoly anyagi nehézségeket okoztak a családoknak. A VII. kerület egyike azoknak a kerületeknek Budapesten, ahol a rendszerváltás utáni átalakulásokból következő szocioökonómiai következmények különösen erős hatást gyakoroltak az ott élőkre. A munkanélküliség, a bizonytalan és nem megfelelő lakhatási körülmények, a szenvedélybetegségek, pszichés problémák külön-külön is komoly kihívást jelentenek, de a sokproblémás családokra pont az a jellemző, hogy a nehézségek halmozottan, egymást felerősítve jelentkeznek, amitől a krízisről krízisre élés „üzemmódja” lesz a jellemző... A könyvben bemutatott intézmény és gyermekcsoport részletes elemzésén keresztül láthatóvá válik a korszak, és azon belül az intézményi működési mód, illetve a konkrét gyermekcsoport jellemzői. Az „ESÉLY” Családsegítő is több átalakuláson ment keresztül 1995–2005 között: a kezdeti időszakban nagyobb szabadsággal rendelkezett, mind saját működését illetően, mind az általa biztosított szolgáltatások tekintetében (a kerületben készült szükségletfelmérés alapján). A lakhatási, jogi, pszichológiai tanácsadás folyamatosan jelen volt a szolgáltatások között, emellett – a törvényi háttértől és a rendelkezésre álló erőforrásoktól függően – különféle egyéb szolgáltatásokkal bővült a kínálat.

A korábbi résztvevőkkel és vezetőkkel készült interjúk alapján elmondható, hogy a *Játszóház* a csoport működésének tíz évében – a különböző személyi, illetve tárgyi feltételekben bekövetkező változások ellenére – stabil pont lett a csoporttagok számára. A csoport ereje, fontossága és jelentősége ebben a „holding” funkcióban mutatkozott meg. A csoportvezetők személyében olyan szakmai közeg vette körül a csoportot, ahol a vezetői változások ellenére meg tudott maradni a közösség; érvényben maradtak a csoportot alkotó írott és íratlan szabályok, keretek: máshol, más vezetőkkel, de a csoport identitását és erejét adó közeg fennmaradt. A direkt és nem direkt eszközökkel végzett fejlesztés hatására, játékok, közös tevékenységek révén a csoporttagok olyan készségekre, tudásra és tapasztalatokra tettek szert, amit hasznosítani tudtak felnőtt korukban is – akár munkájukban, akár gyermekükkel kapcsolatban. A kirándulások, külső programok, nyári táborok az élményszerzésen túl a csoporthoz való

tartozást erősítették, a csoportot mint közösséget összekovácsolták. Az interjúk alapján elmondható, hogy a *Játzóház*, célkitűzéseinek megfelelően, olyan háttérrel, bázist tudott nyújtani a tagok számára, amely segítette őket társadalmi hátrányaik leküzdésében, a beilleszkedésben és a mindennapi helyállásban. A *Játzóház* és az azt magában foglaló „ESÉLY” családsegítő működése pozitív irányban változtatott a csoportba járó családok életén. Realizálhatóvá tette számukra a világot: a *Játzóház* adta kapaszkodóknak, megfogható kereteknek köszönhetően, a gyermekeket körülvevő élethelyzetek kuszasága, bonyolultsága megérthetővé, átélhetővé vált, a nyomasztó terheket meg lehetett nevezni és le lehetett rakni.

A hazai gyermekvédelem a rendszerváltás óta küzd a gyermekeket érintő különböző veszélyek megelőzésével, rendszerszinten számtalan modellprogram célozza az egyes veszélyeztetettségi formák kialakulásának megelőzését. Ugyanakkor a *Játzóház* programhoz hasonló komplex, nem egyénekben, hanem egész családokban gondolkodó szakmai munka nem tudott elterjedni és megszilárdulni a Gyvt. elfogadása utáni magyar gyermekvédelmi ellátórendszerben. A könyvben bemutatott csoport és intézményi működési keret a Gyvt. kialakulása előtt, illetve annak kezdeti időszakában indult, állt fenn és zárult le. Az 1997-től kialakuló gyermekvédelmi struktúrában a csoport – jellegéből adódóan – már nem a családsegítők asztalára tartozott, az intézményi átalakításokkal párhuzamosan átkerült a Gyermekjóléti Szolgálatokhoz, ahol már nem tudott tovább működni. A Gyermekjóléti Szolgálatok, a szociális munkásaikat terhelő magas esetszám és a dolgozói fluktuáció miatt, nem tudták továbbvinni egy preventív és integratív fejlesztőcsoport működtetését.

A *Játzóház* gyermekcsoport lényege a stabilitás, a folytonosság, a biztonság és a „holding” funkció volt. A csoportot vezető szakemberekkel, illetve a gyermekekkel készült interjúk alapján az élményszerzés, ismeretátadás, közös programok és játék mellett – amelyek egy szocializációt, társadalmi beilleszkedést segítő csoport alapcéljai – a csoport megtartó ereje, a csoporthoz tartozás, csoportidentitás és előbbiekből fakadó érzelmi támasz tudott olyan többlet-erőforrást

nyújtani a csoporttagoknak, amiből később is meríthettek. A csoportvezetőket illető személyi változások ellenére a csoportot működése során őket körülvevő „vezetői burok” biztonságot adott a csoporttagok számára. A csoport keretein belül a gyermekek életközegét jelentő mikrovilág problémái, nehézségei realizálhatóvá váltak. A *Játzóház* csoport működése annak illusztris példája a mai magyar gyermekvédelmi rendszer számára, hogy a gyermekjóléti prevenció egy komplex szolgáltatási keretrendszerbe ágyazottan tudja elérni célját, rövid és hosszabb távon is változást indukálva a gyermekek és a családok életében. Ennek része a szociális munka direkt és indirekt eszközeinek egymást kiegészítő/szimultán alkalmazása, és a szakemberek széles körű együttműködése. A *Játzóház* és azt szorosan támogató „ESÉLY” Családsegítő működése pozitív irányba változtatott a csoportba járó családok életén... kell-e ennél több?

Felhasznált irodalom

- Andorka R., Spéder Zs.** (1994): Szegénység a 90-es évek elején. In: Andorka R., Kolosi T., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*. 74–106. TÁRKI, Budapest. (Az elektronikus verzió 2006-ban készült el.)
- Ariés, P.** (1987): *Gyermek, család, halál*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Asbóth K.** (2000): Az ombudsmani jelentések gyermekjóléti szolgálatokat érintő legfontosabb megállapításai és tanulságai. *Család, Gyermek, Ifjúság*, (4), 14–17.
- Bettelheim, B.** (1975, 2000): *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Boldizsár I.** (2010): *Meseterápia*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Buda B.** (1986): *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Animula Kiadó, Budapest. <http://mek.oszk.hu/02000/02009/02009.pdf> (Letöltés ideje: 2019. július 11.)
- Bukodi E., Harcsa I., Vukovich Gy.** (2004): Magyarország a társadalmi jelzőszámok tükrében. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*. 17–47. TÁRKI, Budapest. (Az elektronikus verzió 2006-ban készült el.)
- Cossar, J., Brandon, M., Jordan, P.** (2013): You've got to trust her and she's got to trust you': children's views on participation in the child protection system. *Child & Family Social Work*, 21(1). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/cfs.12115> DOI: <https://doi.org/10.1111/cfs.12115> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 13.)
- Czibere I., Rácz A.** (2015): Fejlesztési irányok a gyermekjóléti alapelállításban. In: Rácz A. (szerk.): *A gyermekjóléti szolgálatok feladatellátásának értékelő elemzése országos szinten*. Műhelytanulmány. Rubeus Egyesület, Budapest. <http://rubeus.hu/wpcontent/uploads/2015/07/a-gyermekjoleti-szolgalatok-feladatellatasanak-ertekelo-elemzese-orszagos-szinten.pdf> (Letöltés ideje: 2019. július 20.)
- Czirják A.** (2008): *A gyermekvédelem története. Az 1997. évi gyermekvédelmi törvény megszületéséhez vezető út*. PhD-disszertáció, Budapest. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2013/09/22987_czirjakattila_gyvtortene_ujabb.pdf (Letöltés ideje: 2019. november 1.)

- Dr. Czirfusz M., Pósfai Zs.** (2015): Kritikus ponton? Önkormányzati lakásgazdálkodás a gazdasági világválság után. *Területi Statisztika*, (5), 484–504.
- Csanádi G., Csizmady A., Kőszeghy L., Tomay K.** (2006): Belső-erzsébetvárosi rehabilitáció. *Tér és Társadalom*, 20(1), 73–92.
- Csanádi G., Ladányi J.** (2010): Budapest – a városszerkezet történetének nem-ökölógiai vizsgálata. In: Ladányi J., Csanádi G., Csepeli Gy., Szelényi I., Nemeskéry A. (szerk.): *Társadalom- és térszerkezeti átalakulások. Válogatott tanulmányok (1975–2010)*. ELTE, Budapest.
- Csepeli Gy.** (2001): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Csorna K.** (1929): *A szociális gyermekvédelem rendszere*. Eggenberger Könyvkereskedés, Budapest.
- Danis I., Kalmár M.** (2011): A fejlődés természete és modellje. In: Danis I., Farkas M., Herczog M. Szilvási L. (szerk.): *A génektől a társadalomig. Biztos Kezdet Kötetek I.* Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest. <http://mek.oszk.hu/14800/14803/14803.pdf> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 11.)
- Darvas Á., Tausz K.** (2004): Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés. *Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet Folyóirata III.* 2–10. http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/darvas_agnes-tausz_katalin_-_gyermekszegenyseg_es_tarsadalmi_kirekesztodes.pdf (Letöltés ideje: 2019. július 12.)
- Darvas Á.** (2018): Komplex programok, szolgáltatások, szakmai munka és képzési, továbbképzési szükségletek. In: Rácz A. (szerk.): *Szülői kompetenciafejlesztést célzó modellprogramok a gyermekjóléti szolgáltatások tárházában*. Rubeus Egyesület, Budapest. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2015/08/szuloi_kompetenciafejlesztes_rubeus_20180919.pdf (Letöltés ideje: 2019. július 20.)
- Darvas Á., Mózer P., Tánczos É.** (2017): *Szolgáltatások átalakulóban – Pillanatkép 2016 tavaszáról*. Az ELTE TáTK szociálpolitika- és szociális munka mesterképzésben részt vevő hallgatók által készített interjúk alapján összeállította: Darvas Á., Mózer P., Tánczos É.
- Darvas Á., Szikra D.** (2017): Családi ellátások és szolgáltatások. In: Ferge Zs. (szerk.): *Magyar társadalom és Szociálpolitika (1990–2015)*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Delgado, M.** (2006): Field Examples of Youth Led-Community Research. In: Uő. (szerk.): *Design and Methods for Youth-Lead Research*. Boston University School of Social Work, Sage, Thousand Oaks – London – New Delhi. DOI: <https://dx.doi.org/10.4135/9781412983884>
- Delgado, M.** (2006): Challenges and Implications for Practice. In: Uő. (szerk.): *Design and Methods for Youth-Lead Research*. Boston University School of Social Work, Sage, Thousand Oaks – London – New Delhi. DOI: <https://dx.doi.org/10.4135/9781412983884>
- Delgado, M.** (2006): Continuum of Youth Involvement in Research. In: Uő. (szerk.): *Design and Methods for Youth-Lead Research*. Boston University School of Social Work, Sage, Thousand Oaks – London – New Delhi. DOI: <https://dx.doi.org/10.4135/9781412983884>
- Domszky A.** (2011): A gyermekvédelmi módszertan társadalmi konstrukciója. *KAPOCS*, (3) (elektronikus lapszám). Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest. (Letöltés ideje: 2019. július 14.)
- Domszky A.** (2013): A gyermekvédelmi rendszer alakulása és a képzés összefüggései. *KAPOCS*, (3), 10–19. http://epa.oszk.hu/02900/02943/00058/pdf/EPA02943_kapocs_2013_3_10-19.pdf (Letöltés ideje: 2019. július 17.)
- Dowd, T., Tierney, R.** (2000): The Use of Social Skills Groups to Support Girls with Emotional Difficulties in Secondary Schools. *Support for Learning* 15(2), 82–85.
- Erdei G.** (1995): Csoportos rajzfoglalkozás személyiségfejlesztő hatása gyermekotthonban 3–10 éves korig. In: Kárpáti A. (szerk.): *Vizuális képességek fejlődése*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Esztergár L.** (1936): *A szociálpolitika tételes alapja*. Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs.
- Farkas J., Hegedüs J., Székely G.** (2004): Lakáshelyzet, lakástámogatások 1999–2003. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*. 176–192. TÁRKI, Budapest. (Az elektronikus verzió 2006-ban készült el.) <https://docplayer.hu/546721-Farkas-janos-hegedus-jozsef-szekely-gaborne-lakashelyzet-lakastamogatások-1999-2003.html>
- Forgas J. P.** (1997): *A társas érintkezés pszichológiája*, Gondolat – Kairosz, Budapest.

- Freisinger B., Gyarmati A., Rácz A., Szombathelyi Sz.** (2015): Gyermekjóléti szolgáltatások feladatellátásának értékelő elemzése. In: *A gyermekjóléti szolgálatok feladatellátásának értékelő elemzése országos szinten. Műhelytanulmány.* Rubeus Egyesület, Budapest. <http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2015/07/a-gyermekjoleti-szolgalatok-feladatellatasanak-ertekelo-elemzese-orszagos-szinten.pdf> (Letöltés ideje: 2019. július 20.)
- Gábos A., Szívós P.** (2004): Szegénység Magyarországon az EU-csatlakozás küszöbén. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport.* 96–117. TÁRKI, Budapest. (Az elektronikus verzió 2006-ban készült el.)
- Gábos A., Szívós P.** (2006): A gyermekszegénység és néhány jellemzője Magyarországon. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport.* 204–228. TÁRKI, Budapest. Az elektronikus verzió 2006-ban készült el.
- Gerő Zs.** (1995): A gyermekrajzok esztétikuma. In: Kárpáti A. (szerk.): *Vizuális képességek fejlődése.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Goffman, E.** (1981): *A hétköznapi élet pszichológiája.* Gondolat, Budapest.
- Gönczöl K.** (2000): Az Állampolgári Jogok Biztosának jelentése. In: *Család, Gyermek, Ifjúság,* (6), 12–20.
- Grizenko, N., Zappitelli, M., Langevin, J., Hrychko, S., El-Messidi, A., Kaminester, D., Pawliuk, N., Ter, M., Stepanian, B. A.** (2000): Effectiveness of a Social Skills Training Program Using Self/Other Perspective-Taking. A Nine-Month Follow-Up. *American Journal of Orthopsychiatry* 70(4), 501–509.
- Gyarmati Gy.** (2005): Az oral history kézikönyve. *Múltunk* 2005/4, 196–200.
- Hallam, S.** (2009): Evaluation of Behavioural Management in Schools. A Review of the Behaviour Improvement Programme and the Role of Behaviour and Education Support Team. *Child and Adolescent Mental Health,* 12(3), 106–112.
- Hegyesi G., Talyigás K., Visy E.,** (1990): Szociális Kollégium alakult Budapest VII. kerületében, *ESÉLY,* (1). http://www.esely.org/kiadvanyok/1990_1/informaciok.pdf (Letöltés ideje: 2019. október 28.)
- Herczog M.** (2001): *Gyermekvédelmi Kézikönyv.* KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest

- Hinton, T.:** Parents in the child protection system. <https://www.socialactionresearchcentre.org.au/wp-content/uploads/Parents-in-the-child-protection-system.pdf> (Letöltés ideje: 2019. július 20.)
- Hodosán R., Nyitrai Á.** (2010): A gyermekvédelem az OSAP tükrében. KAPOCS, (4). (elektronikus lapszám) http://epa.oszk.hu/02900/02943/00047/pdf/EPA02943_kapocs_2010_4_07.pdf (Letöltés ideje: 2019. november 5.)
- Jenkins, H.** (2006): *A rendszer kezelése*. Animula, Budapest.
- Johner, R., Durst, D.** (2017): Constructing Family from a Social Work Perspective in Child Welfare. A Juggling Act at Best. *Journal of Comparative Social Work* 12(1). (elektronikus lapszám) <http://www.socialserviceworkforce.org/system/files/resource/files/Constructing-Family-from-Social-Work-Perspective.pdf?lang=es> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 13.)
- Jones, S., Joss, R.** (1995): Models of Professionalism. In: Kingsley, J. (szerk.): *Learning and Teaching in Social Work*. Jessica Kingsley Publishers, London. 15–33.
- Károly A.** (2007): Az oral history mint kutatási módszer. *Magiszter*, (5). <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2007/nyar/07.pdf> (Letöltés ideje: 2019. július 10.)
- Kende B. H.** (2003): *Gyermekpszichodráma*. Osiris, Budapest.
- Kerezi K.** (1996): A társadalmpolitika válasza a krízishelyzetben lévő családok problémáira. In: Kerezi K. (szerk.): *Gyermek – Család – Társadalom. Szociális munka gyermekes családokkal (kézikönyv)*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke könyvsorozata, Budapest.
- Kopasz M.** (2017): *A családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatás integrációjának és az ellátórendszer kétszintűvé történő átalakításának tapasztalatai*. TÁRKI, Budapest. http://old.tarki.hu/hu/news/2017/kitekint/20170425_csaladsegito.pdf (Letöltés ideje: 2019. október 22.)
- Kovács É.** (2007): Interjú módszerek és technikák. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum–PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest.
- Kovács É.** (2011): A narratív módszertanok politikája. *Forrás*, 43(7–8), sz. 3–20. <http://www.forrasfolyoirat.hu/1107/kovacs.pdf>, [146](https://kisebbse-</p>
</div>
<div data-bbox=)

gkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/regiokonyvek/kozossegtanulmany.pdf

- Köhler K., Palotai I.** (1999): *A Játszóház: szociális csoportmunka gyerekekkel.* Szakdolgozat. ELTE–TÁTK.
- KSH Statisztikai Tükör** (2016): *Gyermekesély: A gyermekvédelmi jelzőrendszer működése, 2014.* KSH, Budapest. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/gyermekvedelem14.pdf> (Letöltés ideje: 2019. november 5.)
- Kutnick, P., Blatchford, P.**: *The SPRinG Project: The Intervention Programme and the Evaluation Methods. FINAL report.* <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130402123313/https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/RR605.pdf> (Letöltés ideje: 2019. július 17.) DOI: https://dx.doi.org/10.1007/978-94-007-6991-5_3
- Lajos V.** (2014): *Etnofráfia és oral history.* *Erdélyi Múzeum*, 100–114. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Liskó I.** (1997): *A hátrányos helyzet fogalma.* *Educatio*, (1).
- Luhman, N.** (2005): *Rendszereket megértő rendszerek.* In: Bónus T., Kelemen P., Molnár G. (szerk.): *Intézményesség és kulturális közvetítés.* Ráció Kiadó, Budapest.
- Malchiodi, C. A.** (2003): *A gyermekrajzok megértése.* Animula Kiadó, Budapest.
- Mead, G. H.** (1973): *A pszichikum, az én és a társadalom,* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Merton, R. K.** (1980): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Meysen, T., Kelly, L.** (2017): *Child protection systems between professional cooperation and trustful relationships. A comparison of professional practical and ethical dilemmas in England/Wales, Germany, Portugal, and Slovenia.* https://www.dijuf.de/tl_files/downloads/2016/Forschung%20und%20Projekte%20Seite/Projekt-CEINAV/Meysen_Kelly%20CFSW%202017_cfs12403.pdf (Letöltés ideje: 2019. július 17.) DOI: <https://doi.org/10.1111/cfs.12403>
- Mérei F.** (1971): *Közösségek rejtett hálózata.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Mérei F., V. Binét Á.** (1970, 2006): *Gyermeklélektan.* Medicina Kiadó, Budapest.

- Michalkó G.** (1997): Erzsébetváros szociálgeográfiai vizsgálata II.: Erzsébetváros a slumosodás útján. *Földrajzi Értesítő*, 45(3–4), 315–331.
- Minuchin, P., Colapinto, J., Minuchin, S.** (2002): *Krízisről krízisre: a szegény családok segítése*. Animula Kiadó, Budapest.
- Molloy, D., Barton, S., Brims, L.** (2017): Improving the Effectiveness of the Child Protection System. *EIF Overview Report (23 June, 2017)*. <https://www.eif.org.uk/report/improving-the-effectiveness-of-the-child-protection-system-overview> (Letöltés ideje: 2019. július 17.)
- Papházi T., Szikulai I.** (2008): Gyermekvédelem és statisztika. *KAPOCS*, (39). <http://www.ncsszi.hu/kiadvanyok/kapocs-letoltheto--lapszamai/kapocs-2008/89/news> (Letöltés ideje: 2019. július 11.)
- Papp J.** (1997): A hátrányos helyzet értelmezése. *Education*, (1). <https://epa.oszk.hu/01500/01551/00011/pdf/> (Letöltés ideje: 2019. július 14.)
- Papp K.** (2000): A gyermekjóléti szolgálatok főbb működési problémái. *Család, Gyermek, Ifjúság*, (4). (elektronikus lapszám) http://www.csagyi.hu/images/stories/kiadvanyok/folyoirat/CsaGyl_2000_4.pdf (Letöltés ideje: 2019. július 20.)
- Parton, N., O’Byrne, P.** (2006): Mi a konstruktív szociális munka? *ESÉLY*, (1). (elektronikus lapszám) http://www.esely.org/kiadvanyok/2006_1/PARTON.pdf (Letöltés ideje: 2019. augusztus 11.)
- Partona, C., Manby, M.** (2009): The contribution of group work programmes to early intervention and improving children’s emotional well-being. *Pastoral Care in Education*, 27(1), 519.
- Pataki É.** (2010): *Szociális munka csoportokkal: Módszertani kézikönyv*. Szociotéka, Debrecen. <http://mek.oszk.hu/11900/11917/11917.pdf> (Letöltés ideje: 2019. július 22.)
- Pataki É., Somorjai I.** (2007): Szolgáltatásokkal a gyermekszegénység ellen. In: Pataki É., Somorjai I. (szerk.): *Szolgáltatásfejlesztési koncepció a gyermekszegénység elleni nemzeti programhoz*. Gyerekesély Füzetek 1. MTA–GYEP. http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/szolgáltatásokkal_a_gyermekszegenyseg_ellen_-_szolgáltatásfejlesztési_koncepcio_a_gyermekszegenyseg_elleni_nemzeti_programhoz.pdf (Letöltés ideje: 2019. július 20.)
- Payne, M.** (2008): Complexity and Social Work. Theory and Practice. *Social Work Now*, (4), 15–20.

- Ranschburg J.** (1984): *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Ranschburg J.** (2011): *Nők és férfiak*. Saxum Kiadó, Budapest.
- Rácz A.** (2010): A hazai gyermekvédelem fejlődése a nemzetközi tendenciák tükrében. *ESÉLY*, (6), 4–21. http://www.esely.org/kiadvanyok/2010_6/01racz.indd.pdf (Letöltés ideje: 2019. július 22.)
- Révész M.** (2007): A gyermekvédelmi alapellátás intézménytörténete. *KAPOCS*, 6(4–6), 31–33.
- Rogers, C. R.** (2003): *Valakivé válni. A személyiség születése*. SHL (Segítünk, Ha Lehet) Könyvek sorozat, EDGE Kiadó, Budapest.
- Rudas J.** (2001): *Delfi örökösei*. Új Mandátum, Budapest.
- Sági M.** (2009): *Társadalmi folyamatok a rendszerváltás után*. TÁRKI, Budapest.
- Sik D.** (2003): *Mire jó még a Játszóház? Gyermekcsoportok működésének nem tervezett hatásai a családgondozásban*. ELTE–TÁTK, Budapest.
- Solt O.** (1998): *Interjúzni muszáj. Méltóságot mindenkinek I-II*. Beszélő, Budapest.
- Stanley, T. W.** (2005): *Making Decisions: Social work processes and the construction of risk(s) in child protection work*. PHD thesis. School of Social Work and Human Services. University of Canterbury. Canterbury, UK. <https://core.ac.uk/download/pdf/35458125.pdf> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 13.)
- Szöllősi G.** (2003): A gyermekvédelmi probléma mint társadalmi konstrukció. *ESÉLY*, (2), 75–95.
- Szöllősi G.** (2001): A gyermekjóléti szolgáltatás előzményei, közpolitikai kapcsolatai és funkciói. *Család, Gyermek, Ifjúság*, (4), 17–24.
- Takács I.** (2003): Változó család, változó társadalom. *Háló*, 9(8–9). http://halo.3sz.hu/sites/default/files/uploaded/2003_augusztusszeptember.pdf (Letöltés ideje: 2019. július 15.)
- Tausz K.** (2006): *A gyermeki szükségletek*. MTA Gyerekszegénység Elleni Programiroda (GYEP Iroda), Budapest.
- Thomson, J., Thorpe, R.** (2004): Powerful partnerships in social work: group work with parents of children in care. *Australian Social Work*, 57(1), 46–56.
- Toseland, R., Rivas, R.** (1997): A csoportmunka gyakorlatának központi kérdései. In: Hegyesi G., Kozma J., Szilvási L., Talyigás K. (szerk.): *A Szó-*

ciális Munka elmélete és gyakorlata 4. Bárczy Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest. 56.

- Vajda Zs.** (1998): A gyermekek évszázada után. Gyermekek és iskola a huszonegyedik században. In: Vajda Zs., Pukánszky B. (szerk.): *A gyermekkor története. Szöveggyűjtemény.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. (a tanulmány korábbi verziója elektronikusan elérhető a MEK archívumban: <https://mek.oszk.hu/06600/06648/06648.pdf>) (Letöltés ideje: 2019. október 29.)
- Varga I.** (2017): *Az informális szolidaritástól a formális szolidaritási normáig: Törvénytelen gyermekek tartása a két világháború közötti Magyarországon.* PhD-disszertáció. ELTE–TÁTK, Budapest.
- Varga I.** (2018): Törvénytelen gyermekek tartása, mint szociális védelmi mechanizmus a két világháború közötti Magyarországon. *ESÉLY*, (2). (elektronikus lapszám) http://www.esely.org/kiadvanyok/2018_2/Esely_2018-2_2-1_Varga_Torvenytelen_gyermekek.pdf (Letöltés ideje: 2019. november 01.)
- Vyvey, E., Roose, R., De Wilde, L., Roets, G.** (2014): Dealing with Risk in Child and Family Social Work. From an Anxious to a Reflexive Professional? *Social Sciences*, 3(4), 758–770. <https://www.mdpi.com/2076-0760/3/4/758> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 11.)
- Vukovich Gy., Harcsa I.** (1998): A magyar társadalom a jelzőszámok tükrében. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport.* 21–42. TÁRKI, Budapest. (Az elektronikus verzió 2006-ban készült el.)
- Wessells, M. G.** (2015): Bottom-up approaches to strengthening child protection systems: Placing children, families, and communities at the center. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0145213415001246?via%3Dihub> (Letöltés ideje: 2019. július 17.)
- Wiley, J.** (2019): The Future of Childhood Studies. *Children and Society*, 33, 301–308. DOI:10.1111/chso.12345
- Young, M. T.** (1994): Collaboration of a Public Child Welfare Agency and a School of Social Work. A Clinical Group Supervision Project. *Child Welfare*, 73(6), 659–671.

100 Best Practices In Child Protection (2015): https://www.icmec.org/wp-content/uploads/2015/10/Best_Practices_in_Child_Protection_2013.pdf (Letöltés ideje: 2019. augusztus 12.)

Engaging with families – Practice Paper (2013): Queensland Government. <https://www.communities.qld.gov.au/resources/childsafety/practice-manual/pp-engaging-with-families.pdf> (Letöltés ideje: 2019. augusztus. 11.)

NSW Interagency Guidelines (2012): <https://www.facs.nsw.gov.au/providers/children-families/interagency-guidelines/engaging-people> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 12.)

A szociális munka globális definíciója (2014): ESÉLY, 2014/6. http://www.esely.org/kiadvanyok/2014_6/2014-6_3-1_szocialis-munka_globalis_definicioja.pdf (Letöltés ideje: 2019. augusztus 12.)

The Signs of Safety, Child Protection Practice Framework. (2011): Gov. of Western Australia. <https://www.dcp.wa.gov.au/Resources/Documents/Policies%20and%20Frameworks/SignsOfSafetyFramework2011.pdf> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 12.)

Felhasznált jogszabályok:

1901. VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90100008.TV&targetdate=&print-Title=1901.+%C3%A9vi+VIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referrer=1000ev> (Letöltés ideje: 2019. október 25.)

1901. XXI. törvénycikk az elhagyott gyermekekről való állami gondoskodásról

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90100008.TV&targetdate=&print-Title=1901.+%C3%A9vi+VIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referrer=1000ev> (Letöltés ideje: 2019. október 25.)

1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95200004.TV&mahu=1> (Letöltés ideje: 2019. október 25.)

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.tv> (Letöltés ideje: 2019. november 1.)

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700031.tv#ljb0idedd1> (Letöltés ideje: 2019. október 25.)

Melléklet

AZ ELTE „ESÉLY” Erzsébetvárosi Családsegítő és Közösségfejlesztő Szolgálat Szociálpolitikai Gyakorlóintézet szóróanyaga

b) Rászorultok anyagi támogatása

c) Csoportok

- álláskeresők
- kismamák
- volt állami gondozottak
- iskolából kimaradtak
- önkényes lakásfoglalók
- menekültek

d) Követett szociális munka

- egyedi problémák általánosabb tapasztalatainak feldolgozása
- együttműködés szakellátó hálózatokkal, intézményközi esetmegbeszélés
- szociális közösségfejlesztés, a lakásprivatizációban érintett lakossági csoportok és a döntési helyzetben levők közötti közvetítés, érdekegyeztető fórum létrehozásának kísérlete
- önszolgáltató csoportok támogatása

e) Önkéntes szociális munkások szervezése, közvetítése, munkájuk szakmai szupervizioja

2. OKTATÁS

Az "ESÉLY" munkatársai szemináriumvezetőként illetve tereptanárokként részt vesznek az ELTE Szociálpolitikai Tanszékén folyó szociálpolitikus-szociális munkás képzésben.

3. KUTATÁS

- az elszegényedés folyamatának vizsgálata
- az önkényes lakásfoglalók helyzetének vizsgálata
- a lakásprivatizáció és a kerületben folytatott háztömb rehabilitáció szociális következményeinek vizsgálata
- volt állami gondozott fiatalok beilleszkedésének, munkaerő és lakáspolitikai helyzetének vizsgálata
- az idősgondozás alternatív rendszerének kidolgozása
- menekült családok helyzetének vizsgálata
- öko-szociális programok kidolgozása

Munkatársaink szociológusok, szociálpolitikusok, szociális asszisztensek, pedagógusok, gyógyterápiológusok, pszichológusok, jogászok, építészmérnökök. Valamennyien szociális munkásként dolgoznak.

Az "ESÉLY" munkatársai programjaik bővítésére "Közéleti Szolgálat" néven alapítványt hoztak létre. Számlaszám: MNB 218-98567-1EB

Cím: 1071 Budapest, Dózsa György út 70.
Telefon: (361) 122.0272

Nyitvatartás: hétfő-csütörtök 10-18
péntek 14-18

ELTE "ESÉLY"
Erzsébetvárosi
Családsegítő és
Közösségfejlesztő
Szolgálat
Szociálpolitikai
Gyakorlóintézet

Magyarországon a családsegítő szolgálatok há-
lózata 1985-től kezdtek képzéssel. Napjainkban
a gazdasági recesszió, a társadalom jelentős
részének elszegényedése, a korábbi korszak
kizárólagos állami ellátó rendszereinek meg-
rendülése illetve részleges összeomlása drámai
módon megnövelte az ilyen típusú intézmények
fontosságát.

Tevékenységek sokrétű:

- Egyrészt a szociális munkás szakemberek
személyes szociális, pszichológiai, jogi és
másfajta szolgáltatásokat nyújtanak a hoz-
zájuk forduló kliensek értelmezik a
helyzetüket, tisztázzák céljaikat, és fel-
kutatják mindazokat a természetes erőfor-
rásokat, amelyekre támaszkodva megbir-
kozhatnak problémáikkal. Ellátják őket
társadalombiztosítási, jogi, pszichológiai
tanácsokkal, és ha szükséges, érdekeik kép-
viselését is felvállalják.

- Másrészt az intézményben dolgozó szak-
emberek befolyásolni kívánják a szociális
ellátó rendszerek kialakítandó jogi és intéz-
ményi feltételeit is. Szakértőként vélemé-
nyezik az ország és helyi szociális
jogalkotást, döntéshozatalt.

A családsegítő szolgálatok hatósági jogkörrel
nem rendelkeznek, szolgáltatásaik igénybevétele
önkényes. A kliensekkel való kapcsolat alapja a
bizalom és a diszkréció.

A szociális munka határozott elvek és értékek
elfogadására épül:

- Az emberi és polgári jogok elfogadása és
védelme.
- A szociális jogok elfogadása és
védelme.
- Az emberi személyiség szuverenitásának
és méltóságának tisztelete.
- A nemzeti, nemzetiségi, nyelvi, vallási,
kulturális csoportok egységének és
méltóságának tisztelete, annak elfogadása,
hogy a sokszínűség a társadalom alap-
értéke, amelyet feltétlenül tisztelni és
védeni kell.
- Az előítéletek, a diszkrimináció, a
kizárólagosságra törekvés és kirekesztés
minden formájának elutasítása, a veszé-
lyeztetett csoportok védelme.
- A konfliktusok oldása, a tolerancia, az
állampolgárok közötti békés együttélés
normáinak elfogadása. A gyengébb
pozícióban levők érdekeinek védelme.

Az "ESÉLY" kettős fenntartású intézmény,
részben a ELTE Szociálpolitikai Tanszéke, rész-
ben a Budapest VII. kerületi, Erzsébetvárosi Ön-
kormányzat Polgármesteri Hivatal működteti.

Feladata összetett. Mint az ELTE intézete, az
1990-1991-es tanévben elindított nappali tago-
zatos szociálpolitikus-szociális munkás oktatás
egyik gyakorlóterepé. Emellett széleskörű
szociális szolgáltatásokat nyújt a kerület lakói
számára. Tevékenységével az általános szociális
munkás szakma elméleti ismeretét kívánja

adaptálni a gyakorlati terepmunkában, ugyan-
akkor a gyakorlati tereptapasztalatokat felhasz-
nálni az elméleti oktatásban.

A szolgáltatás és az oktatás szervesen kapco-
sódik az ELTE kutatási programjához, és a
Családsegítő Szolgálat az ellátási körzetén belül
a lakosság egészére vagy bizonyos csoportjaira
indít. A lakossági érdekcsoportokkal együtt a
szükségletek elemzésére épülő akcióterveket
készít és végrehajtásukban együttműködik.

Az intézmény feladatai, munkaformái:

1. SZOLGÁLTATÁS

a) Közvetlen szociális munka

- Krízisintervenció - azonnali lépések
a krízishelyzetben lévő kliensek
helyzetének átmeneti rendezésére;
- Eszközelés, case work - probléma-
definíció, célok meghatározása,
szerepalkotás, problémamegoldás;
- jogi tanácsadás - munkaviszonnyal,
társadalombiztosítási ellátásokkal,
lakásbérleti jogviszonnyal, szociális
támogatások igénybevitelével, tar-
tási és juttatási szerződésekkel,
családjogi gyámügyi, hatósági eljár-
ásokkal és más jogi problémákkal
kapcsolatos, illetve a jogismeret
hiányának következményeiből adó-
dó kérdésekben;
- pszichológiai tanácsadás - egyéni és
csoportterápiá

A könyv célja egy gyermekjóléti komplex program értékelő elemzése, az 1997. évi XXXI. számú *A gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról* szóló törvény (Gyvt.) előtti, családsegítésre alapozó időszakból. A program jelentőségét az adja, hogy egy olyan időszakban nyújtott prevenciót hátrányos helyzetű gyermekek számára, amikor a Gyvt.-vel hatályba lépett gyermekvédelmi rendszer még nem alakult ki, és a családsegítő szolgálat keretében működő szolgáltatást szabadon lehetett alakítani a gyermekek és családok igényeihez. A csoportmunka mint technika alkalmazása a gyermekekkel folytatott szocializációs és preventív segítő tevékenységhez lehetőséget adott a csoportot vezetőknak, hogy a gyermekeket ne egyénileg, hanem csoportban támogassák. A könyvben ennek a folyamatnak a bemutatására kerül sor, a mára már felnőtt gyermekekkel, illetve a szolgáltatásban dolgozó szakemberekkel készített interjúk alapján – visszatekintve akkori életükre és a csoport működésének eddigi életútjukban betöltött szerepére.

A Játsház a csoporttagok számára stabilitást, biztonságot és kapaszkodót nyújtott; élményeket, programokat és a mindennapokból való kilépési lehetőséget biztosított. A történetek, szokások és hagyományok, amelyek a csoport tízéves működése alatt kialakultak és meggyökeresedtek, a csoportba járó gyermekek számára fontossá váltak, a csoporttagok mindvégig ragaszkodtak hozzájuk. E csoport formálódását, működését, megtartó erejét és speciális hatását hivatott bemutatni ez a könyv.

ISBN 978-963-489-260-1

